

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Олена БАБЧУК

**ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ
ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти спеціальності:
012 Дошкільна освіта*

*Одеса
Видавництво ТОВ «Лерадрук»
2023 рік*

УДК 159.922

Б 12

Рекомендовано до друку Вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», протокол № 12 від 25.05.2023 року.

Рецензенти:

Асєєва Ю. О. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки Одеського національного економічного університету;

Курова А. В. – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології Одеського національного університету імені І.І. Мечникова.

Бабчук О. Г. Психологічна служба в системі
Б 12 дошкільної освіти: навчальний посібник. Одеса :
Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2023. 166 с.

ISBN

У навчальному посібнику «Психологічна служба в системі дошкільної освіти» представлена науково-методична та нормативно-правова бази, які забезпечують діяльність психологічної служби в системі освіти. Викладено вимоги до організації та планування роботи практичного психолога, психологічної діагностики дітей дошкільного віку, проведення психологічної корекції дитячого розвитку та психологічного консультування дітей дошкільного віку та їх батьків. Посібник містить теми лекційного курсу, запитання для самоперевірки, перелік довідкової літератури і глосарій.

Видання адресовано здобувачам вищої освіти спеціальності: 012 Дошкільна освіта і практикуючим психологам закладів освіти.

ISBN

© Бабчук О.Г., 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Тема 1. Психологічна служба в системі освіти: історія, структура, мета.....	6
1.1. Психологічна служба в сфері освіти.....	6
1.2. Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби за кордоном та в Україні.....	10
1.3. Визначення психологічної служби освіти....	17
1.4. Мета психологічної служби освіти.....	19
1.5. Завдання психологічної служби освіти.....	26
Тема 2. Основні напрямки діяльності психологічної служби освіти.....	28
2.1. Рівні, напрями, форми діяльності психологічної служби освіти.....	28
2.2. Вимоги до психологічного кабінету дошкільних, загальноосвітніх та інших закладів системи освіти.....	30
2.3. Етичний кодекс психолога.....	37
Тема 3. Організація та планування роботи практичного психолога.....	48
3.1. Основні функції, завдання та види діяльності практичного психолога в закладах освіти.....	48
3.2. Організація та форми роботи практичного психолога.....	61
3.3. Правила та форма ведення документації практичного психолога в закладах освіти.....	64
Тема 4. Психологічна діагностика дітей дошкільного віку.....	68
4.1. Специфіка психодіагностичного обстеження дітей дошкільного віку.....	68
4.2. Особливості психодіагностики дітей раннього віку.....	80

4.3. Методи психодіагностики дітей третього року життя.....	83
4.4. Особливості психодіагностики дітей молодшого дошкільного віку.....	84
4.5. Особливості психодіагностики дітей середнього дошкільного віку.....	85
4.6. Особливості психодіагностики дітей старшого дошкільного віку.....	87
Тема 5. Психологічна корекція дитячого розвитку.....	90
5.1. Цілі і завдання психологічної корекції.....	90
5.2. Метод ігротерапії у корекційній роботі.....	92
5.3. Рисункові методики у роботі психолога.....	97
5.4. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання складнощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах дітей старшого дошкільного віку.....	105
5.5. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання.....	107
Тема 6. Психологічне консультування. Міжособистісні відносини у дітей дошкільного віку.....	112
6.1. Психологічне консультування в закладі дошкільної освіти.....	112
6.2. Соціально-психологічні закономірності міжособистісних відносин.....	115
Глосарій.....	124
Список використаних джерел.....	134
Додатки.....	137

ВСТУП

Дошкільне дитинство – один з найосновніших етапів становлення особистості, саме в цей час закладаються психологічні основи формування особистісних якостей, пізнавальних процесів та поведінкових реакцій, необхідних для ефективної взаємодії в соціумі. Саме тому дітям дошкільного віку та їх батькам необхідна психологічна підтримка.

Практичний психолог у закладах дошкільної освіти виконує безліч завдань: проводить психодіагностичну, корекційну, розвивальну та консультаційну роботи з дітьми різних вікових груп та дорослими (вихователями і батьками); здійснює психолого-медико-педагогічні заходи з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, формування соціальної корисності життєвої перспективи вихованців ЗДО; здійснює просвітницьку роботу, спрямовану на гармонійний розвиток взаємин і запобігання конфліктів, як в дитячому колективі, так і у взаєминах дорослих з дітьми.

Робота практичного психолога в ЗДО потребує не тільки загального високого рівня теоретичних знань, а й вміння вирішувати практичні завдання. Логічне поєднання теорії та практики можливе на основі знань науково-методичних засад планування та організації роботи фахівця. У даному навчальному посібнику розкриваються питання створення, розвитку і функціонування психологічної служби в системі освіти України, її структура, мета і основні напрямки діяльності. Докладно представлена нормативно-правова база, яка забезпечує діяльність психологічної служби в системі освіти. Викладено вимоги до організації та планування роботи практичного психолога, психологічної діагностики дітей дошкільного віку, проведення психологічної корекції дитячого розвитку та психологічного консультування дітей дошкільного віку та їх батьків.

Тема 1

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ ОСВІТИ: ІСТОРІЯ, СТРУКТУРА, МЕТА

План

- 1.1. Психологічна служба в сфері освіти.
- 1.2. Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби за кордоном та в Україні.
- 1.3. Визначення психологічної служби освіти.
- 1.4. Мета психологічної служби освіти.
- 1.5. Завдання психологічної служби освіти.

1.1. Психологічна служба в сфері освіти

Перші спроби практичного використання психології у навчанні та вихованні дітей виникли ще на початку 20 століття. Займалися цими питаннями спеціалісти в галузі педології. Змістом педології, як наукової і практичної сфери діяльності, було комплексне вивчення дитини. Однак у 1930 роках педологи-практики перебільшили значення вимірювання психічного розвитку дітей. Це перебільшення характеризувалося широким використанням тестів у школі, що нерідко призводило до необґрунтованих висновків про розумовий розвиток дітей та переводу їх до спецшкіл.

Педологія різко критикувалася у постанові ЦК ВКП(б) 1936 року «Про педологічні перекручення в системі наркомпросів» і була оголошена шкідливою наукою. Цей факт призвів до багаторічного занепаду у розвитку дитячої психології. Лише наприкінці 60-х років поновлюється пошук практичної участі психологів у роботі школи.

З 1975 року вже працює ряд психологів у спеціальних школах-інтернатах для «важких» підлітків. З 1980 року – у

вигляді експерименту – в деяких загальноосвітніх школах. З початку 80-х років ПС починає активно розвиватися.

У 1988 році вийшла *постанова Державного комітету СРСР з питань освіти про введення ставки психолога у всі навчально-виховні заклади*. У ВНЗ організовується підготовка відповідних спеціалістів.

Системна робота із створення психологічної служби в освітній галузі України розпочалася з 1991 р., коли в Інституті психології ім. Г.С. Костюка АПН України був створений новий підрозділ – Центр психологічної служби в системі народної освіти. У листопаді того ж року відбулася перша всеукраїнська конференція з практичної психології (м. Луцьк).

У 1993 р. було розроблено і прийняте перше положення про психологічну службу системи освіти. 7 липня 1998 р. спільним наказом Міністерства освіти України та Академії педагогічних наук України було створено Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як головну організацію психологічної служби, що здійснює методичне керівництво усією психологічною службою системи освіти.

23 квітня 2004 р. вперше в історії Української держави Колегія Міністерства освіти і науки України розглянула питання про стан і перспективи розвитку психологічної служби системи освіти. Колегія схвалила «*Стратегію розвитку психологічної служби системи освіти України на період до 2008 р.*». Відтоді 23 квітня вважається Днем практичного психолога.

У квітні 2008 р. засідання Колегії Міністерства освіти і науки схвалило *Концепцію розвитку психологічної служби системи освіти на період до 2012р.*

У 2009 р. прийнята нова редакція Положення про психологічну службу системи освіти України.

Сьогодні психологічна служба інтенсивно розвивається. У районах і містах створюються центри психологічної служби, відбуваються інтеграційні процеси з системою *психолого-медико-педагогічних консультацій*, створюються психологічні служби у закладах вищої освіти.

Психологічна служба системи освіти є складовою частиною державної системи охорони фізичного і психічного здоров'я молодих громадян України. Вона діє на підставі *ст. ст. 21, 22 Закону України «Про освіту»* з метою виявлення і забезпечення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку особистості дитини, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу в закладах освіти.

Психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку вихованців, учнів і студентів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей, створення умов для саморозвитку та самовиховання, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань закладів освіти.

Діяльність психологічної служби в системі освіти України забезпечується практичними психологами, соціальними педагогами, методистами та директорами (завідувачами) навчально-методичних кабінетів (центрів).

За своїм статусом *працівники психологічної служби належать до педагогічних працівників* і відповідно до чинного законодавства користуються всіма правами і гарантія-

ми, передбаченими для них.

До складу працівників психологічної служби входять: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти та консультанти психолого-медико-педагогічних консультацій. Психологічна служба є органічною складовою системи освіти України.

Нормативні документи

Загальні:

1. Конституція України.
2. Закон України № 1060 «Про освіту».
3. Закон України 2000-04-06 № 1642-III «Про загальну середню освіту».
4. Закон України 2001, № 49 «Про дошкільну освіту».
5. Закон України 1999-05-13 № 652-XIV «Про професійно-технічну освіту».
6. Закон України 2000-12-07 № 2120-III «Про позашкільну освіту».
7. Закон України 2002-01-17 № 2984 «Про вищу освіту».
8. Постанова Кабінету Міністрів України 1993-11-03 № 896 «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»).

Про психологічну службу:

1. Положення про психологічну службу системи освіти України (Наказ МОН України від 02.07.2009 № 616; у новій редакції, Наказ МОН України від 22 травня 2018 року № 509).
2. Лист МОН України «Щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України» (27.08.2000 № 1/9 – 352).
3. Про затвердження Положення про психологічний

кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів (№ 691 від 19.10.2001).

4. Положення про експертизу психологічного і соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України (наказ МОН України від 20.04 2001р. №330).

5. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо розподілу робочого часу у практичних психологів та соціальних педагогів» (від 26.09.12 № 1/9-683).

6. Лист Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Щодо організації та проведення «години психолога» у загальноосвітніх навчальних закладах» (04.07.12 № 1/9-488).

1.2. Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби за кордоном та в Україні

За кордоном психологічна служба має різну форму. Часто зустрічається такий варіант: шкільний психолог – це вчитель, який отримав спеціальну підготовку. Він обслуговує одну або декілька шкіл. Основне завдання – консультація шкільного персоналу з питань навчання та виховання дітей. Психолог працює разом із асистентом, який допомагає в організаційних питаннях.

У Швеції психологи працюють в «команді» з трьох осіб. Вони приїжджають в школу та вирішують проблеми, які ставлять перед ними педагогічні працівники.

У США ПС часто функціонує у вигляді консультативного, медичного, психіатричного, медико-психолого-педагогічного центрів. Психолог не входить до штатного розпису, а обслуговує цілу сітку шкіл. В основному психо-

логи центру працюють із «проблемними» дітьми.

У Бельгії, Голландії, Франції ПС в першу чергу виконує профорієнтаційні завдання.

Структура психологічної служби в системі освіти України

Як зазначено у *Положенні про психологічну службу системи освіти України* (Додаток 1), Психологічна служба складається з таких основних ланок:

1. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи.

2. Обласні, районні (міські) навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти або методисти районних (міських) методичних кабінетів управлінь (відділів) освіти з психологічної служби.

3. Підрозділи психологічної служби у закладах вищої освіти III-IV рівнів акредитації.

4. Практичні психологи і соціальні педагоги закладів освіти усіх типів.

Науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти здійснює Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи МОН і НАПН України.

Обласні, міські навчально-методичні кабінети (центри) психологічної служби системи освіти створюються місцевими органами виконавчої влади, підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності, а у частині науково-методичного забезпечення – *Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи*.

Районний (міський) навчально-методичний кабінет (центр) психологічної служби системи освіти підпорядковується засновнику з усіх питань діяльності, а в частині нау-

ково-методичного забезпечення діяльності психологічної служби – *обласному навчально-методичному кабінету (центру) психологічної служби системи освіти.*

Психологічна служба закладу вищої освіти III-IV рівнів акредитації підпорядковується керівнику або одному з його заступників, а у частині науково-методичного забезпечення – Українському науково-методичному центру практичної психології і соціальної роботи.

Атестація практичних психологів проводиться відповідно до *Типового положення про атестацію педагогічних працівників (із змінами згідно наказу МОН МСУ від 20.12.2011, №1473).*

Атестація педагогічних працівників – це система заходів, спрямована на всебічне комплексне оцінювання їх педагогічної діяльності, за якою визначаються відповідність педагогічного працівника займаній посаді, рівень його кваліфікації, присвоюється кваліфікаційна категорія, педагогічне звання.

Метою атестації є стимулювання цілеспрямованого безперервного підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників, росту їх професійної майстерності, розвитку творчої ініціативи, підвищення престижу й авторитету, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу.

Атестація педагогічних працівників закладів освіти та інших закладів є обов'язковою. Атестація може бути черговою або позачерговою. Чергова атестація здійснюється один раз на п'ять років.

Умовою чергової атестації педагогічних працівників є обов'язкове проходження не рідше одного разу на п'ять років підвищення кваліфікації на засадах вільного вибору форм навчання, програм і закладів освіти.

Ця вимога не розповсюджується на педагогічних працівників, які працюють перші п'ять років після закінчення закладу вищої освіти. *Позачергова атестація* проводиться за заявою працівника з метою підвищення кваліфікаційної категорії (тарифного розряду) або за поданням керівника чи педагогічної ради закладу освіти з метою присвоєння працівнику кваліфікаційної категорії, педагогічного звання та у разі зниження ним рівня професійної діяльності.

Позачергова атестація з метою підвищення кваліфікаційної категорії може проводитися *не раніш як через два роки* після присвоєння попередньої.

Кваліфікаційні вимоги до категорій

Випускникам закладів вищої освіти, які отримали повну вищу освіту, при прийомі на роботу встановлюється кваліфікаційна категорія «спеціаліст».

Кваліфікаційна категорія «спеціаліст другої категорії» присвоюється педагогічним працівникам, які відповідають вимогам, встановленим до працівників з кваліфікаційною категорією «спеціаліст», та які постійно вдосконалюють свій професійний рівень; використовують диференційований та індивідуальний підхід до учнів; володіють сучасними освітніми технологіями, методичними прийомами, педагогічними засобами, різними формами позаурочної (позанавчальної) роботи та їх якісним застосуванням; застосовують інноваційні технології у навчально-виховному процесі; знають основні нормативно-правові акти у галузі освіти; користуються авторитетом серед колег, учнів та їх батьків. *Стаж роботи на посаді практичного психолога* – не менше 3-5 років.

Кваліфікаційна категорія «спеціаліст першої категорії» присвоюється педагогічним працівникам, які відпові-

дають вимогам, встановленим до працівників з кваліфікаційною категорією «спеціаліст другої категорії», та які використовують методи компетентнісно-орієнтованого підходу до організації навчального процесу; володіють технологіями творчої педагогічної діяльності з урахуванням особливостей навчального матеріалу і здібностей учнів; впроваджують передовий педагогічний досвід; формують навички самостійно здобувати знання й застосовувати їх на практиці; уміють лаконічно, образно і виразно подати матеріал; вміють аргументувати свою позицію та володіють ораторським мистецтвом. *Стаж роботи на посаді практичного психолога* – не менше 5-10 років.

Кваліфікаційна категорія «спеціаліст вищої категорії» присвоюється працівникам, які відповідають вимогам, встановленим до працівників з кваліфікаційною категорією «спеціаліст першої категорії», та які володіють інноваційними освітніми методиками й технологіями, активно їх використовують та поширюють у професійному середовищі; володіють широким спектром стратегій навчання; вміють продукувати оригінальні, інноваційні ідеї; застосовують нестандартні форми проведення уроку (навчальних занять); активно впроваджують форми та методи організації навчально-виховного процесу, що забезпечують максимальну самостійність навчання учнів; вносять пропозиції щодо вдосконалення навчально-виховного процесу в навчальному закладі. *Стаж роботи на посаді практичного психолога* – не менше 10-15 років.

Зміст діяльності, особливості діяльності, нормативи чисельності практичних психологів, регламентація часу роботи описані у Положенні про ПС системи освіти України (наказу МОН України від 02.07. 2009 №616).

Таблиця 1

*Нормативи чисельності практичних психологів
закладів дошкільної освіти*

Місто		Село (селище)	
Чисельність груп	Максимальний норматив чисельності	Чисельність груп	Максимальний норматив чисельності
до 7	0,5	до 4	0,5
7 і більше	0,75	4 і більше	0,75
9 і більше	1,0	6 і більше	1,0

Посади практичних психологів закладів дошкільної освіти компенсуючого типу та комбінованого типу, у яких є 2 і більше груп компенсуючого типу, закладів дошкільної освіти (дитячих будинків) інтернатного типу, закладів дошкільної освіти (центрів розвитку дитини) вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на заклад освіти за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету (для державних і комунальних закладів дошкільної освіти).

Таблиця 2

*Нормативи чисельності практичних психологів
закладів загальної середньої освіти*

Місто		Село (селище)	
Чисельність учнів	Максимальний норматив чисельності	Чисельність учнів	Максимальний норматив чисельності
до 499	0,5	до 99	0,25
500 і більше	0,75	100 і більше	0,5
700	1,0	200 і більше	0,75
		300	1,0

Посади практичних психологів спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів), гімназій, ліцеїв, колегіумів, загальноосвітніх шкіл-інтернатів, спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), загальноосвітніх санаторних шкіл (шкіл-інтернатів), шкіл соціальної реабілітації, вечірніх (змінних) шкіл, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, позашкільних навчально-виховних закладів, професійно-технічних закладів освіти; закладів вищої освіти I-II рівнів акредитації вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на освітній заклад за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету (для державних і комунальних дошкільних закладів освіти).

Посади соціальних педагогів закладів дошкільної освіти (дитячих будинків) інтернатного типу та центрів розвитку дитини вводяться з розрахунку не більше однієї ставки на заклад освіти за рахунок коштів загального фонду відповідного бюджету (для державних і комунальних закладів дошкільної освіти).

Тривалість робочого тижня практичного психолога та соціального педагога визначається чинним законодавством з урахуванням типу закладу освіти. У листі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України *«Щодо розподілу робочого часу у практичних психологів та соціальних педагогів»* (від 26.09.12 № 1/9-683) вказується, що відповідно до Типових правил внутрішнього розпорядку для працівників державних навчально-виховних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти України від 20.12.1993 №455 (із змінами), у межах робочого дня педагогічні працівники закладу освіти повинні вести всі види навчально-методичної та науково-дослідницької роботи відповідно до посади, навчального плану і плану науково-дослідної роботи. Тому практичному психологу варто 20 годин відвести для безпосередньої роботи з учасниками навчально-

виховного процесу (індивідуальна і групова психодіагностика, консультування учнів, учителів, батьків, корекційно-розвивальна робота тощо) та 20 годин – на підготовку до проведення соціально-психологічних заходів (занять, тренінгів, ділових ігор), обробку результатів досліджень, оформлення висновків тощо.

1.3. Визначення психологічної служби освіти

Вивчення питань, що стосуються наукового обґрунтування і способів практичної організації психологічної служби освіти, виявило, що в кожній країні вони вирішуються по-своєму. І це не випадково. Розвиток психологічної служби визначається, з одного боку, тими науковими психологічними концепціями, які існують в даному суспільстві, з іншого – потребами і завданнями народної освіти, цілями виховання і формування особистості, які залежать від політичних, економічних та інших особливостей тієї чи іншої країни. Тому, з огляду на все те цінне і корисне, що зроблено і апробовано в інших країнах в галузі практичної психології, важливо створювати свої наукові та організаційні засади психологічної служби освіти, розробляти і обґрунтовувати підходи до неї, які спираються на вітчизняні психологічні теорії та культурні традиції.

Психологічна служба освіти – інтегральне явище, що представляє собою єдність чотирьох його складових, або аспектів, – наукового, прикладного, практичного та організаційного. Кожен з аспектів має свої завдання, вирішення яких вимагає від виконавців спеціальної професійної підготовки.

Науковий аспект передбачає проведення наукових досліджень з проблем методології та теорії практичної

психології освіти – нового науково-практичного спрямування психології розвитку, вивчає індивідуальні прояви вікових закономірностей психічного розвитку, умови становлення особистості і індивідуальності як передумов психологічного здоров'я в дошкільному і шкільному віці. Одне із завдань – наукове обґрунтування і операціональна розробка психодіагностичних, психокорекційних, психопрофілактичних і розвиваючих програм, способів, засобів і методів професійного застосування психологічних знань в конкретних умовах сучасної освіти. Відмінність цих досліджень від академічних полягає в тому, що вони не тільки виявляють ті чи інші психологічні механізми або закономірності, а й визначають психологічні умови розвитку цих механізмів і закономірностей в контексті цілісного становлення особистості конкретної дитини. Науковий співробітник, який виконує ці дослідження, орієнтується на практичного психолога як основного свого замовника.

Прикладний аспект передбачає використання психологічних знань працівниками освіти. Головними дійовими особами цього напрямку є вихователі, педагоги, методисти, дидакти, які або самостійно, або у співпраці з психологами використовують і асимілюють новітні психологічні дані при складанні навчальних програм і планів, створенні підручників, розробці дидактичних і методичних матеріалів, побудові програм навчання і виховання.

Практичний аспект служби забезпечують безпосередньо практичні психологи закладів дошкільної освіти, шкіл та інших освітніх установ, завдання яких – працювати з дітьми, групами і класами, вихователями, вчителями, батьками для вирішення тих чи інших конкретних проблем. В їх завдання не входить створення нових методів, дослідження психологічних закономірностей та ін. Але вони зобов'язані професійно грамотно використовувати все те, чим володіє

наука на сьогоднішній день.

Організаційний аспект включає в себе створення дієвої структури психологічної служби освіти, що забезпечує, як взаємодію всіх ланок служби за змістовними і організаційними питаннями, так і контроль за професійною діяльністю і підвищення професійної кваліфікації практичних психологів. Ці ланки, збудовані в ієрархічній послідовності, можуть бути представлені таким чином: один або група практичних психологів в освітньому закладі; науково-методичні підрозділи психологічної служби (центри, кабінети і ін.) при муніципальних органах, в структурі міських, обласних і крайових установ освіти; відділи психологічної служби в структурі міністерств (департаментів) освіти кожного суб'єкта федерації. Тільки досить розроблена структура, ланки якої укомплектовані фахівцями, здатна забезпечити повноцінне психологічне обслуговування системи освіти, надавати дієву допомогу як дітям, батькам, педагогам, так і установам освіти та всієї освітньої системи в цілому.

1.4. Мета психологічної служби освіти

Чим вище рівень професіоналізму, тим більш чітко і свідомо фахівець розуміє мету, а отже, і сенс своєї діяльності. Не можна не погодитися з відомим філософом і педагогом Г. Гурджієвим, що «питання про мету – дуже важливе питання. Поки людина не визначить для себе свою мету, вона не може навіть і почати щось «робити». Як же можливо що-небудь «робити», не маючи мети? Діяльність «перш за все передбачає мету».

Тому не випадково, що в молодій сучасній практичній психології освіти йде серйозний пошук мети її діяльності.

Ґрунтуючись на вивченні сучасної та зарубіжної літератури з проблем дитинства, на аналізі основних проблем, труднощів, удач і невдач, сумнівів, розчарувань практичних психологів, можна стверджувати, що метою психологічної служби, а отже і практичного психолога є психічне та психологічне здоров'я дітей.

Практичний психолог оцінює сучасну освіту, будь-яку навчально-виховну програму і систему з точки зору того, чи забезпечують вони умови, необхідні для збереження і зміцнення психічного і психологічного здоров'я дітей і школярів. Тільки в цьому випадку він дійсно представляє і захищає інтереси дитини як особистості, що розвивається і індивідуальності.

Звичайно, здоров'я дитини залежить від багатьох факторів: правильне харчування, режим дня, перебування на свіжому повітрі, рухова активність, що гартують процедури, психологічний комфорт в сім'ї і дитячих освітніх установах і багато іншого. Тому проблема здоров'я дітей – проблема комплексна і багатоаспектна. Вона привертала і привертає увагу дослідників з різних галузей науки і практики: медиків, філософів, соціологів, екологів, педагогів, психологів, фізіологів і ін.

Існують різні підходи до розуміння і вирішення цієї проблеми. В цілому всі визнають, що здоров'я людини характеризується повнотою прояву життєвих сил, радісного відчуття життя, всебічністю і довготривалістю соціальної активності і гармонійністю розвитку особистості. Але як досягти такого здоров'я і зберегти його – ось проблема.

Психічне здоров'я дітей і школярів. Сам термін «психічне здоров'я» неоднозначний, він як би зв'язує дві науки і дві галузі практики – медичну і психологічну. В останні десятиліття на перетині медицини і психології виникла особлива галузь – психосоматична медицина, в основі якої ле-

жить розуміння того, що будь-яке соматичне порушення завжди так чи інакше пов'язане зі змінами в психічному стані людини. В одних випадках психічні стани стають головною причиною захворювання, в інших – вони є як би поштовхом, який веде до хвороби, іноді особливості психіки впливають на перебіг хвороби, іноді фізичні недуги викликають психічні переживання і психологічний дискомфорт. Випадки можуть бути різні, для нас важливо, що взаємовплив «духу» і тіла визнається, безумовно. Цей факт давно вже знайшов відображення в фольклорі; наприклад, в прислів'ї: «У здоровому тілі – здоровий дух».

У медичній літературі і в медичній практиці термін «психічне здоров'я» широко вживається. При цьому стан психічного здоров'я пояснюється умовами психосоціального розвитку дітей.

Здоров'я окремої людини характеризується повнотою прояви життєвих сил, відчуття життя, всебічність і довго тривалість соціальної активності і гармонійністю розвитку особистості.

Вивчаючи проблему здоров'я всіх країн світу, фахівці Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) дійшли висновку про особливу роль психічного розвитку в здоров'я дитини. У доповіді Комітету експертів ВООЗ «Психічне здоров'я і психосоціальний розвиток дітей» зазначається:

– порушення психічного здоров'я пов'язані як з соматичними захворюваннями або дефектами фізичного розвитку, так і з різними несприятливими факторами і стресами, які впливають на психіку і пов'язаними з соціальними умовами;

– основною умовою нормального психосоціального розвитку дитини (крім здорової нервової системи) визнається спокійна і доброзичлива атмосфера, створювана завдяки постійній присутності батьків або осіб, що їх заміщають, які

уважно ставляться до емоційних потреб дитини, розмовляють і грають з нею, підтримують дисципліну, здійснюють необхідне спостереження і забезпечують сім'ю необхідними матеріальними засобами.

Тут також підкреслюється, що слід надавати дитині більше самостійності і незалежності, давати їй можливість спілкуватися з іншими дітьми і дорослими поза домом і забезпечувати відповідні умови для навчання. «Багато дітей не мають таких умов», – констатується в доповіді.

На основі аналізу результатів численних досліджень в різних країнах експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я переконливо показали, що порушення психічного здоров'я набагато частіше відзначаються у дітей, які страждають від недостатнього спілкування з дорослими і їх ворожого ставлення, а також у дітей, які ростуть в умовах сімейного розладу.

Ці ж дослідження виявили, що порушення психічного здоров'я в дитинстві мають дві характерні риси: по-перше, вони представляють собою лише кількісні відхилення від нормального процесу психічного розвитку; по-друге, багато їх прояви можна розглядати як реакцію на специфічні ситуації. Так, діти часто відчують серйозні труднощі в одній ситуації, але успішно справляються з іншими ситуаціями. Наприклад, у них можуть спостерігатися порушення поведінки в школі, а вдома вони поведуться нормально, або навпаки.

У більшості дітей в ті чи інші періоди під впливом певних ситуацій можуть з'явитися порушення емоційної сфери або поведінки. Наприклад, можуть виникнути безпричинні страхи, порушення сну, порушення, пов'язані з прийомами їжі, тощо. У деяких дітей ці порушення проявляються часто, наполегливо і призводять до соціальної дезадаптації. Такі стани можуть бути визначені як психічні розлади.

Особливу увагу експерти ВООЗ (всесвітня організація охорони здоров'я) звернули на те, що саме в дитинстві проблеми психічного здоров'я мають більш прямий зв'язок з навколишнім оточенням, ніж в інші вікові періоди.

Сухомлинський ще на початку сімдесятих років ХХ століття гаряче переконував педагогічну громадськість в тому, що в гармонійному розвитку дитини все взаємопов'язане. Він писав: «Здоров'я залежить і від того, які домашні завдання даються дитині, як і коли вона їх виконує. Величезну роль грає емоційне забарвлення самостійної розумової праці вдома. Якщо дитина береться за книгу з небажанням, це не тільки пригнічує її духовні сили, але і несприятливо відбивається на складній системі взаємодії внутрішніх органів. Я знаю багато випадків, коли у дитини, що переживає відразу до занять, серйозно порушувалося травлення, виникали шлунково-кишкові захворювання та ін.».

Дослідження представниками ВООЗ в різних країнах світу проблеми виховання дітей батьками, поведінка яких відхиляється від норми, показали, що серед дітей злочинців і осіб, які страждають психічними розладами, частіше зустрічаються порушення психічного здоров'я. Генетичні чинники можуть грати якусь роль в цьому зв'язку, зауважують експерти, однак цілком очевидно, що основна причина цих порушень пов'язана з несприятливою обстановкою в сім'ї і потворним ставленням батьків до дітей.

У матеріалах ВООЗ приділяється велика увага не тільки вихованню дитини в сім'ї, а й у школі, яка надає суттєвий вплив на психосоціальний розвиток дітей. Причому підкреслюється, що вирішальна роль належить моральній атмосфері, яка існує в школі, її стандартам як соціальної установи і характеру взаємовідносин між її співробітниками і дітьми. Матеріальна база школи (обладнання, розміри шкіль-

них приміщень тощо) має другорядне значення.

Цікавим є ще один висновок експертів ВООЗ: підвищення рівня добробуту не обов'язково сприяє психосоціальному розвитку дітей. Повинні вживатися спеціальні зусилля, щоб соціально-економічні досягнення сприяли поліпшенню психосоціального розвитку, а не приводили до виникнення нових проблем.

Проблеми психічного здоров'я дітей розглядаються в ряді робіт медичного характеру (М. М. Кабанов, 1983; А. І. Захаров, 1982; Д. Р. Ісаєв, 1983; В. П. Козлов, 1983; ред. С. М. Громбах, 1988; А. Н. Винокуров, 1992 та ін.). Вказується, що дитячий вік характеризується підвищеною чутливістю до середовищних впливів, і на цьому тлі ряд додаткових факторів робить деяких дітей особливо схильними до нервово-психічних розладів. Встановленим вважається факт, що в основі патогенезу невроту у дітей та підлітків лежить деформація системи відносин особистості, що розвивається. Це призводить до її невротичного розвитку, що розуміється в рамках концепції невротів В. Н. Мясищева, як порушення особливо значущих відносин особистості, що утворюють цілісну систему.

А. І. Захаров наголошує: «Успішно лікувати неврот дитини можна, тільки зрозумівши джерела його походження, які нерозривно пов'язані з особистісними особливостями батьків, неправильним вихованням і порушеними відносинами в сім'ї».

У психологічну літературу поняття психічного здоров'я стало входити порівняно недавно. Психічне здоров'я розглядається як стан душевного благополуччя, що характеризується відсутністю хворобливих психічних явищ і забезпечує адекватну умовам навколишньої дійсності регуляцію поведінки і діяльності.

У ряді психологічних робіт психічне здоров'я співвідноситься з переживанням психологічного комфорту і психологічного дискомфорту. Психологічний дискомфорт виникає в результаті фрустрації потреб дитини, яка призводить до депривації. Фрустрація однієї або декількох дитячих потреб лежить в основі так званих шкільних неврозів, що проявляються у вигляді різних захворювань психосоматичної генези (бронхіальні астми, напади блювоти, головні болі і т. п.).

Наукові дані останніх років і аналіз досвіду практичної роботи психологів в установах освіти свідчать, що основним фактором, який попереджає різні психічні порушення в розвитку дитини, є повноцінний психічний розвиток дітей на кожному етапі онтогенезу. Реалізація потенційних можливостей розвитку дітей залежить від створення умов, відповідних сензитивності вікового періоду. Чому ж психічний розвиток дитини має таке значення для його психічного здоров'я?

Тому що в кожному віковому періоді життя у дитини виникають певні потреби в діяльності, спілкуванні, пізнанні та ін. Порушення в розвитку її психічних здібностей заважають задоволенню цих потреб, так як гальмують поступальну взаємодію дитини з навколишнім світом людей, культури, природи і цим провокують деприваційну ситуацію.

Умови для здорового розвитку дітей – це цілісна медико-психолого-педагогічна система, включена в соціальний і культурний контекст епохи. Основною характеристикою такої системи є поняття соціальної ситуації розвитку (Л. С. Виготський).

1.5. Завдання психологічної служби освіти

Орієнтація на розвиток дитини визначає основні завдання психологічної служби освіти:

- реалізація в роботі з дітьми можливостей, резервів розвитку дитини різного віку;

- розвиток індивідуальних особливостей дітей – інтересів, здібностей, нахилів, почуттів, стосунків, захоплень, життєвих планів та ін.;

- створення сприятливого для розвитку дитини психологічного клімату (закладі дошкільної освіти, інтернаті, школі та ін.), який визначається, з одного боку, організацією продуктивного спілкування дітей з дорослими і однолітками, з іншого – створенням для кожної дитини на всіх етапах онтогенезу ситуацій успіху в тій діяльності, яка є для неї особистісно значуща;

- надання своєчасної психологічної допомоги та підтримки як дітям, так і їх батькам, вихователям, учителям.

Основними засобами досягнення головної мети психологічної служби освіти є створення і дотримання психологічних умов, що забезпечують повноцінний психічний і особистісний розвиток кожної дитини. Порушення цих умов заважає своєчасній реалізації вікових та індивідуальних можливостей дітей, що веде до погіршення їх психічного здоров'я і викликає необхідність корекційної або спеціально розвиваючої роботи з ними.

Психологічна служба освіти – один з компонентів цілісної системи освіти країни.

Метою її діяльності є психологічне здоров'я дітей дошкільного та шкільного віку.

Основним завданням є – сприяння психічному, психофізичному та особистісному розвитку дітей на всіх вікових щаблях дошкільного і шкільного дитинства; основним засо-

бом – створення сприятливих психолого-педагогічних умов для повноцінного проживання дитиною кожного вікового періоду, для реалізації закладеного на відповідному етапі онтогенезу можливостей розвитку індивідуальності.

Запитання і завдання для повторення:

- 1. Яка структура психологічної служби в системі освіти України?*
- 2. Відомчі психологічні служби.*
- 3. Мета, завдання і принципи організації психологічної служби України.*
- 4. Розподіл функцій і повноважень у психологічній службі.*
- 5. Підготувати есе «Історія розвитку психологічних служб України».*

Література

1. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум: навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Тернопіль: ВАТ «ТВПК ‘Збруч’», 2008. 560 с.
2. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України / упоряд.: Ю.А. Луценко, А.Г. Обухівська, І.В. Луценко, Н.В. Сосновенко. Київ: Укр. НМЦ практи. психології і соц. роботи, 2014. 475 с.
3. Організація психологічної служби в школі / уклад. Л.В. Туришева. Харків: Вид. група «Основа», 2012. 111 с.
4. Психологічна служба : Підручник / В.Г. Панок (наук. ред.), А.Г. Обухівська, В.Д. Острова та ін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.

Тема 2

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ОСВІТИ

План

2.1. Рівні, напрями, форми діяльності психологічної служби освіти.

2.2. Вимоги до психологічного кабінету дошкільних, загальноосвітніх та інших закладів системи освіти.

2.3. Етичний кодекс психолога.

2.1. Рівні, напрями, форми діяльності психологічної служби освіти

У Положенні про психологічну службу системи освіти України вказано, що Психологічна служба функціонує на трьох рівнях:

– *науковому*, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованців, учнів, студентів з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань. Принцип науковості означає, що вся діяльність ПССО ґрунтується на пояснювальних підходах, методології і концептуальних засадах наукової психології. Методи, методики і технології, що застосовуються в діяльності фахівців указаної служби, мають бути науково обґрунтованими, валідними і надійними. Неприпустимо застосування позанаукових, містичних, релігійних, окультних та інших методів і методик, що не пройшли фахової – здебільшого гуманітарної – наукової експертизи. Відтак, застосування у роботі телепатії, астрології, соціоніки, біоенергетики та інших способів пізнання людської дійсності є неприпустимим;

– *прикладному*, на якому здійснюється соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

– *практичному*, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у закладах освіти .

Основними напрямками діяльності ПС є такі:

– *консультативно-методична допомога* всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

– *просвітницько-пропагандистська робота* з підвищення психологічної культури в закладах освіти та у сім'ї. Основний зміст просвітницької роботи фахівців психологічної служби закладу освіти:

- інформування з проблем торгівлі людьми; інформування з питань запобігання та протидії домашньому насильству в умовах воєнного стану в Україні;

- формування у здобувачів освіти національних та європейських цінностей;

- ознайомлення педагогів з технологіями надання першої психологічної допомоги учасникам освітнього процесу та запровадження «Психологічної хвилинки» під час уроків;

- інформування про вплив та наслідки вживання наркотичних, психоактивних речовин, алкоголю та тютюнопаління;

- ознайомлення учасників освітнього процесу із загрозами, які може нести Інтернет (шахрайство, спам, кібербу-

лінг тощо);

- популяризація ненасильницької моделі поведінки;
- формування моральної поведінки, активної життєвої позиції, єдності слова і діла в особистості, готовності брати активну участь у житті своєї держави;

- ознайомлення педагогів та батьків здобувачів освіти з основними закономірностями та умовами сприятливого розвитку дитини;

- *превентивне виховання* (через засоби масової інформації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я, профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

2.2. Вимоги до психологічного кабінету дошкільних, загальноосвітніх та інших закладів системи освіти

З метою детального ознайомлення з основними вимогами до психологічного кабінету вважаємо за доцільне наведення повного варіанту *Положення про психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших навчальних закладів системи загальної середньої освіти (19.10.2001 № 691)*.

1. Загальні положення

1.1. Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших закладів системи загальної середньої освіти (далі – закладів освіти) – це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога).

1.2. В кабінеті забезпечується своєчасне і систематичне вивчення психофізичного, соціального розвитку дітей та

учнів, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, статевих та інших індивідуальних особливостей. Кабінет діє з метою виявлення і створення оптимальних соціально-психологічних умов для розвитку і саморозвитку дітей та учнів, сприяє виконанню освітніх і виховних завдань закладів освіти.

1.3. Робота в психологічному кабінеті здійснюється відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 03.05.1999 р. № 127 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 30.12.1999 р. за № 922/4215), із змінами і доповненнями, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2001 р. № 439 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 09.07.2001 р. за № 570/5761), у тісному взаємозв'язку з іншими навчальними кабінетами, з використанням технічних засобів, методичного, довідкового та роздаткового матеріалу.

1.4. Заклад освіти забезпечує організаційні, фінансові та матеріальні умови, необхідні для функціонування психологічного кабінету. Приміщення, обладнання, майно кабінету утримується закладом освіти на безстроковому користуванні та оперативному управлінні.

1.5. У психологічному кабінеті можуть надаватися користувачам додаткові платні послуги згідно з законодавством України.

1.6. Дане Положення є обов'язковим для закладів освіти незалежно від форм власності і визначає загальні вимоги до розташування, обладнання, оформлення психологічного кабінету та ведення документації.

1.7. Діяльність у психологічному кабінеті регламентується законами України, іншими законодавчими актами, нормативно-правовими документами психологічної служби системи освіти України, затвердженими в установленому

порядку навчальними програмами і планами, а також цим Положенням.

2. Призначення психологічного кабінету та вимоги до його оформлення

2.1. Психологічний кабінет повинен мати два приміщення: *робочий кабінет* практичного психолога (соціального педагога) та *навчальний психологічний кабінет*. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) призначений для проведення індивідуальної психодіагностичної, корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи; індивідуальної консультаційної роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками, а також для підготовки до занять, тренінгів, виступів; обробки результатів психологічних обстежень та оформлення висновків і рекомендацій. Робочий кабінет розташовується в зручному для відвідувачів місці. На входних дверях закріплюється табличка «Практичний психолог» («Соціальний педагог»), на видному місці – графік роботи, затверджений керівником закладу освіти. Під робочий кабінет відводиться кімната площею не менше 12 кв. м.

2.2. Навчальний психологічний кабінет призначений для проведення занять з дітьми та учнями (навчальні курси, факультативні заняття, психологічні гуртки, практикуми, тренінги); групової діагностичної, розвивальної та психокорекційної роботи з учнями (дітьми), психологічної просвіти педагогічних працівників, батьків; систематичного підвищення рівня психологічної культури всіх учасників навчально-виховного процесу.

Навчальний психологічний кабінет розташовується поруч з робочим кабінетом практичного психолога (соціального педагога). На входних дверях закріплюється табличка з назвою: «Навчальний психологічний кабінет».

2.3. Оформлення психологічного кабінету повинно відповідати рекомендованим санітарно-гігієнічним, технічним нормам (освітленості, температури, вологості, швидкості руху повітря) та естетичним вимогам. Психологічний кабінет розташовується в приміщеннях з достатнім природним та штучним освітленням, звуковою ізоляцією, необхідною кількістю розеток. Кімнати повинні забезпечувати психотерапевтичний ефект.

Підвищенню комфортності сприяють кімнатні рослини, акваріуми, зображення природи тощо.

Для кращого розсіювання та відбиття світла рекомендується стелю фарбувати у білий колір.

Якщо вікна у приміщенні виходять на сонячний бік, то стіни краще оформляти у прохолодні тони: блакитний, зеленуватий, салатний. Для приміщень з вікнами, орієнтованими на північ, північний захід, північний схід більше підходять кольори теплої гами: жовтуватий, світло-рожевий, пісковий.

Підлога, незалежно від матеріалу, з якого вона зроблена, повинна мати темніший колір, ніж стіни.

Приміщення слід оформляти з урахуванням вимог сучасного дизайну. При оформленні психологічного кабінету рекомендується створення кольорово-світлової композиції з урахуванням психофізіологічного ефекту кольорів.

3. Матеріально-технічне оснащення

3.1. Робочий кабінет практичного психолога (соціального педагога) рекомендується укомплектувати:

- *меблями*: письмовий та журнальний стіл, стільці, 2-3 крісла, шафи секційні для зберігання книг, навчально-методичних матеріалів, довідково-інформаційної документації, архіву тощо; сейфом для зберігання обліково-статистичної документації та документації для службового використання, аудіо-відео касет, дискет тощо; килимами

для підлоги та пілососом для їх чищення;

- *оргтехнікою*: комп'ютером, принтером, ліцензованим програмним забезпеченням, сканером, ксероксом, телевізором, диктофоном, аудіо відеотехнікою з достатньою кількістю касет, діагностичними засобами, проекційною апаратурою та пристроями для її використання (екран, зашторювання, пульт дистанційного управління та ін.), кольорово-освітлювальною системою, освіжувачем та іонізатором повітря, засобами зв'язку тощо;

- *канцелярським приладдям*: папером (білим та кольоровим) форматом А4, блокнотом А3, фліп-чартом, маркерами, фломастерами, матеріалами для творчих занять (клей, пластилін, фарби, іграшки, ляльки та ін.) тощо.

3.2. *Обладнання навчального психологічного кабінету.* Робочі місця учнів (дітей) і практичного психолога (соціального педагога) обладнуються відповідно до вимог наукової організації праці, ергономіки, з дотриманням правил техніки безпеки. Вони обладнуються з урахуванням специфіки діяльності кабінету; психодіагностична робота, викладання навчальних курсів, психологічна просвіта учасників навчально-виховного процесу.

Робочі місця учнів (дітей) – столи, які зручно переміщувати по кабінету. З-поміж шаф найбільш зручними є секції, що мають пересувні полицки і напівполички; психологічні тренінги, практикуми, розвантаження, психотерапія. Приміщення устатковується 10-15 м'якими кріслами з високими підголівниками і вмонтованими в них гніздами для підключення індивідуальних навушників, килимом для підлоги, природно-декоративними елементами (рослини, акваріуми, фонтани) тощо.

Навчальний психологічний кабінет багато профільного використання може обладнуватись і іншим устаткуванням

ням, виходячи із специфіки діяльності та функціонального призначення.

3.3. Психологічний кабінет оснащується комплектами підручників відповідно до класів (груп), навчально-методичними посібниками, методичними рекомендаціями, затвердженими навчальними програмами, фаховими періодичними виданнями (журнали «Практична психологія та соціальна робота», «Журнал для батьків», «Обдарована дитина» та ін.), тестовими методиками, бланками, допоміжними матеріалами.

3.4. Облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету закладів освіти здійснюється в установленому порядку.

4. Матеріали та документація кабінету

Матеріали та документація психологічного кабінету розділяється за категоріями:

1. *Нормативно-правова.*
2. *Навчально-методична.*
3. *Довідково-інформаційна.*
4. *Обліково-статистична.*
5. *Для службового використання.*

4.1. До нормативно-правових документів належать: закони України, постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, накази, розпорядження. Положення Міністерства освіти і науки України, управлінь (відділів) освіти і науки місцевих державних адміністрацій щодо діяльності психологічної служби системи освіти України.

4.2. До навчально-методичних матеріалів належать: підручники, навчально-методичні посібники, збірники методичних рекомендацій, навчальні програми (плани), фахові періодичні видання тощо.

4.3. До довідково-інформаційних матеріалів належать: матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, нарад, тематичні проспекти (буклети), доповіді, виступи на педрадах, навчально-тематичні плани роботи з учнями (дітьми), педагогічними працівниками, батьками тощо.

4.4. До обліково-статистичних документів належать: облік товарно-матеріальних цінностей психологічного кабінету, плани роботи практичного психолога (соціального педагога) на рік (місяць), форми статистичної звітності встановленого зразка тощо.

4.5. До матеріалів для службового використання належать: індивідуальні картки психолого-педагогічного діагностування, журнали індивідуальних консультацій, протоколи корекційно-відновлювальної та розвивальної роботи, матеріали психолого-педагогічних консилиумів, тексти (ключі) тестових методик, опитувальники, анкети, бланки відповідей тощо.

Доступ до *обліково-статистичних документів та документів для службового використання* регулюється завідуючим психологічним кабінетом відповідно до положень Етичного кодексу психолога (за винятком офіційних звернень правоохоронних і судових органів).

Крім того, в психологічному кабінеті має бути наступна інформація:

- список телефонів (адреси) місцевих спеціалізованих центрів, служб, консультацій медико-психологічного профілю;

- телефони (адреси) районного (міського), обласного центрів практичної психології і соціальної роботи (методистів-психологів).

5. Завідування психологічним кабінетом

5.1. Завідування психологічним кабінетом покладається-

ся керівником закладу освіти на практичного психолога (соціального педагога).

5.2. Завідуючий кабінетом несе відповідальність за зміст роботи психологічного кабінету, планування діяльності та ведення документації, зберігання та правильне використання обладнання та інших матеріальних цінностей.

5.3. До обов'язків завідуючого психологічним кабінетом входить: систематичне поповнення та удосконалення навчально-матеріальної бази кабінету, забезпечення роботи технічних засобів, дотримання правил санітарії та гігієни, протипожежної безпеки і поводження з електричними приладами.

5.4. За завідування психологічним кабінетом здійснюється доплата згідно з законодавством України.

2.3. Етичний кодекс психолога

Прийнятий на 1 установчому з'їзді Товариства Психологів України 20.12.1990 р. в м. Києві.

Об'єктом досліджень і впливу психолога є внутрішній світ особистості, тому їхні контакти з іншими людьми повинні бути теплими, доброзичливими та цілющими.

Етичний кодекс сприяє більш успішному здійсненню психологами своєї професійної діяльності. Зокрема шкільним психологам допомагає у підвищенні ефективності навчання і виховання учнів. Заснована Товариством психологів України Комісія з етики проводить роботу, спрямовану на правильність тлумачення психологами етичного кодексу, здійснює контроль за його додержанням, забезпечує формування у психологів сприйняття цього кодексу і зобов'язання перед громадськістю як одного з важливих актів чинного законодавства.

1. Відповідальність

1.1. Психологи несуть особисту відповідальність за свою роботу.

1.2. Психологи зобов'язані всіляко запобігати і не допускати антигуманних наслідків у своїй професійній діяльності.

1.3. Психологи повинні утримуватися від будь-яких дій чи заяв, що загрожують недоторканості особи; не мають права використовувати свої знання і становище з метою приниження людської гідності, пригнічування особистості або маніпулювання нею; несуть відповідальність за додержання пріоритету інтересів людини.

1.4. На психологів покладається відповідальність за надійність використовуваних методів та програмного забезпечення, валідність обробки даних досліджень, у тому числі і тих, які проводяться з використанням комп'ютерних технологій.

1.5. Психологи застосовують лише ті знання, якими вони володіють відповідно до своєї кваліфікації, повноважень, соціального статусу.

2. Компетентність

2.1. Психологи постійно поповнюють свої знання про нові наукові досягнення в галузі їхньої діяльності, беруться за розв'язання тільки тих завдань, які належать до сфери їх компетенції. У разі неможливості завдання, психологи передають його іншому досвідченому фахівцеві або допомагають людині, яка звернулася за підтримкою, налагодити контакт з професіоналами, що можуть надати адекватну допомогу.

2.2. Психологи не застосовують методів і процедур, не апробованих центральними органами Товариства психологів України. У тих випадках, коли психологічні методики ще апробуються (з дозволу контрольних органів Товариств-

ва психологів), проводять експеримент з обмеженим контингентом досліджуваних, попереджають їх про застосування неперевіраних методів або про свій недостатній рівень оволодіння ними.

2.3. Психолог публікує під своїм ім'ям лише ту працю, яка повністю виконана ним самим або вносить істотний власний внесок; недопустима публікація з метою особистої матеріальної вигоди, недостатньо підготовлених праць, невалідизованих методик. Психолог не може виконувати практичну роботу, не маючи належної кваліфікації та досвіду.

24. Психолог прагне до адекватних знань про свої індивідуальні якості та особливості визначення меж власних професійних можливостей. Особистісні психологічні проблеми (які негативно впливають на якість виконання обов'язків) можуть бути показником професійної непридатності і мають якомога швидше коригуватись та розв'язуватися.

3. Захист інтересів клієнта.

3.1. Психологи суворо додержуються принципу добровільної участі клієнта в обстеженнях. Під час роботи з дітьми, пацієнтами з тяжкими розладами (тобто в крайніх випадках) допускаються відхилення від принципу добровільності, але в межах законодавчих норм. Обов'язком психолога є намагання налагодити з клієнтом співробітництво.

3.2. Психологи, вступаючи у контакт з особами, для яких він є обов'язково-примусовим (наприклад, у разі проведення психологічної експертизи), не мають права змушувати клієнта повідомляти відомості поза його волею, не можуть вживати примусових заходів для одержання даних, крім випадків, коли така інформація сприятиме безпеці навколишніх або самого клієнта.

3.3. Психологи не беруть участі в діях, спрямованих

проти свободи особи, вони не мають права змушувати клієнта розповідати про свою життєву філософію, політичні, релігійні чи етичні переконання, не повинні вимагати відмовитися від них.

3.4. Психологи беруть на себе професійну відповідальність за кваліфіковане обстеження, консультування, лікування, домовляються про терміни завершення своєї діяльності або доцільність направлення клієнта до іншого компетентного спеціаліста. Відповідальність із психолога знімається, якщо він упевнився, що інший спеціаліст узяв відповідальність за клієнта на себе.

3.5. Психологи не мають матеріальних або особистих привілеїв, не можуть використовувати свої знання і становище, довірливе ставлення і залежність клієнта у власних корисливих інтересах. У випадках, коли послуги є платними, про фінансові умови домовляються заздалегідь; не встановлюється додаткова оплата за консультації і не береться плата з тих, кого психолог навчає або збирається екзамінувати. Якщо клієнт може отримати психологічну допомогу безкоштовно або меншим коштом в іншого фахівця, то психолог інформує про це клієнта.

3.6. Психолог уникає встановлення неофіційних взаємин з клієнтом, якщо це може стати на перешкоді проведенню діагностичної, консультаційної та корекційної роботи з ним. Між психологом і клієнтом не повинно бути ставової близькості.

3.7. Психолог має право вирішувати, на якому етапі консультування або лікування можна дати об'єктивний професійний висновок, а у випадках, коли він не може діяти в інтересах клієнта, роз'яснює йому і батькам (опікунам) реальний стан справ.

3.8. Висновок за результатами проведеного обстеження чи лікування робить сам психолог, він не може перекла-

дати відповідальність на інших. Психолог повинен чітко і однозначно формулювати висновок так, щоб його можна було правильно зрозуміти і використати отримані дані на користь клієнта.

3.9. Психолог не робить висновків і не дає порад, не маючи достовірних знань про клієнта або ситуацію, в якій він перебуває. У звіті психолога має міститися лише необхідна і водночас достатня, що відзначається цілковитою надійністю результатів, інформація для розв'язання поставленого завдання, повинні вказуватися межі здійснюваних досліджень, характер виявлених симптомів – постійний чи тимчасовий.

3.10. Психолог у доступній формі повідомляє обстежуваному про діагноз і методи та засоби допомоги. При цьому він зобов'язаний обачливо і обережно висловлюватися щодо виявлених патологій у психічному стані клієнта. Психолог попереджає про те, хто і для чого може використати ці дані, які офіційні рішення можуть бути винесені на підставі висновку.

Психолог уповноважений особисто запобігати некоректному і неетичному використанню результатів досліджень і повинен виконувати цей обов'язок незалежно від посадової субординації.

4. Конфіденційність.

4.1. Психолог зобов'язаний додержуватися конфіденційності у всьому, що стосується взаємин з клієнтом, його особистого життя, життєвих обставин. Виняток становлять випадки, коли виявлені симптоми є небезпечними для клієнта та інших людей, і психолог зобов'язаний поінформувати тих, хто може надати кваліфіковану допомогу. Конфіденційності можна не додержуватись, якщо клієнт просить або згоджується, аби в його інтересах інформацію було переда-

но іншій особі.

4.2. Психолог не збирає додаткових відомостей про обстежуваного без його згоди, задовольняється лише тією інформацією, яка потрібна для виконання професійного завдання. Запис, фотографування і занесення інформації до комп'ютерних банків даних здійснюються лише за згодою учасників.

4.3. Психолог зобов'язаний оберігати професійну таємницю, не поширювати відомостей, отриманих у процесі діагностичної і корекційної роботи, додержуватись анонімності імені клієнта. Для демонстрації і прослуховування будь-яких матеріалів потрібний письмовий дозвіл людини, за чією згодою вони були записані; на вимогу клієнта матеріали негайно знищуються.

4.4 Документація роботи психологів повинна вмішувати лише професійно необхідні матеріали. До цих матеріалів, пов'язаних з конфіденційним змістом діяльності психологів, має виключатися доступ сторонніх осіб. У випадках, коли психологи звертаються за допомогою до інших фахівців, потрібно спеціально ознайомити їх з питаннями, що стосуються умов і терміну зберігання таких матеріалів, а також обмежень у використанні інформації про клієнта, і попередити про міру відповідальності за недодержання конфіденційності.

4.5. Якщо психолог не в змозі надалі виконувати свої функції, він з'ясовує, чи потрібно зберігати матеріали (також інформацію, занесену до комп'ютера). У разі потреби психолог повинен передати виконання покладених на нього функцій іншому фахівцеві.

4.6. Психолог інформує клієнтів про правила додержання конфіденційності. Смерть або зникнення обстежуваного не звільняє психолога від необхідності зберігати професійну таємницю.

4.7. Психолог не передає методичних матеріалів особам, що не уповноважені здійснювати психологічну діяльність; не розкриває суті призначення конкретної методики (за винятком доступних роз'яснень правоохоронним і судовим органам).

5. Етичні правила психологічних досліджень.

5.1. Планування психологічних досліджень передбачає дотримання таких умов: визначення об'єкта дослідження, чітке й однозначне формулювання його мети і завдань, встановлення контингенту обстежуваних, прогнозування можливості використання одержаних результатів (наприклад, оцінювання перспективи професійної успішності, формування спільного колективу). Психолог самостійно обирає методи роботи, керуючись при цьому вимогами максимальної ефективності та наукової обґрунтованості.

5.2. Психолог забезпечує цілковиту надійність результатів, відповідає за рішення, які приймають офіційні особи на основі його висновків та рекомендацій, запобігає можливим помилкам у діяльності непрофесіоналів, котрі допомагають у роботі, але не ознайомлені з вимогами, що стосуються обмежень у використанні інформації про досліджування. Психолог несе відповідальність за правильне і доступне роз'яснення суті застосовуваних психологічних методів, а також за можливі антигуманні наслідки. Щодо психолога використовується принцип, аналогічний презумпції невинності. Провина психолога в порушенні етичного кодексу повинна бути доведена Комісією з етики Товариства психологів України.

5.3. Психолог зводить до мінімуму ризик ненавмисного негативного впливу на тих, хто бере участь в експерименті. Коли очікується, що дослідження або лікування може викликати у клієнта психогенну реакцію, психолог повинен

отримати дозвіл на проведення роботи з ним Комісії з етики. Якщо умови експерименту потребують необізнаності досліджуваних з його суттю і результатами, психолог має пересвідчитися в тому, що це не завдасть шкоди жодному з учасників досліджу. Такі відомості можуть бути розкриті після завершення експериментальної програми.

5.4. Психолог заздалегідь інформує клієнтів про право відмовитись від участі в дослідженні. Коли ж попри це вони дають згоду взяти участь в експерименті, психолог має переконатися в тому, що таке рішення прийняте незалежно від нього або інших осіб (наприклад, батьків, піклувальників, які наполягають пройти обстеження).

6. Кваліфікована пропаганда психології.

6.1. Психологи інформують науковців, учителів, лікарів, широку громадськість про свою галузь діяльності на основі об'єктивних, точних даних таким чином, щоб не дискредитувати професію психолога і психологію як науково-практичний комплекс.

6.2. Психолог не виступає з публічними заявами для реклами або самореклами. Вміщуючи у засобах масової інформації оголошення про надання психологічних послуг населенню, повідомляє лише своє ім'я, адресу, номер телефону, професійну кваліфікацію, науковий ступінь, галузь психології, години прийому. У рекламному проспекті не може йтися про суми гонорару, не даються гарантії, не перелічуються здобутки й успішні випадки лікування, консультування, експертизи. Оголошення мають містити інформацію про мету курсів, а не обіцянки стосовно досягнення специфічних результатів. Психолог повинен брати професійну участь у навчальних програмах для населення, лише за умови, якщо вони виключають сумнівні методи і неефективні процедури.

6.3. Поради психолога у засобах масової інформації мають подаватися в узагальненій формі, без посилань на конкретні факти і ситуації, щоб не допустити розголошення конфіденційної інформації.

Усні виступи, друковані матеріали, аудіовізуальна та інші публікації, в яких наводяться з ілюстративною метою клінічні випадки, повинні виключати ідентифікацію особи, групи чи організації. Методики публікуються лише у формі, яка дає змогу зберегти їх валідність та надійність.

7. Професійна кооперація.

7.1 Психолог, ведучи професійну дискусію, не повинен дискредитувати колег або представників інших професій, які використовують ті самі або інші наукові методи. Він має виявляти повагу до наукових шкіл і напрямів. Психолог цінує професійну компетентність, високу культуру та ерудицію, відповідальне ставлення до справи колег та представників інших професій. Якщо ж психолог виявить ненауковість чи неетичність у професійній діяльності колеги, він повинен сприяти виправленню ситуації. У разі неуспіху цих зусиль психолог може виступити з об'єктивною, аргументованою критикою роботи колеги в психологічному співтоваристві. У тих же випадках, коли критика виявляється суб'єктивною, упередженою, член Товариства має право звернутися до Комісії з етики, висновок якої може використати для спростування несправедливих оцінок чи критики.

7.2. Психолог не може застосовувати маніпулятивні методи для здобуття прихильності, привернення на свій бік клієнтури, не повинен намагатися стати монополістом у своїй галузі. Про досягнуті результати в теоретичній і практичній психології він зобов'язаний інформувати психологічну громадськість, ділитися набутиим під час своєї профе-

сійної діяльності досвідом.

7.3. Розв'язуючи конкретні завдання обстеження, консультування і лікування людей, психолог вирішує, чи може він використати знання, технічні й адміністративні можливості інших фахівців на благо клієнта та за згодою клієнта вступити в контакт з ними, зокрема особами, які лікують або лікували його раніше. Психолог бере відповідальність за клієнта лише переконавшись, що той не має клієнтурних стосунків з іншими психологами.

7.4. Психолог забезпечує персонал адекватною інформацією про клієнтів, які користуються його послугами, передає у розпорядження колег тільки надійні й валідизовані психологічні методи, технічний інструментарій і відкриття. Всі професійні взаємовідносини будуються на основі закону про авторські права.

7.5. У вирішенні спірних питань психолог керується положеннями даного Етичного кодексу. Арбітром може бути комісія з етики Товариства психологів України.

7.6. За порушення чинного законодавства, Статуту Товариства психологів та Етичного кодексу на психолога можуть бути накладені Комісією з етики такі стягнення: попередження; догана; виключення з членів Товариства.

У разі виявлення порушень психологами, які не є членами Товариства, Комісія з етики звертається до інших громадських організацій чи державних установ з тим, щоб вони вжили необхідних заходів до винного.

7.7. Рішення Комісії з етики може бути скасоване Президією або З'їздом Товариства психологів.

Запитання і завдання для повторення:

1. *Що відноситься до просвітницької роботи фахівців психологічної служби закладу освіти.*

2. Назвіть основні напрямки діяльності психологічної служби в закладах дошкільної освіти.

3. Профілактична робота працівників психологічної служби – це?

4. Які основні вимоги до оформлення психологічного кабінету?

5. Назвіть та охарактеризуйте основні принципи етичного кодексу психолога.

Література

1. Гречуха І.А. Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Основи психологічного тренінгу». *Професійно-орієнтовані завдання з психології: навчальний посібник* / за ред. О.Л. Музики. 2-ге вид., перероб. і доп. Житомир, 2010. С. 330-358.

2. Городнова Н.М. Положення про кабінет практичного психолога в закладах освіти. *Практична психологія і соціальна робота*. 2001. №1. С. 27.

3. Корекційна робота психолога / Упоряд. О. Главник. Київ : Шкільний світ, 2002. 112 с.

4. Панок В. Г. Психологічна служба: навч.-метод. посібн. для студентів і викладачів. 2-е вид. Кам'янець-Подільський : «Рута», 2013. 328 с.

5. Сироватко О. Документація практичного психолога. *Психолог*. 2002. №10. С. 3-6.

6. Токаренко Л. Психологічна служба в дитячому садку необхідна. *Дошкільне виховання*. 2000. №7. С. 7.

7. Етичний кодекс психолога. URL: <http://psyua.com.ua/page/zakon.php;www.psyjournals.org.ua> (дата звернення: 12.01.2023).

Тема 3

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА

План

3.1. Основні функції, завдання та види діяльності практичного психолога в закладах освіти.

3.2. Організація та форми роботи практичного психолога.

3.3. Правила та форма ведення документації практичного психолога в закладах освіти.

3.1. Основні функції, завдання та види діяльності практичного психолога в закладах дошкільної освіти

Основні функції психолога в дитячому дошкільному закладі пов'язані з охороною фізичного і психічного здоров'я дітей, зі створенням умов, які сприяють їх емоційному благополуччю і забезпечують вільний і ефективний розвиток здібностей кожної дитини. Реалізація цих функцій потребує виконання низки пов'язаних один з одним видів робіт як безпосередньо з дітьми, так і з їх батьками і персоналом закладу дошкільної освіти.

Успішність роботи психолога у великій мірі залежить від місця, яке він зуміє зайняти в колективі, від його взаємин із завідуючою та іншим персоналом закладу дошкільної освіти. Він ні в якому разі не повинен прагнути підміняти керівництво, його завдання – виступати в якості компетентного і доброзичливого консультанта, чії рекомендації виконуються завдяки його особистому авторитету і визаною всіма кваліфікацією. Для того щоб придбати такий авторитет, необхідно систематично вести психологічне просвітни-

цтво колективу, самою своєю діяльністю переконувати колег у значущості психологічних знань для успішного виконання ними своїх обов'язків.

Завдання психолога в ЗДО можна умовно поділити на дві групи. По-перше, він повинен брати участь у виховному процесі в цілому, працювати в напрямку його «психологізації». Велике значення тут відводиться психологічній освіті персоналу закладу дошкільної освіти і батьків: передачу їм знань про психологію дітей, про їх вікові особливості, оптимальних шляхах організації спілкування дорослого з дітьми і спілкування дітей різного віку між собою, принципи організації дитячих груп і т.п.

Звичайно, психологічне просвітництво не може обмежуватися загальними відомостями з дитячої психології: вона повинна спиратися на результати вивчення конкретних особливостей даного ЗДО і його колективу, враховувати національні традиції та місцеві умови, кваліфікацію персоналу та індивідуальний стиль роботи вихователів, своєрідність дітей та їх батьків.

Друга група завдань значно складніша і різноманітніша, вона пов'язана з індивідуальною роботою з дітьми та повинна сприяти врахуванню їх індивідуально-психологічних особливостей у виховному процесі. За допомогою спостереження і відповідних діагностичних методик психолог повинен в процесі тривалого вивчення кожної групи ЗДО визначити особливості взаємин вихователя з дітьми та дітей між собою, а також оцінити індивідуально-психологічні якості окремих дітей і рівні їх розумового розвитку. Результатом такої роботи повинні стати рекомендації для вихователів та батьків, в тому числі і по диференціації навчання і виховання, а в окремих випадках – розробки прийомів корекційної роботи з дітьми. Слід, однак, мати на увазі, що психолог не може і не повинен

виконувати функції, що відносяться до компетенції медицини та спеціальної педагогіки. Він лише рекомендує при необхідності звернутися до відповідного фахівця – педіатра, дитячого психоневролога, дефектологів, логопедів – або ж сам залучає їх для консультації.

До цієї другої групи завдань належить також така важлива функція психолога, як визначення готовності дитини до школи і проведення відповідної корекційної роботи. Разом з тим, хоча формування психологічної готовності дитини до навчання в школі традиційно розглядається як одне з найважливіших завдань дошкільного виховання, психологу необхідно мати на увазі, що ця задача не є ні єдиною, ні, навіть, самою головною у його діяльності. За всіх обставин найважливіше забезпечити емоційне благополуччя і максимально можливий загальний розвиток дитини.

Відповідно до Положення про психологічну службу системи освіти України основними видами діяльності психологічної служби та, відповідно, практичного психолога є:

Діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання.

Р. В. Овчарова відмічає, що шкільна психодіагностика зорієнтована на дослідження особистості або групи, у поведінці та діяльності якої спостерігаються відхилення чи недоліки, з метою здійснення необхідної корекції, надання допомоги в їх подоланні. Діагностичний висновок роблять на основі наявності або відсутності у досліджуваного показників розвитку, характерних вікових симптомів.

Психодіагностична робота з дітьми різного віку проводиться з урахуванням таких критеріїв:

- 1) середньостатистичні вікові показники розвитку;
- 2) недоліки в розвитку – відсутність або недорозвиненість позитивних якостей, властивостей, умінь і навичок, які повинна мати дитина певного віку;
- 3) відхилення та дисгармонія в розвитку – поява негативних якостей, властивостей, звичок у нормально розвинених дітей; незбалансованість психічних процесів, властивостей, якостей і станів, що зумовлюють нестійкість і суперечливість особистості дитини, порушуючи її соціалізацію та індивідуалізацію;
- 5) порушення (аномалії) розвитку (дизонтогенез) – обмеження, звуження меж психологічних можливостей дитини через функціональну недостатність дефекту або розладу психічних функцій;
- 6) деформації розвитку – порушення у розвитку, спричинені пригніченістю самореалізації особистості.

До завдань шкільного психодіагностичного обстеження відносять:

- аналіз рівня психічного розвитку дітей відповідно до віку;
- аналіз психічного стану дитини та особистісних якостей в цілому;
- отримання даних про динаміку особистісного розвитку з врахуванням освітнього та виховного середовища.

Засобами психологічної діагностики можуть бути спостереження, експеримент, бесіда, інтерв'ю, анкетування, аналіз продуктів діяльності, різноманітні види особистісних опитувальників, психологічне тестування.

Можна виділити такі *принципи побудови і організації психодіагностичної діяльності* практичного психолога:

- 1) відповідність обраного діагностичного підходу і

конкретної методики цілям шкільної психодіагностичної діяльності;

2) оформлення результатів дослідження має бути доступним для розуміння батькам і вчителям;

3) прогностичність використовуваних методів;

4) високий розвиваючий потенціал методу;

5) економність процедури.

У рамках психодіагностичної діяльності виділяють три основні діагностичні схеми:

1) діагностичний мінімум;

2) первинна диференціація норми та патології розумового розвитку;

3) поглиблене психодіагностичне дослідження.

Діагностичний мінімум – це комплексне психолого-педагогічне обстеження всіх дітей. Метою такого обстеження є виявлення «психологічно благополучних» дітей та дітей з труднощами в навчанні та розвитку.

У випадку виявлення проблем, які можуть свідчити про порушення розумового розвитку, практичний психолог працює відповідно до змісту другої схеми – *первинної диференціації норми та патології розумового розвитку*. Важливо зауважити, що тут мова йде саме про первинну диференціацію. Шкільний психолог не вповноважений встановлювати тип порушення та оголошувати патопсихологічний чи психіатричний діагноз. Психолог має з'ясувати, чи пов'язані навчальні труднощі з порушеннями психічного розвитку. За умов наявності таких порушень психолог рекомендує звернення до відповідних фахівців (обстеження спеціалістами психолого-медико-педагогічної консультації).

У випадку наявності навчальних труднощів на фоні відсутності проблем у розумовому розвитку, психолог працює в межах третьої діагностичної схеми – *поглиблене діаг-*

ностичне дослідження. Таку роботу психолог, як правило, проводить за запитом батьків або педагогів.

Корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи.

Психолог здійснює корекцію психічного розвитку у випадку його тимчасової затримки, соціально-педагогічної занедбаності та інших девіацій, викликаних соціально-психологічними і педагогічними причинами.

Психолог, який займається корекцією працює за *схемою*:

- що є?
- що має бути?
- що потрібно зробити, щоб було потрібне?

Об'єкти психокорекції – це окремі сфери особистості, які підпадають під зміни (*порушення в поведінці дитини*), а предмет корекції – це та психологічна реальність, на яку спрямований психокорекційний вплив (*образ «Я», навчальна мотивація, тривожність, страх, агресивність тощо*).

Основними формами корекційної роботи в школі є *ігротерапія* та *арттерапія*.

За функцією дорослого у грі виділяють *директивну* та *недирективну ігротерапію*. У директивній ігротерапії дорослий бере на себе функцію організатора гри, визначає та розподіляє ігрові ролі. У результаті гри дитина усвідомлює себе та причини конфліктної поведінки.

У недирективній ігротерапії дорослий абсолютно не втручається в спонтанну гру дітей, а лише створює комфортні умови для неї. Недирективна ігротерапія використовується в роботі з емоційно вразливими, тривожними дітьми.

При використанні арттерапії психолог пропонує заняття художньо-прикладного змісту: музикотерапія, казкотерапія, малювання, ліплення з пластиліну, глини, тіста, виготовлення різноманітних поробок з підручних матеріалів тощо. Основною метою арттерапії є самовираження через засоби мистецтва. Найбільш доречно використовувати різні види арттерапії у роботі з дітьми, починаючи з 6 років. Для менших дітей перевага має надаватися ігротерапії.

Реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, студентам, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності.

Сьогоднішня українського суспільства вказує на особливу значимість цього виду діяльності. У листі Міністерства освіти і науки України *«Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014- 2015 навчальному році»* (від «25» липня 2014 р. № 1/9-374) відмічається, що з метою попередження або мінімізації негативних наслідків конфліктних подій важливо формувати знання у дітей, батьків та педагогічних працівників про ситуацію, що склалася. Особливо це стосується необхідності відстеження нових законів та інших нормативно-правових актів, які активно зараз приймаються з метою захисту та надання допомоги особам у складних життєвих обставинах. Своєчасне донесення такої інформації до дітей, батьків та педагогічних працівників сприятиме зверненню по допомогу від осіб, які її потребують, водночас запобігаючи більш складним наслідкам перенесених кризових подій.

Основними напрямками соціальної і психологічної реабілітації постраждалих є такі:

– соціально-педагогічна допомога сім'ям вимушених переселенців у налагодженні соціальних зв'язків із місцевими закладами охорони здоров'я, працевлаштування, соціальних служб, закладів і установ освіти, забезпеченні дітей навчальними посібниками, підручниками, іншим навчальним приладдям;

– надання соціально-педагогічної і психологічної допомоги вступникам і першокурсникам ЗВО і ПТЗО в адаптації до нових умов навчально-виховного процесу та налагодження побутових умов їх проживання і встановлення нових соціальних зв'язків у навчальному закладі і за його межами;

– залучення постраждалих дітей до участі в діяльності позашкільних закладів освіти з метою створення умов для їхньої самореалізації та проведення діагностичної і корекційно-відновлювальної роботи з ними практичних психологів цих закладів;

– робота з дітьми зазначених категорій під час літнього оздоровлення у таборах відпочинку, закладах освіти, місцях тимчасового перебування;

– залучення вихованців, учнів, студентів зазначених категорій до активної виховної і розвивальної діяльності в позаурочний час, реабілітації;

– забезпечення індивідуального супроводу працівниками психологічної служби системи освіти всіх без винятку дітей, вихованців, учнів, студентів зазначених категорій та надання їм необхідної корекційної, реабілітаційної і соціально-педагогічної допомоги від пережитого протягом навчального року шляхом впровадження психологічних ігор та праце – і музико терапії тощо;

– створення сприятливого соціально-психологічного клімату в навчальному закладі та оптимізація змісту і форм психологічної просвіти педагогічних працівників і батьків;

– недопущення своїми діями чи бездіяльністю вторинної травматизації учасників навчально-виховного процесу та, у разі потреби, перенаправляти дітей, батьків і педагогів до інших спеціалістів (психотерапевта, невролога тощо);

– застосування міжсекторальної взаємодії і мультидисциплінарного підходу до вирішення проблем, які виникають (за потреби звернутися до закладів і установ охорони здоров'я, підрозділів служби з надзвичайних ситуацій тощо з пропозицією співробітництва та координації у справі надання психологічної допомоги тим, хто її потребує);

– залучення до надання психологічної допомоги висококваліфікованих фахівців, практичних психологів, соціальних педагогів, психотерапевтів, консультантів ПМПК;

– організації для тих, хто безпосередньо працює з постраждалими:

а) психологічна і професійна супервізія;

б) методична підтримка у вигляді буклетів, методичних розробок, проведення навчальних семінарів і семінарів з обміну досвідом;

в) матеріальна допомога у вигляді необхідного приладдя і оргтехніки.

Профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі.

У листі Міністерства освіти і науки України «*Стан та особливості діяльності психологічної служби системи освіти у 2014-2015 навчальному році*» (від «25» липня 2014 р. № 1/9-374) відмічається, що погіршення ситуації в Україні щодо вживання алкогольних та наркотичних речовин дітьми і молоддю формує гостру потребу щодо реалізації

низки профілактичних і превентивних програм з формування здорового способу життя і свідомого ставлення до власного здоров'я.

Прогностика – розробка та застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин.

Прогностична робота практичного психолога реалізується, як психологічна допомога учням на етапі професійного самовизначення. З цією метою МОН України затверджено програмно-методичний комплекс, основним завданням якого є психологічний супровід випускників старшої школи.

Робота з батьками – один із напрямів роботи психолога у закладах освіти. Це питання заслуговує на увагу, бо дослідження проблем сім'ї і сімейного виховання показує, що батьки все більше потребують допомоги психологів. Психологічні консультації і рекомендації потрібні не лише батькам дітей «групи ризику» або проблемним сім'ям, а й кожній сім'ї на певному етапі її розвитку.

Основними задачами психолога у роботі з батьками є такі:

- психологічна просвіта (лекції, бесіди, індивідуальні консультації);
- надання інформації батькам про нормативи психічного розвитку дитини;
- розширення та поглиблення уявлень батьків про закономірності психічного розвитку дитини, про особливості соціальної ситуації розвитку у кожному віковому періоді;
- створення позитивних взаємостосунків між батьками і дітьми;

- допомога батькам у розвитку власних здібностей, впевненості в собі та розвиток почуття відповідальності за дітей;
- розвиток почуття батьківства, позитивне сприймання власної дитини;
- пропаганда психологічних знань;
- руйнування хибних і формування правильних установок батьків щодо прийомів виховання дітей у сім'ї.

Форми роботи психолога з батьками

- батьківські збори;
- бесіди (колективні, групові, індивідуальні);
- оформлення інформаційних повідомлень для батьків;
- психолого-педагогічні лекторії;
- заняття-тренінги для батьків з підвищення батьківської ефективності;
- лекції, семінари, конференції;
- індивідуальні тематичні консультації;
- організація гуртків, секцій, спільних творчих справ.

Корекційно-розвивальна робота з батьками

Причини викривлення батьківських стосунків можуть бути виправлені за допомогою психотерапії і психологічної корекції. З цією метою створюються батьківські групи. Основною формою роботи у процесі групової корекції є когнітивно-поведінковий тренінг, який здійснюється за допомогою *рольових ігор і програм відеотренінгу*. Заняття проводяться 1 раз на тиждень протягом 4 годин. Весь курс (10 занять) – 40 годин. Паралельно може працювати дитяча група, в якій можуть займатися 5-8 дітей від 7 до 10 років.

Під час когнітивно-поведінкового тренінгу використовують такі методи роботи:

- метод групової дискусії (підвищення психолого-педагогічної грамотності батьків);
- метод відеокорекції (програвання завдань психолога в умовах відеозапису взаємодії батьків і дітей, перегляд та самоаналіз);
- метод гри (моделювання і відтворення в контрольованих умовах сімейних ситуацій);
- метод спільних дій (виконання дитиною і батьками загальних завдань);
- метод обговорення і розігрування сімейних ситуацій;
- метод аналізу вчинків дітей і батьків;
- метод аналізу комунікацій.

Загалом, як відмічає Є.І. Рогов, робота практичного психолога з батьками дуже складний і важливий вид діяльності, не залежно від того, чи працює психолог в ЗДО, чи виконує свої професійні обов'язки в школі. Психолог має вміти діагностувати не лише психологічний клімат у сім'ї і взаєностосунки батьків і дітей, але й розумітися на моделях виховання, які є стресогенними для дитини.

Є.І. Рогов виділяє п'ять груп факторів, які шкодять психологічному благополуччю дитини:

Перша група факторів. Батькам складно впоратися із віковими проблемами психічного та особистісного розвитку дитини. У такому випадку батьки демонструють надмірну принциповість, вимогливість, завищений рівень домагань по відношенню до можливостей дитини. Часто батьки намагаються створити ідеальний образ дитини, очікуючи від неї того, чого самі не змогли досягнути у свій час.

Друга група факторів. У цьому випадку має місце перевага раціонального аспекту у вихованні. Батьки наклада-

ють велику кількість заборон та моральних зобов'язань перед дитиною. Результатом такого виховного впливу є втрата дитячої безпосередності, закомплексованість, страх висловлювати свої почуття та думки перед іншими.

Третя група факторів. Батьки демонструють неприйняття індивідуальних особливостей дитини, негнучкість виховних впливів, нерівномірність у проявах емоційної підтримки, непослідовність та неузгодженість виховних впливів з боку членів родини. Ці фактори зумовлюють виникнення тривожного очікування та невпевненості в собі.

Четверта група факторів. До цієї групи факторів відносяться неблагополучні особистісні зміни у батьків: тривожність, афективність, гіперсоціалізованість, домінантність, недовіра, брак емоційно-позитивних почуттів у стосунках з дітьми. Це все – психогенні фактори, що викликають внутрішній конфлікт у дітей.

П'ята група факторів. Цю групу факторів складають базові характеристики виховання, які у гіпертрофованому вигляді призводять до невротизації дітей:

Турбота та гіперопіка. Підвищений рівень турботи й опіки забезпечує нереалізовану потребу батьків у любові та, як правило, потрібна не дітям, а самим батькам.

Любов батьків до дітей. У цьому випадку батьки виявляють любов лише тоді, коли дитина відповідає всім їх очікуванням.

Контроль за дітьми. У деструктивному вигляді ця характеристика виявляється у повному обмеженні самостійності дитини.

Розвиток дитини. Відмічається прагнення батьків до надміру раннього навчання дитини – навичок самостійності, самоконтролю та гігієни. Батьки очікують дорослих форм поведінки, заперечуючи її дитячу безпосередність.

Проаналізовані фактори, за Є.І. Роговим, є підґрунтям розвитку невротичних реакцій у дитини та повинні враховуватись практичним психологом в контексті роботи з батьками.

3.2. Організація та форми роботи практичного психолога

У Положенні про психологічну службу системи освіти України вказано, що Психологічна служба функціонує на трьох рівнях:

– *науковому*, на якому вивчає закономірності психічного розвитку і формування особистості вихованців, учнів, студентів з метою розробки методів і методик професійного застосування психологічних знань;

– *прикладному*, на якому здійснює соціально-психологічне забезпечення процесу навчання і виховання, включаючи розробку навчальних програм, підручників, професійну підготовку і підвищення кваліфікації фахівців;

– *практичному*, на якому забезпечує безпосередню роботу практичних психологів, соціальних педагогів у закладах освіти.

Основними напрямами діяльності ПС є такі:

– *консультативно-методична допомога* всім учасникам навчально-виховного процесу з питань навчання, виховання і розвитку вихованців, учнів, студентів, допомога органам державного управління у плануванні освітньої діяльності;

– *просвітницько-пропагандистська робота* з підвищення психологічної культури в закладах освіти та в сім'ї;

– *превентивне виховання* (через засоби масової інфо-

рмації, під час навчальної діяльності в рамках навчальних програм або як окремого предмета), метою якого є формування у вихованців, учнів, студентів орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я, профілактика алкоголізму, наркоманії, ВІЛ-інфекції і злочинності.

Практичний психолог організовує власну роботу враховуючи потреби у психологічній допомозі дошкільників, молодших школярів, підлітків, учнів старших класів, батьків, адміністрації закладу освіти і педагогів.

З-поміж різноманітних форм роботи практичного психолога найчастіше виділяють такі:

- консультативна бесіда;
- урок психології;
- консиліум;
- розвивальна гра / тренінг;
- різноманітні види ігрової психотерапії (казкотерапія, пісочна терапія).

Консультативна бесіда. В психологічній практиці бесіда використовується з різноманітними цілями: для *встановлення контакту* (контактна бесіда); для *перевірки дослідницьких гіпотез* (експериментальна бесіда); як метод *отримання даних про особистісні характеристики* (діагностичне інтерв'ю); для *надання психологічної допомоги* (клінічне інтерв'ю).

Консультативна бесіда буває стандартизована (використовується при масових опитуваннях) і нестандартизована (аналіз індивідуальних ситуацій).

Структура консультативної бесіди варіюється залежно від вікової та соціальної категорії. Основними компонентами бесіди є *питання (прямі, непрямі та проєктивні)*.

Урок психології. Ця форми роботи ПП проходить у вигляді лекцій, психодіагностичного практикуму, експресивних методів творчого самовираження, соціально-психологічних тренінгів, дискусій, аналізу конкретних ситуацій, ігрового моделювання.

Урок психології проводиться для учнів підліткового та старшого юнацького віку.

У контексті значущості уроків психології листом МОН України *«Щодо організації та проведення «години психолога» у загальноосвітніх навчальних закладах»* (від 04.07.12 № 1/9-488) запроваджено проведення у закладах освіти «години психолога». Така форма роботи психолога з учнями передбачається у плані роботи закладу освіти в частині позакласної роботи 1 раз на місяць для кожної групи/класу. Окрім «години психолога» введено особистісно-орієнтовані факультативні курси, метою яких є підсилення психологічної складової у вихованні учнів початкової та старшої школи.

Консиліум – форма спільної роботи працівників школи та представників інших освітніх служб.

Завдання консиліуму:

- виявлення характеру і причин відхилень у поведінці і навчанні учнів;
- розробка програми виховних заходів з метою корекції проблем у поведінці;
- розробка програми подолання складних конфліктних ситуацій.

Тренінг – групова форма роботи з педагогами, учнями та батьками, метою якої є розвиток певних особистісних якостей. Р.В. Овчарова відмічає, що основною метою тренінгу є підвищення соціально-психологічної компетентності

учасників, формування активної соціальної позиції, підвищення загального рівня психологічної культури. Кожен вид тренінгу має свою діагностичну задачу. Гра використовується як елемент тренінгу .

Ігрова психотерапія – вид психологічної допомоги, який найчастіше використовується для вирішення проблеми страхів, тривожності, агресивності, гіперактивності тощо. Найчастіше різні види ігротерапії використовуються для дітей до 6 років. М.О. Панфілова зазначає, що саме завдяки ігротерапії розвивається мотиваційно-потребова сфера дитини, долається пізнавальний і емоційний егоцентризм, розвивається довільність поведінки та розумові здібності. Ігрова психотерапія виконує три функції: діагностичну, терапевтичну та навчальну. Реалізація кожної функції передбачає проходження відповідного етапу психотерапії: діагностичного, колекційного та контрольного.

Використання всіх форм роботи практичного психолога потребує від фахівця знань основних нормативно-правових та деонтологічних документів, які регламентують діяльність психолога в закладах освіти.

3.3. Правила та форма ведення документації практичного психолога в закладах освіти

Важливим організаційним етапом у роботі практичного психолога є заповнення та ведення документації. Психологам-початківцям часто це видається дуже складним завданням. Однак знання основних видів документації та правил її заповнення мінімізує витрати часу та робить ефективнішою роботу практичного психолога, дозволяє виділити пріоритетні напрями та форми роботи у поточному навча-

льному році.

Відповідно до листа МОН України «Щодо планування діяльності, ведення документації і звітності усіх ланок психологічної служби системи освіти України» (27.08.2000 № 1/9-352) планування діяльності здійснювати за річним та щомісячним планом роботи.

Річний план роботи психологічної служби є окремим розділом річного плану роботи закладу освіти або місцевого органу управління освітою.

МОН України рекомендує при складанні річних планів роботи враховувати:

- участь у реалізації державних (регіональних, місцевих) програм, наказів та рішень колегій Міністерства освіти і науки України;
- пріоритетні напрями діяльності закладу освіти та запити педагогічного колективу;
- специфіку роботи з учнями (дітьми) на кожному віковому етапі їх розвитку; спеціалізацію і рівень кваліфікації практичного психолога (соціального педагога) закладу освіти.

Для роботи практичних психологів важливо вести статистичну звітність, яка здійснюється за нормативами часу на основні види роботи практичного психолога.

Відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 17.09.2015 №1/9-442 «Про оптимізацію діяльності працівників психологічної служби» практичні психологи закладів освіти мають *вести таку документацію* (Додаток 2):

- план роботи практичного психолога;
- графік роботи практичного психолога;
- журнал щоденного обліку роботи практичного психолога;

- протокол індивідуальної консультації;
- протокол індивідуального діагностичного обстеження;
- протокол діагностичного обстеження класу/групи;
- протокол психологічного аналізу уроку.

Запитання і завдання для повторення:

1. Назвіть основні види та форми діяльності практичного психолога.

2. Які основні правила ведення документації практичного психолога?

3. Який документ відображає конкретні кваліфікаційні та освітні характеристики практичного психолога?

4. У якому документі чітко описані основні завдання, функції та види роботи практичного психолога?

5. Назвіть рівні підготовки практичних психологів в Україні та за кордоном.

6. Дайте характеристику трьом рівням (напрямом) професійної підготовки практичного психолога.

7. Складіть перспективний план роботи психолога.

Література

1. Практичний психолог у дошкільному закладі: Методичні рекомендації / О.Є. Марінушкіна, Ю.О. Замазій. Харків: ХОНМІБО, 2004. 96с.

2. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» /О.І.Білан, за заг. ред. О.В. Низьковської. 2017. 256 с.

3. Робоча книга працівника психологічної служби : практи. посіб. / Нац. акад. пед. наук України, Укр. наук.-метод. центр практи. психології і соц. роботи, Громад. орг. «Всеукр. асоц. практикуючих психологів». Т.1 : Адаптація дітей (учнів/студентів) до навчально-виховного процесу /

Н. В. Сосновенко, А.І. Тінякова ; наук. ред. В. Г. Панок. Київ : Укр. НМЦ практич. психології і соц. роботи, 2014. 112 с.

4. Савчин М. В., Гавриш З. С. Вступ до спеціальності: психолог, практичний психолог: навчальний посібник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. 400 с.

5. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Тернопіль: ВАТ «ТВПК 'Збруч'», 2008. 560 с.

Тема 4

ПСИХОЛОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

План

- 4.1. Специфіка психодіагностичного обстеження дітей дошкільного віку.
- 4.2. Особливості психодіагностики дітей раннього віку.
- 4.3. Методи психодіагностики дітей третього року життя.
- 4.4. Особливості психодіагностики дітей молодшого дошкільного віку.
- 4.5. Особливості психодіагностики дітей середнього дошкільного віку.
- 4.6. Особливості психодіагностики дітей старшого дошкільного віку.

4.1. Специфіка психодіагностичного обстеження дітей дошкільного віку

Необхідність проведення психодіагностичного обстеження розвитку дитини вже давно визнана видатними вченими найважливішою передумовою вдосконалення системи виховання та навчання в дитячих установах. Підтвердження цьому знаходимо у працях Г.С. Костюка, Л.С. Виготського, Д. Б. Ельконіна та інших. Конкретна розробка питань психологічної діагностики та практики була започаткована працями видатного психолога Л.С. Виготського, де центральною постала проблема психологічного віку. У запропонованому Л.С. Виготським визначенні психологічного віку покладена основна методологічна схема наукового підходу до аналізу психічного розвитку дитини. Згідно з цією схе-

мою «віковий психологічний портрет дитини» складається із єдності трьох складових: характеристики соціального розвитку дитини; форм спілкування; оцінки рівня розвитку свідомості та особливостей психічних новоутворень дитини. Результатом багаторічної діяльності лабораторії психофізіології дітей дошкільного віку НДІ дошкільного виховання АПН СРСР, керованої Л.А. Венгером, стали комплекси методик, направлених на оцінку рівня розвитку дітей у віці від трьох до семи років і підготовленості дітей дошкільного віку до шкільного навчання. При їх конструюванні психологи керувалися наступними принципами:

- вікові норми встановлювалися з урахуванням виховання й умов життя дітей; тому вони були неоднаковими для дітей одного віку, а виводилися для дітей, що виховуються в певній віковій групі ЗДО;

- виявлення рівня розумового розвитку поєднувало якісну характеристику способів вирішення діагностичних завдань і кількісну оцінку, що відображає результат їх вирішення;

- діагностичні завдання для дітей кожної вікової групи були представлені в доступній формі, включені в характерні види дитячої діяльності (гру, конструювання).

Розроблені під керівництвом Л.А. Венгера діагностичні методики були стандартизовані і багато разів перевірені на валідність та надійність. Упродовж останніх років завдання дослідження були спрямовані на обґрунтування критеріїв визначення рівнів психічного розвитку дітей дошкільного віку та розробку методик обстеження дитини з метою забезпечення контролю за процесом її психічного розвитку педагогом-психологом дитячої установи. Результатом численних досліджень у дитячій психології стала певна кількість дослідницьких методик, орієнтованих в основному на визначення стану формування окремих сторін

особистості дитини.

Сьогодні над проблемою цілісного аналізу психічного розвитку дитини-дошкільника досить плідно працюють науковці лабораторії психології дошкільника Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України під керівництвом доктора психологічних наук, професора Т.О. Піроженко. Запропоновані науковцями методи дають можливість не тільки відстежувати ті чи інші досягнення психічного розвитку, але й на основі отриманих даних дослідження проводити корекційну роботу з дитиною, щоб допомогти їй реалізувати свої потенційні можливості та забезпечити успішний перехід у шкільний період життя. Методи охоплюють найбільш важливі напрямки вивчення розвитку новоутворень у різних сферах діяльності особистості, зокрема у пізнавальній – особливу увагу приділяють розвитку центрального новоутворення – уяві. Розроблено комплекс методик для визначення довірливості дошкільника як форми вольової поведінки та інші. Продуктивним є також розроблений у лабораторії напрямок, який стосується особливостей розвитку статево-рольових уявлень у дошкільників. Напрацювання з цієї проблеми дозволяють по-новому підійти до організації виховного процесу в дошкільному закладі, адже проводити роботу з дітьми без урахування статі неможливо. Неоціненну допомогу працівникам ЗДО (психологам, педагогам) у вивченні різних сторін особистості дошкільника надають навчально-методичні посібники та праці доктора психологічних наук, професора В. У. Кузьменко, через які червоною ниткою проходить найважливіша проблема сьогодення у дошкільній освіті – проблема індивідуально зорієнтованого вивчення, навчання та розвитку.

Психологічна діагностика, передбачена дошкільною освітою, застосовується не лише для розрізнення відхилення від нормального розвитку (на відміну від медичної), а й в

усіх випадках, коли треба визначити рівень психічного розвитку дитини і порівняти його з віковою нормою. Для визначення реального рівня розвитку дитини потрібні не прості «екзаменаційні» запитання, а дуже тонкий, спеціальний психодіагностичний інструментарій, адже результати діагностики впливають як на розвиток особистості, так і на подальшу освітню траєкторію дитини.

Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу – це система методів, різноманітних дослідницьких технік, порівняно легких у користуванні і водночас достатньо прогностичних методик, сукупність засобів і матеріалів, застосування яких дозволяє скласти цілісне уявлення про вікові та індивідуально-психологічні особливості дітей дошкільного віку. Відповідно до даного визначення виокремлюються два основні види психодіагностичного інструментарію. Це власне психодіагностичний інструментарій (стимульний матеріал та інтерпретаційні засоби) і допоміжний, який супроводжує або технічно забезпечує проведення психодіагностичного обстеження. Стимульний та інтерпретаційний інструментарій є структурною частиною методик, тестів і корекційно-діагностичних технологій. Під час діагностичного обстеження організовується спеціальний вплив на дитину (стимули, стимульний матеріал, завдання), фіксується реакція на цей вплив (відповіді, дії) і аналізується інформація, породжена відповідями на стимули (інтерпретація). Стимули можуть бути вербальні – запитання, твердження і завдання, виражені словами, і невербальні – малюнки, картинки, значки, плями, кольорні картки, форма, колір та інші. Невербальні стимули можуть адресуватися не лише до зорового сприйняття, але і до інших органів відчуття (слух, дотик, нюх, смак). Інтерпретаційні засоби – це шкали, таблиці, матриці, соціограми, графіки, комп'ютерні програми, карти індивідуального психічного розвитку та

інші. Допоміжний інструментарій включає певні засоби і матеріали: прості і кольорові олівці, фломастери, акварельні фарби, папір різного формату і кольору, картон, клей, ножиці, пензлики, пластилін, іграшки, атрибути, дитячі книги, електронні носії інформації тощо.

Психологічна діагностика розвитку дітей дошкільного віку покликана допомагати педагогам і батькам дитини правильно організовувати з нею спілкування, знаходити доцільні форми індивідуальної роботи.

Психодіагностичне обстеження дитини можуть проводити вихователі дошкільної групи, яку відвідує дитина, практичний психолог, соціальний педагог, інші спеціалісти, що володіють:

- технологіями проведення діагностичного обстеження;
- процедурами первинної обробки та індивідуального аналізу даних;
- процедурами та методиками якісної оцінки даних;
- процедурами та методиками кількісної оцінки результатів обстеження;
- методами інтерпретації даних обстеження;
- методами складання висновків за результатами обстеження;
- методами розробки індивідуальних програм корекції і розвитку дитини дошкільного віку, формулювання рекомендацій батькам і педагогам щодо розвитку дитини.

При проведенні діагностики необхідно враховувати специфіку дошкільного віку, яка полягає в тому, що всі психічні процеси та властивості є дуже рухливими і пластичними, а розвиток потенційних можливостей дитини переважно залежить від того, які умови для цього розвитку створять педагоги у дошкільному закладі та батьки у сім'ї. Компенсаційні сили віку досить великі. Якщо певна якість здається не розвинутою або не проявилася у діагностиці, то

це мало що означає. Це ситуативно, і вона може завтра проявитися. Її виявлення залежить від рівня сформованості взаємин з дорослою людиною, яка проводить діагностику.

Важливо пам'ятати про те, що психічний розвиток дітей – це складний процес, в якому неможливо вичленити окремі незалежні один від одного параметри. Тому потрібно вивчати всі сторони психіки дітей, зіставляючи отримані дані так, щоб можна було мати цілісне уявлення про конкретну дитину. У ЗДО не має можливості визначити рівень психічного розвитку кожної дитини, а це і не потрібно: необхідно визначити лише окремих дітей, насамперед дітей з негативними тенденціями в розвитку.

Психологічна наука визнає той факт, що реальні здібності дитини можуть виявитися досить пізно, і та освіта, яку вона отримує, здебільшого сприяє їх виявленню. Зокрема, запроваджене Л.С. Виготським поняття «зони найближчого розвитку» особливим чином фіксувало саме цей відомий факт. Тому, визначаючи індивідуальні особливості дитини дошкільного віку, переважно, потрібно мати на увазі її схильності, що є основою подальшого розвитку здібностей. Ця специфіка не дозволяє вважати результати діагностики (навіть у тому випадку, коли вони достовірні) стійкими і такими, які визначають долю дитини. Будь-яке досягнення дитини дошкільного віку на кожному етапі її розвитку є проміжним і слугує лише підставою для вибору педагогом методів і технологій для індивідуальної роботи. Не можна припустити, щоб дані психодіагностичного обстеження були основою для «навішування» на дитину «ярлика».

Особливо важкі наслідки можуть мати недостовірні результати тестування. Адже дошкільний вік особливо вразливий, його потрібно цінувати, берегти і розвивати через творчість. Ми маємо справу з реальною живою дитиною, яка постійно змінюється, а відтак у неї постійно змінюються

інтереси, мотиви, потреби, світосприйняття. Тому діагностика займає своє належне місце, але не головне стосовно розвитку дітей дошкільного віку.

Здебільшого психодіагностична технологія охоплює:

1) виявлення реальних психологічних проблем у житті дитини;

2) постановку мети дослідження відповідно до виявлених проблем;

3) формулювання завдань діагностичного обстеження, що деталізують та операціоналізують мету діагностики;

4) вибір діагностичних засобів, зважаючи на мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, на обмеження часу та інших ресурсів;

5) створення деталізованого сценарію діагностичного обстеження, у т.ч. проведення процедур збору інформації, обробки результатів, видачі рекомендацій;

6) проведення відповідних обстежень;

7) статистичну обробку отриманої інформації;

8) інтерпретацію одержаних результатів у категоріях і поняттях, доступних неспеціалісту або психологу;

9) формулювання рекомендацій щодо можливостей терапії, корекції чи розвитку.

Визначаючи предмет і об'єкт дослідження, потрібно пам'ятати, що об'єкт – це психічне явище, а предмет – завжди окремі психічні властивості, стани, процеси, функції, види поведінки, діяльності та спілкування, взаємозв'язки між психічними явищами, характеристика певних явищ тощо. Діагностика в дошкільному віці не може спиратися лише на виявлення знань, умінь і навичок. Для дитини цього віку не так важливо, яким обсягом знань певної освітньої галузі вона володіє, як і те, яким способом ці знання були

дитиною засвоєні. Таким чином, певний набір знань, яким володіє дошкільник, далеко не завжди вказує на реальні результати його освіти, зрівнює всіх дітей у їхньому розвитку. Це ще більше ускладнює методи діагностики, що відповідають дошкільному віку. І мають рацію ті педагоги, яких не потрібно переконувати в тому, що провідним методом діагностики є спостереження.

Спостерігати за дитиною можна в умовах природної діяльності, в умовах спрямованої діяльності, а також в умовах організованої діяльності. Найкращі результати дає спостереження за дитиною в її природному виді діяльності, в її спілкуванні з однолітками та дорослими людьми. Якщо педагог, психолог є тонким спостерігачем, то він бачить, як дитина розлучається з батьками вранці, з якою радістю вона поспішає до батьків, про що її батьки запитують, коли приходять забирати. І тут вся діагностика буде, як на долоні: її рівень самосвідомості, її тривожність, її пізнавальні мотиви і рівень розвитку у сфері спілкування. І тут не потрібні додаткові тести для діагностування. Метод спостереження не має вікових обмежень і може застосовуватися до дитини будь-якого віку.

Доповнюється спостереження бесідою, аналізом продуктів діяльності, експериментом. Широко використовується природний експеримент, коли створюються ситуації, в які дитина включається неодноразово: малювання на вільну тему, складання казок, опис іграшок та інші. Зміст дидактичного матеріалу також близький дитині: іграшки, казки, картинки, вірші, рухливі ігри. Тестові завдання для дошкільників оформлюють у вигляді звичної діяльності – гри, конструювання, аплікації.

Методи психодіагностичного обстеження дітей в умовах дошкільного закладу прості і доступні, не вимагають спеціальної апаратури, не визначають точності вимі-

рів, а описують зовнішні прояви психіки у поведінці і діяльності. Психодіагностичні методики передбачають широке використання, мають спрощений алгоритм і порядок застосування.

Методики забезпечуються визначеним інструментарієм: інструкцією, стимульним матеріалом (завданнями), алгоритмом обробки і розшифрування (інтерпретації). Розроблені науковцями методи дослідження максимально наближені до педагогічного процесу, будуються на дидактичному матеріалі, який використовується у практиці виховання та навчання в дошкільному закладі, не потребують тривалої підготовки та складного обстеження.

Психодіагностичне обстеження дитини починається з аналізу її зовнішнього вигляду та реакції на ситуацію обстеження. При цьому, необхідно звертати увагу на те, наскільки дитина відкрита для контакту, чи проявляє вона активність (вивчає обстановку в кімнаті, розглядає з інтересом іграшки, предмети), чи є розгальмована, тобто крутиться на місці, намагається встати, крутить щось в руках або просто розмахує руками, ногами. Фіксуються і прояви загальмованості, напруженості, небажання звертати на себе увагу, побоювання вступити у розмову. Отримані при спостереженні дані в подальшому зіставляються з даними дослідження і допомагають зрозуміти природу інтелектуальних або емоційних відхилень дитини.

При проведенні психодіагностичного обстеження дитини слід врахувати певні умови.

1. При проведенні обстеження не повинні порушуватися нормативні правові акти, правові та етичні норми.

2. Для проведення психодіагностичного обстеження потрібна відповідна психологічна підготовка, систематичне ознайомлення з психологічною літературою.

3. Обстеження повинно проводитися в спокійній, доброзичливій обстановці.

4. Обстеження може проводитися індивідуально (у більшості випадків) або в групі (коли це дозволяє методика). бажано, щоб при проведенні групового обстеження у педагога був підготовлений помічник.

5. Проведення обстеження повинно бути узгоджено з режимом дня дошкільників. Доцільно проводити його у першій половині дня.

6. При проведенні обстеження необхідно максимально використовувати педагогічне спостереження за поведінкою і діяльністю дитини в дошкільному закладі.

7. Перед початком обстеження необхідно встановити стійкий позитивний контакт з дитиною.

8. Під час обстеження слід підтримувати інтерес до завдань, які виконує дитина.

9. Різні види допомоги необхідно строго дозувати і обов'язково фіксувати в протоколі обстеження.

10. Кожний вид завдання необхідно починати з легкого (тренувального) варіанту, щоб дитина зрозуміла, в чому полягає завдання, і відчула задоволення від його успішного виконання.

11. Під час виконання завдань необхідно наголошувати дитині, що вона все робить правильно і добре (незалежно від дійсного результату). Особливо це стосується сором'язливих і тривожних дітей.

12. Безперервна тривалість обстеження не повинна перевищувати 20 хвилин (у старшому дошкільному віці), при перших ознаках втоми потрібно перейти на інший вид роботи.

13. Слід індивідуалізувати послідовність завдань (легкі – важкі, вербальні – невербальні, навчальні – ігрові), чергувати завдання з урахуванням провідного аналізатора (зоровий, слуховий, дотиковий, кінестетичний).

14. Дидактичний матеріал повинен бути підготовлений і розкладений у певній послідовності до початку обстеження. Обрана методика повинна відповідати віку дитини, меті діагностичного обстеження та потребувати мінімальних часових і енергетичних затрат при використанні (в тому числі і легкість в обробці).

Існують методики, які можна використовувати в різних вікових групах. У таких випадках важливе місце займає інструкція про спосіб подачі стимульного матеріалу (картинок, карток, текстів) для кожного віку. Інструкція – це певною мірою норматив, що визначає поведінку піддослідного. Тому за допомогою інструкції можна ставити перед дитиною завдання будь-якого рівня складності і таким чином моделювати діяльність, наближати її до життєвих ситуацій. При інтерпретації результатів важливо звіряти їх з нормативністю, тобто з тими результатами, які є типовими для дітей цього віку. Існують так звані суб'єктивні і об'єктивні методики, способи аналізу отриманих результатів. Одні з них мають точні ключі і розраховані за балами варіанти відповідей, інші вимагають не кількісної, а якісної інтерпретації; хоча працювати з ними важче, проте часто ці методики дають більш точні дані про психічний розвиток дитини. Однак, робота з ними потребує особливої уваги і необхідності звіряти результати з показниками, отриманими в інших дослідженнях.

Психологічна характеристика дитини дається тільки за результатами комплексного обстеження. У ході обстеження не рекомендується: – тиснути на дитину, тобто працювати з нею без її добровільного бажання; – підганяти дитину, поспішати з підказкою; – демонструвати своє незадоволення; – наголошувати, що дитина перевіряється, чи екзаменується, це приведе до напруженості, скованості, а також порушить

об'єктивність отриманих даних; – підкреслювати негативні результати й аналізувати їх разом з батьками у присутності дитини. При оцінці виконання дитиною завдань необхідно враховувати, що можливе зниження результатів через: – труднощі контактів з дорослими; – очікування поганих результатів; – нездатність дитини в ситуації обстеження зосередитися, сконцентрувати увагу; – повільність дитини; – втому дитини; – погане самопочуття дитини.

Під час діагностичного обстеження важливо використовувати цілий комплекс методів і методик, щоб різнобічно розглянути особистість дитини і скласти цілісне уявлення про її психіку. У сучасному ЗДО все ширше розробляють портфоліо («Портфель особистих досягнень») дошкільника – своєрідну скарбничку особистих досягнень дитини в різних видах діяльності, фіксацію успіхів в індивідуальному розвитку дитини. Це нова технологія оцінювання, яка передбачає подолання таких типових недоліків традиційної системи оцінювання, як суб'єктивізм, обмеженість, недооцінка можливостей. При цьому, велике значення надається самооцінці. Портфоліо дошкільника є своєрідним інструментом комплексної оцінки рівня розвитку індивідуальних якостей, можливостей та здібностей дитини, способом аналізу індивідуальних досягнень для вибудовування подальшої «траєкторії розвитку».

Усі результати обстеження дитини заносяться в індивідуальну карту обстеження – карту індивідуального психічного розвитку. За результатами обстеження складається програма корекції і розвитку, формулюються рекомендації щодо подальшого розвитку дитини. На випускника – вихованця ЗДО складається психолого-педагогічна характеристика.

4.2. Особливості психодіагностики дітей раннього віку

Сьогодні, як ніколи раніше, зустрічаються спроби дати цілісне і ґрунтовне пояснення розвитку психіки дитини раннього віку, зростає увага різних фахівців до раннього дитинства. Адже від психічного розвитку дитини в ранньому дитинстві залежить її розвиток у наступних періодах. Саме в цьому віці необхідно забезпечити найсприятливіші умови для розвитку, будь-яке стимулююче втручання буде активізувати розвиток, якщо це втручання зробити тоді, коли дана функція виникає і розвивається, в оптимальний час її розвитку. Саме тому необхідна оцінка психічного розвитку вже з раннього віку. Оцінити психічний розвиток дитини раннього віку особливо необхідно ще й тому, що рання діагностика робить більш можливою ранню профілактику та корекцію. Відомо, що чим менша дитина, тим пластичність її організму, а особливо пластичність мозку, більша, і психіка легше розвивається та перебудовується. Варто знати, що необхідно дитині у ранньому віці одержати від середовища такі зовнішні стимули, які б могли забезпечити її повноцінний розвиток. Саме тому необхідно мати правильне уявлення про розвиток дитини. У цьому плані застосування і використання належних і адекватних методів для діагностики та оцінки психічного розвитку у ранньому дитинстві є досить актуальним.

Основоположником розробки методів оцінки психічного розвитку у ранньому дитинстві вважається американський психолог Арнольд Гезелл. На основі численних спостережень, він встановив показники розвитку в чотирьох сферах (моторний розвиток, мова, поведінка, пристосування, особиста і соціальна поведінка). Своїм виглядом і формою цей метод послугував зразком для пізнішого створення подібних методів іншими авторами в різних країнах.

Методи діагностики дітей раннього віку у наш час складають певну проблему. Є досить мало діагностичних методик, які можна використовувати у роботі з дітьми раннього віку. Розроблені лише показники психічного розвитку, але не визначена єдина стандартизована процедура ні при самому дослідженні, ні при тлумаченні наслідків.

Ранній вік є дуже складним для діагностичного обстеження. Саме в цьому віці відбувається становлення основних особистісних структур, психічних процесів, розвиваються творчі здібності дитини, однак малюк ще сильно прив'язаний до матері. Зі вступом до дошкільного закладу формується прив'язаність дитини до нових дорослих. Тому однією з найбільш гострих проблем у цьому віці є адаптація в дошкільному закладі. Необхідно враховувати особливості вікової кризи 3-х років. Особливої уваги заслуговує проблема раннього розвитку здібностей.

Найхарактернішою особливістю психічного розвитку дітей раннього віку, що має важливе значення для подальшого становлення, є домінуюча роль сприйняття, яке розвивається найінтенсивніше. Всі інші психічні функції пов'язані із сприйняттям і керуються ним. Саме через сприйняття дитина отримує багатий та різноманітний матеріал для початкової розумової діяльності. А багата інформація, яку дитина накопичує в цьому віці, є міцною основою для подальшого розвитку.

Ранній вік є сенситивним для розвитку таких основних проявів психічного розвитку: процесу ходіння, оволодіння процесом мовлення, оволодіння співвідносними та зняряд-девіми діями, перших емоційних уподобань. Якщо названі процеси з якихось причин не розвинулися у цей період, то пізніше їх засвоєння не відіграє такої ролі в розвитку, як під час оптимального періоду.

Психодіагностика у цьому віці, в основному, може бу-

ти лише об'єктивною, без опори на самооцінку і самоаналіз дитини. Тому основним засобом збору інформації про дітей є спостереження, а основним діагностичним методом – природний експеримент, під час якого створюється певна життєва ситуація, достатньо добре знайома дитині. Найкращі діагностичні результати у дітей раннього віку можна отримати, спостерігаючи за ними у процесі занять провідною для даного віку діяльністю – предметною.

Рівень загального психічного розвитку доцільно діагностувати у всіх дітей, які відвідують 1-шу молодшу групу. Таке обстеження проводять в кінці навчального року або психолог з вихователем, або вихователь за матеріалами, розробленими психологом при його пасивній участі. Це повинна бути цільова діагностика, основне завдання якої – визначення не лише позитивних, а й негативних тенденцій у розвитку. Основні сторони психіки в ранньому дитинстві виявляються не хаотично і не випадково, вони виникають і реалізуються в певному порядку і послідовності, підкоряються певним закономірностям розвитку. Це не означає, що вони заздалегідь подані в готовому і закінченому вигляді і лише чекають свого часу, щоб виявитися.

Психічні процеси, властивості і здібності представлені як задатки, як можливості розвитку; їх повноцінний розвиток буде залежати від зовнішніх умов, від ефективності внутрішніх дій, і насамперед від соціальних впливів та виховання. Отже, якщо буде встановлено недостатність або відставання розвитку при діагностиці й оцінці психічного розвитку дитини, то потрібно шукати причини в двох напрямках: внутрішніх можливостей і впливу середовища. Характерними особливостями поведінки дітей раннього віку є афективність, імпульсивність і ситуативність. Ці особливості поведінки малюків можуть істотно впливати на результати будь-якого дослідження. Саме тому дослідження

має бути кількарізним, щоб отримати інформацію про реальний стан психічного розвитку дитини.

Психічні прояви у ранньому дитинстві дуже складні, їх не можна так просто і безпосередньо виявити. Лише застосування абсолютних та адекватних методів оцінки психічного розвитку може дати об'єктивні результати, що надасть можливість правильно прогнозувати подальший розвиток дитини.

4.3. Методи психодіагностики дітей третього року життя

У пізнавальному розвитку малюка третього року життя відбуваються значні зміни, які виводять його на більш високий рівень порівнянь і узагальнень. Досить високого рівня в порівнянні з попереднім роком досягають сприйняття, пам'ять дитини і стійкість уваги, формується наочно-дійове мислення і з'являється наочно-образне мислення, виникають передумови для переходу до якісно нового етапу засвоєння того, що її оточує.

Дитина третього року життя розуміє і може висловлювати словами фізичні стани (біль, спрагу, стомлюваність, голод і т.д.) і бажання (їсти, спати і т.д.). Емоційний стан людини (засміявся, заплакав, зрадів і ін.) дитина починає зв'язувати з причиною і наслідком будь-яких впливів або з результатом діяльності, яка вдалася, або, яка не вдалася. Діагностичні методики для дітей раннього віку побудовані так, щоб не лише практичний психолог, а й вихователь зміг використовувати їх в умовах щоденної життєдіяльності малюків у групі. Діагностичні обстеження включено у процес будь-якої спільної діяльності дорослого і малюка. Для проведення діагностики пропонується цілий комплекс завдань,

який дасть змогу виявити різнобічні особливості розвитку дитини і скласти цілісне уявлення про її психіку.

4.4. Особливості психодіагностики дітей молодшого дошкільного віку

Дошкільне дитинство включає молодший дошкільний вік (3–4 роки), середній дошкільний вік (4–5 років), старший дошкільний вік (5–6/7 років). Період дошкільного дитинства відіграє важливу роль у психічному розвитку дитини, в становленні її особистості, набутті за допомогою дорослого власного життєвого досвіду.

Молодший дошкільний вік багато в чому пов'язаний з попереднім періодом життя дитини – раннім віком, певною мірою зберігає його особливості, що визначає мимовільність пізнавальних психічних процесів, нестійкість проявів поведінки, її емоційних станів та самопочуття. Водночас у цей віковий період виникає багато відмінних від попереднього специфічних особливостей психічного розвитку. Розширюється коло спілкування дитини, розвивається сюжетно-рольова гра, ускладнюються види діяльності, зароджується довільність пізнавальних психічних процесів, виявляється особливий інтерес до слова, з'являються спеціальні здібності дітей (до музики, малювання тощо). У цьому віці виникають труднощі у поведінці (гіперактивність, агресивність, сором'язливість, страх і т.д.).

Діти молодшого дошкільного віку мають порівняно низький рівень розвитку самосвідомості, ще слабо усвідомлюють власні особистісні якості і не в змозі дати правильну оцінку своїй поведінці. Самооцінка і рівень домагань у них ще не сформувалися настільки, щоб мати чітке уявлення про себе, про свої достоїнства і недоліки. Тому ме-

тоди психодіагностики дітей до чотирьохрічного віку не повинні включати в себе такі завдання і питання, які орієнтовані на самосвідомість дитини і передбачають з її сторони усвідомлену, зважену оцінку власних особистісних якостей. Порушення цього правила може призвести до того, що дитина або не буде відповідати на поставлені питання, або дасть відповіді на них механічно, без належного розуміння суті самих питань.

При проведенні психодіагностики дітей даного віку слід мати на увазі як зміну форми гри, так і виникнення нового виду соціальної активності – міжособистісного спілкування. Діти вперше починають виявляти інтерес до однокласників і включатися з ними у спільні ігри. Відповідно, методики психодіагностики повинні передбачати не тільки спостереження за дітьми в індивідуальній предметній діяльності, але і в колективній сюжетно-рольовій грі. У 2-й молодшій групі доцільно працювати з тими дітьми, які мають негативні тенденції у пізнавальному розвитку в результаті попередньої цільової діагностики. Залишається проблема адаптації, тому що певна кількість дітей у цьому віці починає відвідувати заклад дошкільної освіти. У цій групі доцільно визначати рівень психічного розвитку дітей два рази в рік: на початку і в кінці навчального року, здійснюючи упродовж року розвивальну роботу.

4.5. Особливості психодіагностики дітей середнього дошкільного віку

Середній дошкільний вік має свою специфіку. Значно зростає самостійність дитини, з'являються елементи довільності в управлінні пізнавальними психічними процесами (увагою, сприйняттям, мисленням, пам'яттю, уявою). Ра-

зом з тим значна частина дітей цього віку все ж характеризується домінуванням мимовільних пізнавальних процесів, і саме на такі процеси спирається дитина, пізнаючи навколишній світ.

У цьому віці інтенсивно розвивається сюжетно-рольова гра: дитина урізноманітнює та ускладнює сюжети ігор, бере на себе все нові й нові ролі, вчиться підпорядковувати власну поведінку ігровим діям, виявляти початкові форми вибірковості в установленні контактів з іншими дітьми. Вона вже здатна свідомо співвіднести свою поведінку з поведінкою однолітків, виробити елементарні судження з приводу своїх можливостей, оцінити себе як особистість, але ще обмежено, головним чином ті властивості особистості і особливості поведінки особистості, на які звертали неодноразово її увагу оточуючі дорослі люди. У середньому дошкільному віці певною мірою вже можна спиратися на дані самосвідомості дітей і на оцінки, які самі вони дають дітям і дорослим людям. Це особливо стосується прояву різноманітних індивідуальних якостей у спілкуванні з оточуючими людьми.

Дітям можна пропонувати особистісні і поведінкові опитувальники, які спираються на адекватну самооцінку. Однак, у цьому випадку слід мати на увазі, що можливості самооцінки дитини цього віку все ще обмежені. У середній групі дошкільного закладу завдання виявлення рівня психічного розвитку і відповідності його нормі розв'язується з тими дітьми, які були визначені вихователем, психологом та іншими спеціалістами, як такі, що мають певні труднощі в розвитку пізнавальної діяльності. У деяких випадках здійснюється діагностика рівня психічного розвитку дитини за проханням батьків.

4.6. Особливості психодіагностики дітей старшого дошкільного віку

У старшому дошкільному віці сюжетно-рольова гра досягає свого розквіту, вагоме місце займають ігри за правилами, збільшується кількість особистісних якостей та видів діяльності, які дитина може оцінити. Старші дошкільники не тільки усвідомлюють і керуються у своїй поведінці деякими правилами міжособистісної взаємодії, особливо в іграх, але в певних межах можуть, займаючись тим чи іншим видом діяльності, давати оцінку собі і оточуючим людям. Їх поведінка визначається мотивами, які починають складатися у визначену ієрархію, поки ще не в повній мірі усвідомлену дитиною, але здатну підпорядковувати свої дії та вчинки не лише бажанням, а й необхідності. Саме в цьому віці діти починають усвідомлювати себе суб'єктами у системі соціальних стосунків, у них формується внутрішня позиція, яка відображає ступінь їх задоволення своїм місцем у цих стосунках.

Основними досягненнями старшого дошкільного віку є: розвиток довільності у психічних процесах і поведінці дитини, розвиток словесно-логічного мислення, становлення особливостей мотивації досягнень, виникнення ієрархії мотивів, поява мотивації учіння. Все це створює умови для переходу дитини на новий рівень розвитку і забезпечує готовність до школи.

У старшій групі визначення рівня психічного розвитку і відповідності його віковій нормі є обов'язковим для кожної дитини. Вихователь за допомогою практичного психолога пише психологічну характеристику на кожну дитину – випускника закладу дошкільної освіти. Великий об'єм даних у визначенні рівня психічного розвитку старших дошкільників дають матеріали з діагностики психологічної готов-

ності до школи.

У полі зору вихователя не повинна залишитися жодна дитина, у якої виражені негативні тенденції особистісного розвитку, комунікативні проблеми, проблеми неорганізованої поведінки дитини (недостатня цілеспрямованість діяльності, невміння планувати, регулювати і оцінювати свої дії).

У батьків часто виникають питання, пов'язані з проблемою вияву задатків і здібностей дошкільників. Для того, щоб батьки насильно не заставляли дітей інтенсивно займатися музикою, математикою, іноземною мовою та ін., необхідно визначити, до чого здібна дитина, поінформувати про це батьків і порадити, в якому саме напрямку її розвивати. Варто проводити планомірну діагностику готовності дитини до школи. Доцільно це робити два рази на рік: у вересні – жовтні і у квітні – травні. У залежності від результатів первинного обстеження може проводитися проміжне обстеження в середині року.

Запитання і завдання для повторення:

1. Спираючись на принципи відбору методичного інструментарію, складіть перелік методик з описом, які необхідні для роботи психолога дитячого закладу.

2. З метою освоєння психодіагностичної діяльності, формування навичок тестування, анкетування, проведення бесіди, обробки діагностичних даних, надайте інформацію щодо: методів та методик діагностики пізнавальної та емоційно-вольової сфери.

3. Скласти схему проведення діагностичного обстеження дітей 3-5 років.

4. Скласти схему проведення діагностичного обстеження дітей 5-7 років.

Література

1. Новікова І.М. Діагностика психічного розвитку дітей перших трьох років життя. Київ : Марич, 2010. 64 с.
2. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Київ : «Слово». 2009. 464с.
3. Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультування: навч. посіб. / В. Г. Панок, Я. В. Чап-лак, Я.Ф. Андрєєва; за заг. ред. В. Г. Панка, І. М. Зварича. Чернівці : «Рута», 2019. 383 с.
4. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ : Сварог, 2019. 296 с.

Тема 5

ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ДИТЯЧОГО РОЗВИТКУ

План

- 5.1. Цілі і завдання психологічної корекції.
- 5.2. Метод ігротерапії у корекційній роботі.
- 5.3. Рисункові методики у роботі психолога.
- 5.4. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання складнощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах дітей старшого дошкільного віку.
- 5.5. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання.

5.1. Цілі і завдання психологічної корекції

При визначенні цілей і завдань корекції необхідно виходити з розуміння тієї унікальної ролі, яку відіграє даний конкретний період вікового розвитку, ставити завдання, адекватну потенціалу на даному етапі розвитку, цінності даного віку в цілісному процесі становлення особистості.

Реалізація потенційних можливостей кожної вікової стадії розвитку є основною формою профілактики виникнення відхилень або недоліків у розвитку на наступних вікових ступенях. В якості основного змісту корекційної роботи необхідно створення зони найближчого розвитку особистості і діяльності дитини. Тому психолого-педагогічна корекція повинна будуватися як цілеспрямоване формування нових психологічних навичок, що складають сутнісну характеристику віку.

Вправа і тренування вже наявних у дитини психологічних здібностей не робить корекційну роботу ефективною,

так як навчання в цьому випадку лише слідує за розвитком, удосконалюючи здібності в чисто кількісному напрямку, не піднімаючи їх на більш перспективний якісний рівень.

Саме несформованість на дошкільному етапі необхідних психологічних утворень, необхідних навчальних умінь і навичок, мотиваційна або інтелектуальна неготовність дитини до навчання, нерідко призводять до виникнення різних типів шкільної дезадаптації, тобто до труднощів і складних проблем у навчальній діяльності, спілкуванні, поведінці.

У своїй роботі дитячий психолог враховує чотири чинники:

- психологічні характеристики сім'ї дитини;
- індивідуальні психологічні особливості самої дитини;
- ймовірні вікові психологічні труднощі;
- актуальні психологічні завдання розвитку.

Крім того, важливо пам'ятати про сам механізм розвитку. Він полягає в тому, що розвиток завжди відбувається через порушення існуючих правил і норм. Тобто, кожна дитина для того, щоб ефективно розвиватися, повинна бути неслухняною, приймати свої власні рішення, помилятися і вчитися на своїх помилках, експериментувати, і, при цьому, відчувати підтримку близьких для себе людей. Основні види діяльності дітей, тобто ті, через які дитина може реалізувати свій розвиток, – це гра, спілкування і навчання.

Таким чином, дитячий психолог може бути корисним для батьків в двох аспектах. Перший – це інформування про вікові закономірності психологічного розвитку дитини. Другий – це формування максимально сприятливого середовища для ефективного психологічного розвитку дитини, так як батьки, як правило, є одними з основних чинників цього середовища, особливо, в перші роки життя дитини.

Для дітей психолог може бути корисний тим, що саме з психологом, в безпечному середовищі, дитина може екс-

периментувати з правилами, новими способами поведінки, побудовою нових відносин – розвивати свої психологічні уміння і навички, а також розвиватися як особистість. І все це відбувається у формі гри і живого спілкування.

Отже, основна мета корекційної роботи в просторі нормального дитинства – сприяти повноцінному психічному і особистісному розвитку дитини.

Основне завдання психолого-педагогічної корекції відхилень у розвитку дитини (інтелектуальному, емоційному, мотиваційному, поведінковому, вольовому, руховому і ін.) – на основі створення оптимальних психолого-педагогічних умов і використовуючи спеціальні методики, розвинути потенціал особистості кожної дитини.

5.2. Метод ігротерапії у корекційній роботі

Провідна діяльність (за О. М. Леонтьєвим) – це діяльність, яка робить вирішальний вплив на розвиток психіки в тому чи іншому віці. Будь-яка діяльність характеризується так званими операціональною і мотиваційною сторонами. Операціональна сторона представлена діями, які дитина виконує в процесі діяльності. Наприклад, характер дій дитини, що катає машинку, відображає операціональну сторону. Мотиваційна сторона діяльності визначається тими побудниками, які викликають активність дитини. Наприклад, дитина може перевозити на машині землю, бо хоче допомогти дорослому, зайнятому посадкою квітів.

У дитячому віці в якості ведучої діяльності виступає спілкування дитини з дорослим, мотивом якої є сам дорослий. У ранньому віці провідною є предметна діяльність, мотивом якої стають предмети що оточують дитину та їх культурні властивості. У дошкільному віці – ігрова діяль-

ність, мотивом якої є сама гра (тобто дитина грає не заради чогось, а тому що йому подобається сам процес гри). Фактично дитина дошкільного віку сприймає соціальне оточення багато в чому через гру, яка розкриває їй сутність взаємин між людьми в різних ситуаціях.

У літературі можна зустріти опис безлічі функцій, які виконує гра в розвитку дитини. Зупинимось лише на трьох з них. По-перше, гра дозволяє дитині освоювати різні форми поведінки, спілкування, мови, оскільки вона розгортається в безпечному для нього оточенні. Гра являє собою моделюючу діяльність, тому психолог може на доступному дитині матеріалі відтворити різні проблемні ситуації. Подібні ситуації можна, наприклад, використовувати для подолання пізнавального і особистісного егоцентризму дитини, формування довільних дій.

По-друге, гра розвиває пізнавальну сферу дитини. Аналіз досліджень, присвячених розвитку ігрової діяльності і опублікованих в провідних зарубіжних журналах, показав, що рівень розвитку ігрової діяльності позитивно пов'язаний з розвитком дивергентного мислення, тобто креативності дитини. Наприклад, психолог С. Расс і його колеги протягом чотирьох років спостерігали за грою дітей. Виявилося, що діти з високим рівнем розвитку фантазії могли запропонувати і використовувати в грі більшу кількість варіантів поведінки в стресовій ситуації, а значить, могли краще, в порівнянні з іншими однолітками, опанувати стресовою ситуацією.

По-третє, гра є природною формою вираження почуттів і думок дитини. Відомо, що саме вираження переживань призводить до позитивного ефекту: гра дозволяє дитині опанувати емоції, що її турбують за рахунок їх програвання і називання. Так, психологи К. Голомб і Л. Галассі виявили, що коли в грі сильно зростала негативна емоційність, дошкільнята змінювали її хід таким чином, щоб знизити цю

напругу. Наприклад, щоб позбутися страху в ігровій ситуації, що лякає, дитина вводила у сюжет дружнього героя і т. д. Якщо ж тема була приємна дитині, то вона розвивала її максимально. Таким чином, гра виступає в якості простору, в якому дошкільник може регулювати свої афективні стани.

Відомо, що діти, які розігрують стресові ситуації перед медичною операцією, демонструють меншу тривогу після її проведення в порівнянні з дітьми, які уникають ігрової діяльності. В одному з досліджень психологи з метою вивчення впливу гри на подолання стресового стану спостерігали за 74 дітьми в перший день відвідування ними школи. При цьому половина дітей отримала можливість грати, а половина – ні (заняття з дітьми обмежувалися розповіддю їм історій). Група дітей, яким дозволили грати, була, в свою чергу, розділена на дві підгрупи: перша підгрупа була залучена в гру з однолітками; а друга – в уявну одиночну гру. У граючих дітей (в порівнянні з дітьми, які слухали історії) рівень тривоги знизився. Однак виявилось, що для високо тривожних дітей більш ефективною виявилася одиночна, а не соціальна гра: вони були більше залучені в фантазування, коли навколо не було однолітків. Цей приклад свідчить про обмеженість суджень, згідно з якими уявна гра дитини не є значущою, а лише заміщає собою реальність.

У роботі психолога гра часто належить до проектних методик, що застосовуються для дослідження внутрішнього світу дитини. Історично метод ігротерапії з'явився в рамках психоаналізу. Не випадково його засновником є дочка З. Фрейда Анна Фрейд. Вона вважала, що ігрова терапія може бути використана для розвитку позитивних відносин дитини з дорослим. На відміну від А. Фрейда, Мелані Кляйн стверджувала, що хоча діти і невправні в мовленні, але якщо з ними говорити їхньою мовою (мовою гри), то вони можуть пережити глибоке почуття. Тому в ході ігрової терапії дорос-

слий повинен допомогти дитині в усвідомленні, вимові та інтерпретації власних дій.

Якщо в ході гри психолог створює теплу атмосферу, то дошкільник відчуває, що його приймають. Йому стає комфортно, і він отримує додатковий стимул для реалізації свого потенціалу, своєї ініціативи в повсякденному житті. Тоді на перший план в грі виходять не стільки її символічний аспект (на який звертали увагу А. Фрейд і М. Кляйн), скільки реальна взаємодія дитини і дорослого.

Ігротерапія може бути спрямована на зміну установок дитини. Наприклад, дошкільник, який зіткнувся з проблемою переїзду, може не говорити батькам про те, що він боїться їхати на нове місце, що він не зможе знайти там друзів і т. п. Дитина не завжди усвідомлює це, але подібні ситуації впливають на його поведінку. Психолог, знаючи про майбутню подію, може допомогти дошкільнику в прихованій формі освоїти нові установки («У мене будуть нові друзі», «Новий дитячий садок дуже красивий»), які допоможуть дитині позитивно поглянути на майбутні зміни. Так само, якщо дитина відчуває сильну тривогу при розставанні з батьками в ЗДО (стверджує, що вони не повернуться), то психолог в ігровій формі може допомогти дитині впоратися зі своїми емоціями. Наприклад, розігруючи цю ситуацію, дорослий може сказати від імені ляльки-дитини: «Нічого, що мама пішла, я можу подумати про щось хороше ...» або «Мама пішла, і я можу уявити, як вона прийде».

У зміст дитячої гри часто включаються драматичні сімейні події, незвичайні явища, з якими стикається дитина, хоча якість символічної гри поліпшується при використанні в ній знайомих дитині об'єктів. Психологи відзначають, що для того, щоб з'ясувати деякі моменти біографії дитини, потрібно допомогти йому максимально ідентифікувати себе з лялькою (що досягається, наприклад, за рахунок набору

ляльок, що відповідають кількості членів сім'ї дитини).

Для здійснення ігрової терапії використовуються невеликі іграшки, якими дитина може з легкістю маніпулювати. Маленький розмір і нейтральний характер іграшок (наприклад, ляльки без промальованого обличчя) стимулюють розвиток режисерської гри і одночасно з цим допомагають дитині відчувати себе в безпеці.

Важливо, щоб подібні заняття проходили в просторому приміщенні, що дозволяє дитині проявляти активність і виражати себе в різних видах діяльності. Для проведення занять потрібні килим, стільчики, пуфики, музичне обладнання, дзеркало, мольберт, дошка з магнітами, м'ячі та ін.

Більшість робочих технік гри з ляльками представляють собою незакінчені сценарії: дитині пропонується закінчити будь-яку представлену йому історію (за допомогою гри в ляльки). Часто сценарії містять знайомі дитині ситуації, з якими вона стикається щодня (наприклад, режимні моменти сну і відпочинку). Це робиться для того, щоб досліджувана проблема була непомітна дитині. Для гри дитині пропонується стандартний набір ляльок (мама, тато, двоє дітей однієї статі з дитиною, які беруть участь в грі, а також додаткові необхідні за сюжетом персонажі).

Структурована гра застосовується для подолання подій, що виявились травмуючими для дитини. Наприклад, дитині, яка потрапила в автокатастрофу, для гри пропонують іграшковий автомобіль, макет кімнати в лікарні і відповідні іграшки. В процесі гри дитину просять відповісти на питання «Що буде потім?».

Психолог може зайняти і активну позицію. Наприклад, якщо дошкільник пережив напад з боку собаки, то дорослий може показати, як іграшкова собака кусає ляльку. Звичайно, для цього вибирається відповідний час, коли дитина вже підготовлена до переживання подібних подій. У гру можуть

також включатися і батьки, що особливо важливо в разі, якщо їх не виявилось поруч з дитиною в потрібний час: в грі вони допоможуть дитині, пояснять те, що трапилось і т. п. Дивно те, що вже у віці 2-3 років діти в ході такої гри здатні узагальнювати отриманий досвід і вести себе більш зрілим чином щодо пережитих подій.

У сучасних дослідженнях спостерігається тенденція, спрямована на посилення контролю за грою, її структурування. Такий підхід дає можливість точніше скласти біографію дитини, проте не дозволяє дошкільнику розгорнути багату творчу гру. На противагу такому підходу, психологи практикують ігри з ляльковим будинком, в ході яких дітям пропонуються завдання на придумування закінчення історії. Психолог дає дитині набір ляльок і оцінює, яких ляльок вибрав дошкільник (наскільки це відображає реальну сімейну ситуацію), а також рішення, які приймає дитина в тій чи іншій ситуації і т. д. Подібна неструктурована гра дозволяє дитині вільно моделювати запропоновану ситуацію. Крім того, це дозволяє дитині орієнтуватися не на «стандартну» сім'ю (як при жорстко структурованій грі), а на власне уявлення про її членів і прийнятих ними ролях.

5.3. Рисункові методики у роботі психолога

Поряд з іграшками у ігровій терапії широко використовуються дитячі малюнки. Малюнок дитини дуже тісно пов'язаний з відображенням його власних переживань і сприйняття навколишнього світу. У процесі малювання дитина сама створює образи, проживає їх, називає, наповнює смислами. Психолог підтримує цей процес, розмовляючи з дитиною про малюнок, допомагаючи їй висловити почуття і переживання.

В ході роботи потрібно задавати дитині питання, при відповіді на які вона буде конкретизувати різні елементи малюнка і свою задумку в цілому: «Хто намальований на малюнку?», «Що він робить?», «А ким би ти хотів бути на цьому малюнку?», «Хто тобі більше подобається?». Психолог повинен назвати те переживання, яке йому бачиться в малюнку дитини: «Йому сумно?», «Мені здається, він злиться», «А що трапиться після?» Ця процедура носить діагностичний характер, так як психолог спостерігає за невербальними проявами дитини, бачить, які теми даються дошкільнику важко, на які питання він не хоче відповідати.

Для того, щоб допомогти дитині усвідомити і прожити певні елементи малюнка, психолог може запропонувати йому ідентифікуватися з ними. В. Оклендер пропонує таку вправу: «Опиши малюнок так, як ніби це ти». При цьому важливо, щоб дитина починала опис з займенника «я». Наприклад: «Я – картинка, по всій моїй поверхні розташовані червоні лінії, а в середині знаходиться блакитний квадрат». Потім можна звернути увагу дитини на окремі елементи малюнка: «Будь блакитним квадратом і опиши себе: на що ти схожий, які твої дії» і т. д. Для того щоб дитині було легше, можна задавати їй додаткові питання, що розширюють опис: «Що ти робиш?», «Хто тобі ближче всіх?» і т. д.

Якщо дитина відчуває труднощі з ідентифікацією і не описує картинку від першої особи, можна задати їй такі питання: «Ти коли-небудь відчував щось схоже?», «Ти коли-небудь робиш це?», «Чи стосується це будь-яким чином до твого життя?», «Чи є тобі, що сказати в ролі рожевого куща, з того, що ти міг би сказати як людина?».

Якщо дитина не має можливості висловити свої переживання вербально або проявити емоції, вони часто стають причиною різних психосоматичних розладів. Завдання психолога в цьому випадку полягає в тому, щоб дитина змогла

висловити свої почуття. Наприклад, діти з неконтрольованим сечовипусканням часто слухняні і зручні батькам, і мокра постіль – це єдина скарга, яку батьки можуть пред'явити психологу. Але в процесі роботи часто трапляється так, що при зникненні симптому дитина починає більш активно проявляти свою позицію, висловлювати емоції і це може викликати незадоволення батьків. Тому їх треба готувати до цієї ситуації і пояснювати, що придушення емоцій знову призведе до психосоматичного розладу.

Найпопулярнішою рисуночною методикою був тест Ф. Гудінаф – Д. Харріс «Намалой людину». Дана методика спрямована на дослідження інтелектуального розвитку дітей та підлітків (від 3 до 15 років). Оптимальним часом для її проведення є вік від 5 до 10 років. На стадії схематичного зображення (тобто приблизно до 5 років) технічна невправність дитини заважає їй правильно виконати зображення. З початком же підліткового віку у дітей зростає критичність, що також впливає на кінцевий результат малювання.

У основі методики лежить припущення про те, що образотворча діяльність відображає розумовий розвиток дитини, тому зупинимося на основних етапах становлення дитячого малюнка.

Найбільш докладний опис розвитку образотворчої діяльності можна знайти у Ж. Піаже, який, в свою чергу, запозичив періодизацію розвитку малюнка у Д. Люке. Першу стадію (від 1 року до 2 років) називають *до вибірковою* (або стадією каракуль), коли дитина фактично ще нічого не зображує, а просто залишає на папері різні сліди, виконуючи предметні дії. До кінця цієї стадії дитина починає зорозово контролювати процес малювання. Потім вона випадково впізнає в каракулях знайомі їй об'єкти, тобто надає своїм малюнком символічне значення.

На другій стадії (від 2,5 (3) років до 5-6 років) дитина

переходить до *імітуючого малюнку*. Тепер дошкільник прагне зобразити який-небудь конкретний предмет. Спочатку малюнки насичені колами (нагадують людське обличчя), потім з'являються прямі лінії і інші геометричні форми (що відображають об'єкти, що оточують дитину). У малюнку розгортаються динамічні відносини («він скаче, а вона йде»). Але по техніці малюнок все ще також недосконалий. Ж. Люке вважав, що на цій стадії дитині не вистачає синтетичної єдності для об'єднання елементів малюнка. Ця стадія розвитку малюнка завершується приблизно в 5-6 років, коли дитина переходить до так званих «правдоподібних зображень».

Цей період характеризується «інтелектуальним реалізмом»: дитина зображує основні ознаки об'єкта, але не враховує візуальну перспективу. Іншими словами, дитина намагається намалювати те, що вона знає про об'єкт максимально докладно, відобразити своє уявлення, а не реальну ситуацію. Наприклад, обличчя в профіль має друге око, тому що у людини два ока, або друга нога вершника може проглядатися через коня. Крім того, на даній стадії зображення носять непропорційний характер (наприклад, машина може бути вище будинку). На думку Р. Арнхейма, на цій стадії дитина зображує абстрактне уявлення про об'єкт, а не конкретний об'єкт.

Д. Люке писав: «Інтелектуальний реалізм примітивного мистецтва протилежний візуальному реалізму в двох напрямках; по-перше, зображення містить елементи моделі, які не видно, але які художник вважає необхідними; по-друге, навпаки, відкидаються видимі елементи моделі, які нецікаві художнику ... Намальований образ здається дорослому правдоподібним, якщо він відтворює видиме очима, але для примітивної людини правдоподібність має передавати знання, яким володіє душа ... виділені риси і відмінно-

сті можна позначити як "візуальний реалізм" і "розумовий (інтелектуальний) реалізм" ... Відомо, що коли дитина спонтанно себе виражає, вона не малює з натури, але звертається до своєї пам'яті; ... тому зазвичай вона використовує "внутрішню модель" об'єкта ... Внутрішня модель є підставою спонтанного вибору важливої інформації з доступних перцептивних даних ... Тільки те, що художник вважає важливим, відтворюється і утримується в зображенні ... Малювання, в першу чергу, є зафіксованим візуальним враженням, а в другу – визначенням, вираженим в лініях замість слів».

Якщо на попередній стадії дитина більшою мірою намагалася зобразити те, що вона знає про об'єкт, то в 8 – 9 років зображення набуває більшу реалістичність і пластичність. Відбувається перехід до «візуального (зорового) реалізму». Тепер дитина зображує тільки те, що видно спостерігачеві з однієї перспективи: профіль має одне око, приховані частини об'єкта не видно. Також об'єкти на задньому плані тепер менше за розміром, ніж об'єкти на передньому плані. Об'єкти на малюнку тепер організовані відповідно до загального плану (віссю координат) і геометричними пропорціями. Однак подібні зміни супроводжуються наявністю контурності зображення (відсутністю передачі світлотіні).

У підлітковому віці відбувається перехід до істинного зображення, що володіє високою пластичністю, органічністю з'єднання елементів фігур, що передає світлотінь. Однією з особливостей таких зображень є підвищена увага до маскулінних і фемінних рис при малюванні людини, що відображає зміни, які відбуваються в житті підлітка.

На підставі даної періодизації можна скласти певне уявлення про вікову динаміку розвитку зображення, а отже про вікові норми. У 30-х роках ХХ століття Ф. Гудінаф розробила стандартну шкалу ознак для оцінки зображення людини. А в 1963 році її учень Д. Харріс провів повторну

стандартизацію методу, що і призвело до подвійної назви тесту «Намалюй людину» – тест Гудінаф-Харріса.

Як критерій оцінки інтелектуального розвитку дитини автори тесту виділяють не технічну вправність у малюванні, а ступінь деталізованості зображення. Відповідно до гіпотези авторів, точність зображення відображає рівень розвитку мислення, оскільки саме воно дозволяє виділити найбільш значущі ознаки об'єкта. Не випадково були отримані високі кореляції даної методики із завданнями Ж. Піаже на визначення рівня розвитку інтелекту.

Не менш цікавий в цьому відношенні експеримент, який був проведений у 1970-х роках. У ньому сліпих дітей (від народження або які втратили зір до двох років) у віці 6-10 років просили зобразити людину. Спочатку всі діти відповіли на прохання відмовою, оскільки ніколи раніше не малювали. Але потім вони виконали завдання. Виявилось, що якщо зображення дітей 6-8 років було практично неможливо проаналізувати через неузгодженості частин фігури, то малюнки десятирічних дітей не поступалися малюнкам зрячих однолітків. Це дослідження показало, що досвід зорового сприйняття не впливає на зображення фігури людини, а значить, якість малюнка залежить від загального розумового розвитку дитини.

Як вже зазначалося, при аналізі емоційно-особистісної сфери досить часто використовуються проєктивні малюнкові методики («Малюнок людини» (К. Маховер), «Малюнок сім'ї», «Малюнок неіснуючої тварини» та ін.). Найвідомішою є методика «Малюнок людини».

Історія створення цієї методики така: в процесі роботи над тестом Гудінаф-Харріса було отримано велику кількість емпіричних даних, які показали, що діти, які мають однаковий результат по даному тесту (рівень IQ), малюють зовсім різні малюнки. На думку К. Маховер, даний тест, спрямова-

ний на діагностику інтелекту соціально ізольованих дітей, дозволив їм проявити свою уяву, відкрити свої проблеми, втілені в «прозоро-закамуфльованих автопортретах». Таким чином, від самого початку націлена на діагностику пізнавальних здібностей методика «Намалюй людину» дала багатий клінічний матеріал, який дозволив створити методику «Малюнок людини».

В основі цієї методики закладено уявлення про те, що образ тіла є однією з ключових складових образу Я. Іншими словами, якщо в малюнку перебільшено зображення голови, то це можна пояснити високою значущістю цієї частини тіла для суб'єкта, що може бути зумовлено як фізичними переживаннями (наприклад, головними болями), так і психологічними уявленнями (наприклад, пріоритет розумового над тілесним).

У своїх дослідженнях Е. Коппітц звернула увагу на те, що малюнки дітей більшою мірою відображають їх тривоги. На підставі аналізу більше 1800 малюнків вона виділила близько 30 ознак емоційної напруги і розділила їх на три категорії: якість малювання (слабке поєднання частин, асиметрія губ, дуже велика або дуже маленька фігура і ін.), Особливі ознаки, які зазвичай не зустрічають в малюнках дітей (короткі або занадто довгі руки, зображення геніталій та ін.) і пропуск будь-яких частин тіла, які дитина зазвичай зображує в даному віці. Незважаючи на виконану роботу, подальші дослідження лише частково підтвердили припущення Е. Коппітц. У роботах тривожних дітей, як правило, зустрічається не більше п'яти із зазначених ознак. Тому інтерпретація малюнків вимагає великого досвіду від психолога.

Таким чином, в проективних методиках намальована фігура є сама людина, а інші частини малюнка, що формують фон, відображають її реальне оточення. Графічне зображення дозволяє висунути гіпотези про систему уявлень

людини (дитини) про себе і про своє місце в зовнішньому світі, але не дозволяє робити прямі висновки про неї або оточуючих її людей.

При роботі з дошкільнятами треба враховувати той факт, що малюки дуже схильні до впливу ситуації, тому їх одномоментний настрій може впливати на ставлення до виконання методики. Важливо правильно вибрати час для обстеження (наприклад, щоб воно не було пов'язане з позбавленням дитини приємних запланованих подій).

Крім того, діти дошкільного віку мають різні темпераментальні особливості. Іншими словами, для однієї дитини малювання не представляє ніяких складнощів, а від іншої дане завдання вимагає значних зусиль і може привести до того, що вона не завершить малюнок. Проведення обстеження в першу чергу повинно враховувати стан і можливість випробуваного, а не експериментатора. Тому неприпустимо проводити дослідження пізно ввечері, порушуючи основні режимні моменти в житті дитини, затягувати процедуру більш ніж на годину тощо. Ці вимоги не просто стосуються етики проведення обстеження. При їх порушенні отримані результати не будуть мати діагностичної достовірності і дадуть спотворені уявлення про дитину.

Хоча при інтерпретації малюнка використовується кінцевий продукт (малюнок), він невіддільний від процесу його створення. Тому не допускається аналіз матеріалів, отриманих іншим психологом. Якщо ж це необхідно (наприклад, при зверненні до іншого фахівця), то слід пам'ятати, що вторинний висновок може стосуватися тільки явних, яскраво виражених органічних або психологічних проблем, оскільки поведінковий і ситуаційний контексти будуть загублені.

Незважаючи на широку поширеність проєктивних рисуночних методик, досить часто постає питання про те, наскільки вони надійні; наскільки отримані малюнки можуть

служити підставою для визначення тих чи інших відхилень в психічному розвитку дитини або актуальних проблем в його розвитку.

Малюнок дитини є досить сильним індикатором рівня її розвитку. Складність використання рисувальних проєктивних методик (як і будь-яких інших проєктивних методик – «Два будинки» (І. Вандвік , П. Екблад), «Дитячий апперцептивний тест» (Л. Беллак , С. Беллак) та ін.) пов'язані з тим, що вони застосовуються для вивчення емоційно-особистісної сфери, яка надзвичайно складна для вираження її дошкільниками. Дитину не можна змусити заповнити опитувальник, в яких були б представлені такі питання, як: «Чого ти боїшся?», «Чи відчуваєш ти напругу в стосунках з близькими?» і т. п. Тому психолог знаходить обхідний шлях – він пропонує дитині максимально неструктуровану ситуацію (кого поселити в два будинки, кого намалювати на аркуші, що можна розповісти про побачене на картинці), аналізуючи таку інформацію можна побачити особливості внутрішнього світу дитини, її бачення навколишньої ситуації.

5.4. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на подолання складнощів в емоційно-особистісній та пізнавальній сферах дітей старшого дошкільного віку

Проблема важковиховуваності та труднощів в навчанні дуже актуальна в даний час. Для того щоб виявити старших дошкільників з тими або іншими труднощами в психічному розвитку, можна використовувати анкету, яка заповнюється вихователем (в ряді випадків спільно з психологом) (Додаток 3).

Крім анкети психологу необхідно опиратися не результати проведеної діагностики. Для цього доцільно розді-

лити дітей на дві підгрупи: діти, які мають проблеми з увагою, агресивністю, труднощами в спілкуванні; дошкільнята, які володіють низькою самооцінкою, тривожністю. Заняття з дітьми слід проводити не частіше ніж один раз на тиждень по 30 хвилин. При цьому, з дітьми потрібно спілкуватися делікатно, з гумором. Наприклад, агресивні діти досить часто голосно кричать. Їх можна запитати: «Діти, а серед вас є глухі? А хіба я така стара? Тоді навіщо ж ви так голосно говорите, я ж добре чую!». Крім того, доцільно ввести в ситуацію, що вимагає навичок самоконтролю, деякий зовнішній засіб: «Давайте візьмемо в руки пульт і зробимо трохи тихіше». І навпаки, тривожних дітей, які говорять тихо, можна попросити «додати на пульта звук». Маючи справу з таким собі уявним об'єктом, малюки не сприймають зауваження психолога як дорікання і дійсно змінюють свою поведінку.

Хоча багато завдань на заняттях спрямовані на розвиток того чи іншого пізнавального процесу (мислення, пам'яті, уваги і т. д.), успішність корекції визначається не стільки змістом самого завдання, скільки тією метою, яку ставить перед собою психолог, пропонуючи завдання дітям. Наведемо простий приклад. Гра «доміно» знайома багатьом дітям – вона вимагає уважності і дотримання певних правил. Однак у спільній грі на перший план виходить вміння дотримуватися черги і справлятися з негативними емоціями. Всі діти хочуть виграти, багато плачуть, коли розуміють, що програш неминучий. Завдання психолога полягає в тому, щоб навчити дошкільнят переживати такі ситуації, показати дітям, що програш, як і виграш, – нормальне явище в будь-якій грі. Психолог разом з дітьми може поплескати в долоні, тій дитині, яка прогала, щоб не залишати неприємний осад. Згодом діти починають самі підтримувати один одного – «нічого, буває», «не пощастило» і т. д.

5.5. Корекційні ігри та вправи, спрямовані на формування психологічної готовності дітей до шкільного навчання

Проблема психологічної готовності дитини до школи сьогодні дуже актуальна. Традиційно виділяється інтелектуальна, мотиваційна та вольова готовність до навчання. Коли мова йде про *інтелектуальну готовність*, то в першу чергу говорять про розвиток мислення. До кінця дошкільного віку у дитини з'являються попередні поняття, засновані на емпіричних узагальненнях на основі істотних ознак. Для діагностики понятійного мислення використовуються методики «Піктограма» (А. Р. Лурія) і «Четвертий зайвий». Для діагностики здатності виділяти ключові ознаки в наочно-образному плані використовується методика «Схематизація» (Р.І. Бардіна). Для вивчення ступеня сформованості дії перцептивного моделювання (здатності розкласти ціле на елементи і скласти ціле з елементів в плані сприйняття) застосовується методика «Перцептивне моделювання» (В.В. Холмівської).

Психолог Л. І. Божович зазначала, що провідну роль в готовності дитини до школи відіграє розвиток мотиваційно-потребової сфери. *Мотиваційна готовність* пов'язана з так званою кризою семи років і «феноменом гіркої цукерки». Даний феномен свідчить про те, що до кінця дошкільного віку на перший план починає виступати соціальний мотив, який необхідний для успішного навчання в групі однолітків в школі.

Дитина прагне зайняти позицію учня. Змінюється його «внутрішня позиція». Він прагне до виконання суспільно значимої діяльності (навчальної діяльності), намагається увійти в нову систему взаємин зі дорослими. У дитини з'являється така важлива якість, як довільність. У зв'язку з цим

особливу увагу слід звернути на мотиви, які спостерігаються у дитини. В якості адекватних мотивів виступають: навчальний та пізнавальний; до неадекватних мотивів при вступі до школи відносять: ігровий мотив, мотив спілкування з однолітками і мотив орієнтації на зовнішні ознаки навчальної діяльності (наявність тих чи інших атрибутів школяра – ранця, пенала, форми і т. д.).

Під вольовою готовністю розуміють здатність діяти відповідно до правила. Д. Б. Ельконін відзначав, що для успішного шкільного навчання необхідні такі вміння: свідомо підпорядковувати свої дії правилу, уважно слухати того, хто говорить і виконувати завдання, пропоновані в усній формі. Для діагностики вольової готовності використовується методика «Навчальна діяльність» (Л. І. Цеханська), за допомогою якої перевіряється здатність дитини утримувати задані правила. Для комплексної діагностики готовності до школи також застосовується тест шкільної зрілості Керн-Йерасека і «Методика експрес-діагностики інтелектуальних здібностей» (Е. І. Щебанова, Е. Н. Задоріна).

Цілком очевидно, що корекційна робота, націлена на формування готовності дітей до шкільного навчання, повинна проводитися інакше, ніж корекційна робота в інших вікових групах. В ході цієї роботи необхідно звертати увагу дитини на зміну її позиції: тепер вона вже майже школяр, а значить, до неї висуваються інші, більш високі вимоги. На початку занять слід сказати дітям про те, що тепер вони вже великі і готуються до школи. Якщо на заняттях діти раптом починають бешкетувати, то можна запитати їх: «З якої ви групи, діти? Що ми повинні з вами робити?». Діти, пам'ятаючи про те, що вони вже в старшій групі, розуміють, що вести себе слід більш серйозно.

Пропоновані корекційні заняття сприяють розвитку таких психічних якостей, як мислення, увагу, пам'ять, уяву,

а також розвитку мовлення, словникового запасу, дрібної моторики. Крім того, на заняттях приділяється увага розвитку емоцій і почуттів дітей; розвитку навичок спілкування, встановлення контакту з однолітками, уміння виявляти взаємну увагу і повагу. Однак найбільша увага приділяється розвитку довільності поведінки.

Як показує досвід, розвивати довільність неможливо тільки в процесі занять з дітьми – вона формується в ході щоденної взаємодії з дорослими. Можна часто чути скарги батьків: «Ну як зробити так, щоб дитина з першого разу, відразу ж після того, як її покликали, приходила прибирати іграшки або починала одягатися?». Для цього потрібно виробити відповідні вимоги і правила поведінки в цій ситуації. Якщо дорослий по кілька разів кличе малюка, то той просто звикає до багаторазового повторення свого імені. Дитина знає, що прохання дорослого можна виконати не відразу, її покличуть ще раз. Якщо ж дорослий, покликавши дитину і не побачивши реакції з її боку, зробить певні дії – займеться своїми справами, не стане чекати, поки дитина дограє, то вона зрозуміє, що потрібно відповідати відразу, коли її кличуть.

Для розвитку довільності психолог встановлює на занятті правило – «не можна підказувати», тобто кожен повинен виконувати завдання сам. Якщо ж дитина не може впоратися із завданням, то вона звертається за допомогою до інших дітей. Спочатку дітям складно дотримуватися цього правила – вони починають викрикувати або шепотіти правильну відповідь. Тоді психолог може сказати дітям: «Діти, у нас у всіх є власні голови. У кожного є голова? Давайте помацайте! Тоді нехай кожен думає своєю головою». Як правило, кількох таких нагадувань досить, щоб діти не заважали один одному.

Для розвитку довільності ефективним є прийом деле-

гування контролю дітям. Оскільки основні ігри вже знайомі дошкільникам, то кожен з них по черзі може виступати в ролі ведучого. Відстежуючи правильність виконання інструкцій однолітками, дитина розвиває власну довільність.

Крім того, в ході корекційних занять вирішується і питання, пов'язане з мотиваційною готовністю дитини до школи. Багато із запропонованих завдань безпосередньо пов'язані з пізнавальною сферою, і може здатися, що особливого ставлення до розвитку мотивації вони не мають, але це не так. Виконання завдань викликає у дошкільника нечіткі емоції і, як наслідок, відбувається розвиток пізнавальної мотивації.

На шляху формування готовності до школи встають і особистісні проблеми дітей. Невпевнені в собі дошкільнята побоюються потрапити в ситуацію, в якій не буде поруч ні мами, ні виховательки. І навпаки, деякі надмірно впевнені в собі, егоцентричні діти сміються над невдачами однолітків, тобто не мають адекватного рівня розвитку комунікативних навичок. По можливості в ході роботи слід вирішувати ці проблеми.

Запитання і завдання для повторення:

- 1. Психологічні труднощі і проблеми у віковому періоді.*
- 2. Зміст поняття «норма психічного розвитку».*
- 3. Опишіть методи психокорекції для дітей дошкільного віку.*
- 4. Скласти таблицю психологічних труднощів.*
- 5. Назвіть основні завдання корекції психічного розвитку дитини.*
- 6. Дайте коротку характеристику основним етапам ігротерапії.*

Література

1. Кузікова С. Основи психокорекції. Харків: Академія 2021. 336 с.
2. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції. Суми: Університетська книга, 2008. 384 с.
3. Літовченко Н. Ф. Основи психологічного консультування та психокорекції : Метод. рек. до проведення семінар. занять з навч. курсу. Ніжин, 2006. 36 с.
4. Мушкевич М.І., Чагарна С.Є. Основи психотерапії. Луцьк. Вежа-Друк, 2017. 288 с.
5. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції : феноменологія, теорія і практика. Київ, 2006. 382 с.

Тема 6
ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ.
МІЖОСОБИСТІСНІ ВІДНОСИНИ У ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

План

6.1. Психологічне консультування в закладі дошкільної освіти.

6.2. Соціально-психологічні закономірності міжособистісних відносин.

6.1. Психологічне консультування в закладі дошкільної освіти

Психологічне консультування в умовах дитячого дошкільного закладу визначається як система комунікативної взаємодії з особами, які потребують психологічної допомоги рекомендаційного характеру. Така взаємодія здійснюється за запитом адміністрації, батьків і педагогів, а також (у вкрай рідких випадках) самих дітей. Тому в дошкільних освітніх закладах психолог консультує перш за все дорослих – батьків дітей, педагогічний персонал, адміністрацію. Відповідно до цього у зміст консультативної роботи входять ті проблеми, які існують у дорослих стосовно дитини. При цьому, психологічне консультування в умовах ЗДО має свою специфіку. Вона полягає в опосередкованому характері консультування, тобто спрямованому на проблеми розвитку, навчання і виховання дитини незалежно від осіб, які дають запит на психологічну допомогу (психолог завжди враховує виключно інтереси дитини, надаючи психологічну допомогу дорослим).

Основним методом психологічного консультування є бесіда, а формою проведення – індивідуальна консультація.

Основним завданням психологічного консультування у дошкільному закладі є організація умов (через активну взаємодію з дорослими), які будуть сприяти зниженню впливу психологічно несприятливих факторів на особистість дитини.

Планування роботи в закладі дошкільної освіти повинно мати у першу чергу превентивний (запобігаючий) характер і передбачає знання актуальної проблематики розвитку дитини дошкільного віку, яка зумовлює розгляд наступних аспектів:

1. Головною потребою дитини дошкільного віку, задоволення якої суттєво впливає на її психічне і фізичне здоров'я, є потреба у спілкуванні. Тому першочерговим завданням консультування є спілкування дитини в сім'ї, особливості сімейного виховання.

2. Стан афективної сфери дитини (її емоційних переживань і самосвідомості в цілому).

3. Зміст спільної діяльності дитини і дорослого (дорослий повинен бути для дитини інструктором, тобто людиною, яка знайомить дитину з основними способами використання предметів та способами встановлення міжособистісних відносин на основі загальноприйнятих правил поведінки, а також перевіряє і оцінює відповідність дій дитини заданим зразкам).

4. Особливості протікання психологічних криз (трьох та шести-семи років), які по суті є кризами соціальних відносин у розвитку дитини і супроводжуються негативізмом, впертістю, протестом, деспотизмом і т.д.

5. Проблема психологічної готовності дитини до навчання у школі, яка включає в себе необхідний і достатній

рівень сформованості у дитини відповідних психологічних новоутворень: відповідний рівень мотиваційного розвитку дитини, що включає пізнавальні і соціальні мотиви навчання; достатній рівень розвитку довільної поведінки; відповідний рівень розвитку інтелектуальної сфери. При цьому, особливо важливо звертати увагу на сформованість психологічних передумов оволодіння навчальною діяльністю: вміння дитини свідомо підпорядковувати свої дії правилу, яке в узагальненому вигляді визначає спосіб дії; вміння дитини орієнтуватись на систему правил в роботі; вміння слухати і виконувати інструкцію дорослого; вміння працювати за зразком.

Серед проблем психологічного консультування, які зустрічаються при роботі з дітьми дошкільного віку виділяють наступні:

- латентний, прихований період багатьох несприятливих характеристик розвитку;
- незнання батьками вікових норм розвитку і, як наслідок, звернення з приводу «відхилень» у розвитку пізнавальної і афективно-регуляторної сфер;
- неправомірність вимог, які висувають батьки до інших дітей;
- необґрунтована тривога батьків з приводу захоплення дитиною грою та фантазуванням;
- неадекватне ставлення до проявів самостійності і ініціативи;
- недооцінка значення особистісних форм спілкування та ігрової діяльності у розвитку особистості дитини.

6.2. Соціально-психологічні закономірності міжособистісних відносин

Міжособистісні відносини – суб'єктивно пережиті взаємозв'язки між людьми, об'єктивно проявляються в характері і способах взаємних впливів людей у ході спільної діяльності. Це система установок, орієнтацій, очікувань, стереотипів і інших диспозицій, через які люди сприймають і оцінюють один одного.

У дошкільному віці формується досить складна і відносно стійка система міжособистісних відносин, що визначається спільним перебуванням дітей в закладі дошкільної освіти, щоденним спілкуванням дітей.

Прихід дитини в ЗДО – дуже важливий момент її психічного життя. Змінюється соціальна ситуація її психічного розвитку (Л.С.Виготський). З того моменту, як дитина потрапляє в групу однолітків, її індивідуальний розвиток вже не можна розглядати і вивчати поза взаєминами з ними. Характер міжособистісних відносин в дитячій групі має важливе значення в формуванні особистості дитини.

У процесі дослідження міжособистісних відносин дітей було виявлено три якісно своєрідних етапи в розвитку міжособистісних відносин дітей дошкільного віку.

У молодшій віковій групі (3-3,9 років) для дітей найбільш характерною була значна кількість просоціальних дій (дії з наміром допомогти іншим, не розраховуючи на винагороду) при загальному індіферентному відношенні (байдужому ставленні) до іншої дитини.

Дітям 3-х років було байдуже до дії однолітка і їх оцінки з боку дорослого. У той же час, вони легко вирішували проблемні ситуації на користь інших: поступалися чергою в грі, ділилися іграшками. Та легкість і безпосередність, з якою діти здійснювали просоціальні дії, говорить про особ-

ливу спільність з однолітками, яка виражається у виявленні однакових сил природи або дій. Дитина, «дивлячись в однолітка», як би об'єктивує себе і виділяє в самій собі конкретні властивості.

В середині дошкільного віку (4-5 років) відбувається рішучий перелом у ставленні до однолітка. Число просоціальних дій падає більш ніж в 2 рази, в той час як емоційна залученість до дії партнера значно зростає. Діти уважно і ревниво спостерігають за діями однолітків, постійно оцінюють їх і гостро реагують на оцінку дорослого, дану іншій дитині. У цьому віці у деяких дітей спостерігається засмучення при захопленні однолітка і радість при його невдачі. З'являється і домінує конкурентний початок у відносинах до однолітка, він стає предметом постійного порівняння з собою. Дошкільник починає ставитися до самого себе через іншу дитину. Порівняння спрямоване не на виявлення спільності, як у трирічних, а на протиставлення себе і іншого. Тільки через порівняння своїх конкретних якостей, навичок і умінь дитина може оцінити і утвердити себе як володаря певних достоїнств, які важливі не самі по собі, а лише тоді, коли хтось їх оцінює, тобто «В очах іншого».

До старшого дошкільного віку (5-6 років) ставлення до однолітка знову істотно змінюється. До 6-ти років значно зростає кількість просоціальних дій і емоційна залученість в діяльність і переживання однолітка. Характерно, що просоціальні дії старших дошкільників, як правило, супроводжувалися позитивними емоціями, адресованими однолітку. Всупереч правилам гри діти намагалися допомогти йому, вступаючи в суперечку з дорослим, вони захищали і виправдовували дії іншої дитини. Все це може свідчити про те, що просоціальні дії старших дошкільників відбуваються не тільки і не завжди відповідно до прагнення виконати моральну норму, і що ці дії спрямовані в основному не на підт-

римку власної позитивної оцінки (або оцінки дорослого), а безпосередньо на іншу дитину.

Міжособистісні відносини (в дитячому віці) – суб'єктивно пережиті зв'язки між дітьми, які визначаються міжособистісними стосунками і змістом спільної діяльності.

Цілісна система відносин зі своєю структурою та динамікою починає складатися в ході виникнення рольової гри, тобто в провідному виді діяльності дошкільника. У міру її розвитку все більш помітними стають структурні компоненти міжособистісних відносин, що включають в себе функціонально-рольові, емоційно-оціночні та особистісно-сміслові відносини (А.В. Петровський, 1982), які поступово починають виконувати роль регуляторів у взаєминах з людьми.

Функціонально-рольові відносини проявляються в різних видах діяльності (трудової, навчальної, ігрової, продуктивної і ін.) І розгортаються в ході засвоєння дитиною норм і способів дій в групі під безпосереднім керівництвом і контролем з боку дорослого або ж самостійно в неформальних групах. Вони дозволяють відповісти на питання: «в якій конкретній спільній діяльності вони виникають?» і «що вони відображають?»

Емоційно-оцінні відносини дають можливість зрозуміти: чи відповідає поведінка дітей в групі соціальним нормам? Які емоції воно викликає? Що подобається чи не подобається їм в однолітках? Основна функція емоційно-оцінних відносин в дитячій групі – здійснення корекції поведінки однолітка відповідно до прийнятих норм спільної діяльності.

Особистісно-сміслові відносини – це взаємозв'язки в групі, за яких мотив однієї дитини набуває для інших однолітків особистісного сенсу, значення – «для мене». При цьому учасники спільної діяльності починають переживати інтереси і цінності цієї дитини як свої власні, заради яких вони, приймаючи різні соціальні ролі, діють.

Тобто, включаючись в різні види діяльності і виконуючи відповідні ролі, діти не тільки пізнають світ дорослих, але, перш за все, вчаться взаємодіяти з людьми, освоюючи, таким чином, норми людських відносин.

Основною умовою для виникнення міжособистісних відносин виступає спільна діяльність. Дітей об'єднує не тільки безпосередня симпатія один до одного, але і відносини, пов'язані з виконанням тих чи інших завдань.

Найважливішим фактором формування особистості дитини, включеної в міжособистісні стосунки, є діяльнісне опосередкування, що виступає як стимулююча ознака колективу.

Основними опосередкованими факторами міжособистісних відносин виступають:

- форма організації спільної діяльності дітей. Чим вище ступінь сумісності діяльності дітей в групі, тим більш рельєфно проявляються відносини взаємної узгодженості, співробітництва;

- мотивація спільної діяльності дітей, яка виступає у вигляді негативного чи позитивного спонукування, стимулювання-покарання або нагороди членів групи за успіхи і невдачі спільної діяльності;

- змістовні характеристики спільної діяльності, тобто те заради чого, в ім'я яких цінностей вона здійснюється.

Основними ознаками спільної діяльності є:

- єдність всіх членів групи за місцем, часом і дії;

- збіг індивідуальних цілей з груповою метою або групова мета стає метою кожного члена групи;

- наявність зв'язків, взаємозалежності в процесі діяльності;

- наявність спільних переживань, завдяки яким в дитячій групі особливої сили досягають соціально-психологічні ефекти наслідування дорослих і однолітків, уподібнення себе їм і їх собі.

Спільна діяльність має власну динаміку. У своєму розвитку вона проходить кілька етапів.

Перший етап – дитинство. В цьому періоді виникає емоційна сумісність в системі «дорослий-дитина». Якщо дорослий з дитиною не спілкується і не взаємодіє, у останньої виникає такий стан, як «госпіталізм» – затримка психічного і особистісного розвитку. Особливо це часто спостерігається в закритих дитячих установах – будинках дитини. Емоційне тепле ставлення до дитини призводить до її позитивно забарвленого сприйняття світу, зацікавленості по відношенню до однолітків та інших людей.

Друга стадія – ранній дошкільний вік. Діяльність дітей цього віку в групі утворює лише формальну єдність за місцем, часом і діями. Хоча тут помітний яскраво виражений емоційний фон, в такій групі діяльність протікає паралельно, «поруч», але не разом. Це стадія передспівпраці з однолітками.

Третя стадія розвитку спільної діяльності – середній дошкільний вік. У цьому віці у дітей з'являються передумови до спільних дій у вигляді співпраці, які проявляються у встановленні контактів з однолітками, в об'єднанні дітей на основі взаємного інтересу до гри, в появі вибіркового ставлення – симпатій-антипатій. У дитини народжується суб'єктивне ставлення до однолітка як до партнера по спільній діяльності, без якого грати не цікаво.

Четверта стадія розвитку – старший дошкільний вік. На цій стадії з'являються «ігрові колективи», в яких виникають спільність вимог, узгодженість дій, єдність «громадської думки» з приводу тих чи інших аспектів співпраці в грі. Дитина в своїх взаєминах з однолітками починає брати до уваги їхні інтереси і, в ряді випадків, керуватися оцінкою їх моральних якостей.

Можна виділити загальні соціально-психологічні закономірності які проявляються в міжособистісних взаєминах на всіх вікових етапах.

1. Статусна структура групи. Становище суб'єкта в системі міжособистісних відносин, що визначає його права, особливості та привілеї, визначається поняттям статусу. Статус – показник соціально-психічних властивостей особистості, як об'єкта комунікації в групі, що фіксує позицію і величину престижу людини в її спілкуванні з іншими людьми.

На будь-якому віковому етапі в групі завжди є люди, які приваблюють до себе, викликають симпатію, і є такі люди, які, навпаки, викликають антипатію, в силу чого вони виявляються у своєрідній психологічній ізоляції.

2. Наступна загальна закономірність, що виявляється в міжособистісних відносинах – взаємозв'язок непевного характеру вибору людини зі стійкістю її відносин до неї.

Суть цієї закономірності полягає в тому, що ймовірність вибору залежить від ступеня стійкості позитивного емоційного ставлення людини до людини. Структурною одиницею взаємин в групі виступають «кола бажаного спілкування». Виділяють два кола такого спілкування.

Перше коло бажаного спілкування складають однолітки (1-4 людини), до яких дитина відчуває найбільш стійку симпатію. До другого кола бажаного спілкування (його обсяг – 6-8 однолітків) входять члени групи, ймовірність вибору яких знаходиться на другому місці.

Одним із загальних факторів позитивного спілкування для всіх вікових груп виступає суб'єктивна інформованість особистості, під якою розуміється здатність однієї людини бути джерелом когнітивної або емоційної інформації для інших.

В ході спеціальних досліджень встановлено, що випробовувані всіх вікових груп виявляють тенденцію до пе-

реоцінки свого становища в групі. Із загальної кількості вивчених близько 70 відсотків мають високий рівень домагань свого положення в системі міжособистісних відносин. Найгірше усвідомлюється положення психологічної ізоляції.

Виявлено, що люди, які об'єктивно знаходяться в незадовільному стані в групі, переоцінюють своє становище. В даному випадку ми стикаємося з дією психологічного захисту, яка представляє собою своєрідне витіснення думки про незадовільний стан, здатної викликати внутрішній конфлікт, оскільки вона стикається з високим рівнем домагань в цій сфері.

Члени групи, які знаходяться в сприятливому положенні, мають тенденцію недооцінювати своє місце в групі. Виявлене явище було названо «феноменом неадекватності усвідомлення».

Отже, міжособистісні стосунки дітей як суб'єктивно пережиті зв'язки, що встановлюються між ними в ході спільної діяльності і спілкування, являють собою систему виконуваних ролей, установок, орієнтацій, очікувань, через які діти вчаться сприймати і оцінювати один одного.

Від того, як складуться відносини дитини з першою в її житті суспільною формацією – групою закладу дошкільної освіти – багато в чому залежить подальший шлях її особистісного та соціального розвитку, її подальша доля. Якщо все благополучно, дитина тягнеться до однолітків і вмє спілкуватися, нікого не ображаючи і не ображаючись, то можна сподіватися, що надалі вона буде нормально почувати себе серед навколишніх людей.

У середній, старшій групі ЗДО існують досить стійкі виборчі відносини. Діти займають різне положення серед однолітків: одні стають більш бажаними, інші – менш. З одними хочуть грати, інших в гру не приймають. Тут вже

можна виділити соціальні статуси дітей: лідери, бажані, знехтувані, знедолені. Психологи вважають, що в ЗДО не дуже доречний термін "лідер". Тому ми будемо говорити про такі типи: бажані, прийняті, пропущені, ізольовані.

Тим, кому надається перевага (бажані), – ці діти знаходяться в групі в атмосфері любові і поклоніння. Їх цінують за красу, чарівність, швидке реагування в різних ситуаціях і лояльність, за впевненість, здатність не вагаючись брати на себе відповідальність, не боятися ризику. Однак, такі діти можуть страждати на зіркову хворобу.

Прийняті – вони особливо не виділяються, у них добра душа, їм довіряють, з ними радяться, хочуть грати, хоча вихователь іноді не бачить в них нічого примітного.

Нехтувати, пропущені – часто відчують байдужість або неприязнь однолітків. Пропущені діти найчастіше забіяки, задираки, з ними не хочуть грати саме через це.

Ізольовані – зазвичай тихі, їх не видно, не чути, вони не беруть участь у спільних діях і іграх, відмовляються від усього, що їм пропонують, якщо така дитина не прийшла в дошкільний заклад, її відсутність можуть не помітити.

Робота вихователя та психолога полягає в тому, щоб допомогти дитині подолати відчужене ставлення до однолітків, побачити в них не супротивників і конкурентів, а пов'язаних з нею людей. Таке завдання може вирішуватися в реальній практиці дитячих відносин в конкретній групі закладу дошкільної освіти. Для цього є спеціальні корекційні ігри та заняття.

Для подолання відчуженої позиції в стосунках із однолітками проводяться ігри, в яких діти говорять ласкаві слова, вчаться бачити і підкреслювати один в одного лише хороше, намагаються зробити один одному приємне. Це допомагає проблемним дітям усвідомити свою агресивну поведінку, зняти негатив у спілкуванні з однолітками.

Запитання і завдання для повторення:

- 1. Охарактеризуйте специфіку соціальної ситуації розвитку дитини в дошкільному віці.*
- 2. Методи та завдання психологічного консультування.*
- 3. Перелічіть проблеми психологічного консультування, які зустрічаються при роботі з дітьми дошкільного віку.*
- 4. Загальні соціально-психологічні закономірності міжособистісних відносин.*
- 5. Проблеми спілкування дітей дошкільного віку.*
- 6. Інтерес до однолітків.*
- 7. Дитячий колектив як компонент соціального середовища.*
- 8. Підібрати та описати методики міжособистісних відносин.*

Література

1. Діагностичний інструментарій психолога / Упоряд. Т. Гончаренко. Київ: Шкільний світ, 2008. 128 с.
2. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ: Сварог, 2019. 296 с.
3. Молодушкіна І.В. На допомогу практичному психологу ЗДО. Київ: Основа, 2020. 208 с.
4. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та корекція. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2005. 656 с.
5. Яценко Т.В. Особливості проведення психодіагностичного обстеження обдарованих дошкільників. *Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості: збірник наукових праць* / За ред. С.Д. Максименка та Р.О. Семенової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Т.6. Вип. 9. С. 540-546.

ГЛОСАРІЙ

Агресивність (лат. *aggredi* – нападати) – поведінка людини у відношенні інших людей, яке відрізняється прагненням заподіяти їм неприємності, завдати шкоди.

Адаптація (лат. *adapto* – пристосовую) – пристосування органів почуттів до особливостей діючих на них стимулів з метою їх найкращого сприйняття й запобігання від зайвого перевантаження рецепторів.

Активність – поняття, що вказує на здатність живих істот здійснювати спонтанні рухи й змінюватися під впливом зовнішніх або внутрішніх стимулів-подразників.

Актуалізація (лат. *actualis* – діяльний) – дія, що полягає у витягу засвоєного матеріалу з довгочасної або короточасної пам'яті з метою наступного використання його при дізнаванні, пригадуванні, спогаді або безпосередньому відтворенні.

Акцентуація – виділення будь-якої властивості або ознаки на тлі інших, її особливий розвиток.

Агресія – усвідомлені дії, які приносять збитки для іншої людині, групі людей або тварині.

Адиктивна поведінка (англ. *addiction* – нахил, негативна звичка) – зловживання хімічними препаратами, яке супроводжується зміною стану свідомості.

Бесіда – у психології метод одержання інформації на основі вербальної комунікації; належить до методів опитування. Широко застосовується в психології соціальної, медичної, дитячої та ін. Основний спосіб введення випробовуваного в ситуації психологічного експериментування – від чіткої інструкції в психофізичному експерименті до вільного спілкування в психотерапії. Один з розповсюджених методів психологічного дослідження. Використовується для виявлення зв'язків, які цікавлять дослідника, на основі емпі-

ричних даних, отриманих в живому двосторонньому спілкуванні з випробовуваним. Як правило, служить допоміжним методом, тому що при аналізі її ходу і результатів постає ряд важких проблем, що стосуються відвертості випробовуваного та його ставлення до дослідника. Та й сам дослідник не вільний від суб'єктивності: хоча бесіда планується заздалегідь, у ході спілкування практично неможливо абстрагуватися від особистісного ставлення до випробовуваного. Можна сказати, що використання бесіди як основного методу можливе при відповідній кваліфікації психолога, яка дозволяє встановити контакт із випробовуваним, дати йому можливість максимально вільно висловитися й одночасно абстрагувати особисті відношення від змісту бесіди. Застосовується на різних стадіях дослідження як для первинного орієнтування, так і для уточнення висновків, отриманих іншими методами, особливо спостереженням. Як специфічні види бесіди виділяють: 1) «введення в експеримент», – залучення до співробітництва; 2) «бесіду експериментальну» – у ході якої перевіряються робочі гіпотези; 3) інтерв'ю.

Валідність – основний показник якості психодіагностичного вимірювання в психологічних дослідженнях, що віддзеркалює ступінь відповідності даних вимірювання об'єкту виміру.

Взаємовідношення – суб'єктивні взаємозв'язки між людьми, що виникають в результаті взаємної позиції однієї особистості до іншої, позиції особистості по відношенню до спільноти.

Взаємодія – процес безпосереднього або опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує причинну зумовленість їхніх дій і взаємозв'язку.

Виразні рухи – рухи тіла людини, які служать проявом її психічного стану (головним чином емоційного), прагнень, оцінок стосунків з іншими людьми, відношення до

предметів і явищ дійсності. В.р. включають міміку, пантоміміку, інтонацію мовлення тощо.

Вікові новоутворення – новий тип будови особистості та її діяльності, психічні зміни, що виникають у певному віковому періоді й визначають перетворення в свідомості дитини, її внутрішнє й зовнішнє життя.

Виховання – процес здійснення суспільних впливів, зумовлюючих формування особистості, тобто індивіда як члена суспільства, з тими якостями, які дозволяють йому відповідати на вимоги суспільства і дають підстави користуватись правами члена суспільства.

Візуальна психодіагностика – галузь психології, завданням якої є вивчення зовнішніх характеристик поведінки і зовнішнього вигляду людини з метою проникнення у внутрішній психологічний зміст особистості та оптимізації використання її індивідуальних можливостей.

Вік – характеристика розвитку індивіда у часі. Це якісно особливий стан психологічного розвитку, що характеризується сукупністю змін, що визначають своєрідність особистості на даному етапі розвитку.

Вікова група – будь-яке об'єднання людей, створене за віковим принципом.

Вікова періодизація – виділення періодів життя людини за сукупністю анатомо-фізіологічних і соціально-психологічних ознак.

Вікові новоутворення – новий тип будови особистості та її діяльності, ті психічні й соціальні зміни, що вперше виникають в даному віковому періоді і які (в найголовнішому й основному) визначають свідомість дитини, її відношення до оточуючого середовища, зміст її внутрішнього і зовнішнього життя. Такі якісні зміни характеризують перехідні періоди, що виникають в розвитку психіки дітей на стику двох вікових періодів і визначаються зміною попере-

дніх новоутворень.

Вундеркінд – дитина, яка виявляє для свого віку винятковий розумовий розвиток або обдарованість у науці, мистецтві (музиці), спорті, конструюванні тощо.

Воля – психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей.

Вольова готовність дитини до шкільного навчання – рівень розвитку довірливості в організації дитиною своєї пізнавальної діяльності.

Гра – вид діяльності дітей, в процесі якої, в умовних ситуаціях, відбивається та чи інша сфера діяльності та спілкування дорослих, з метою засвоєння соціальних ролей та навичок формального і неформального спілкування.

Гра будівельна – різновид гри, у якій розгортання певного сюжету пов'язано із предметними діями по спорудженню та конструюванню з кубиків, конструкторів, допоміжних матеріалів з використанням піску, глини, камінців тощо.

Гра дидактична (навчальна) – різновид гри, яка дозволяє наблизити процес навчання до вікових особливостей дошкільника; в ній тісно переплітаються ігрова та навчальна цілі, поєднується ігрова й пізнавальна мотивація.

Група соціальна – будь-які більш чи менш стійкі об'єднання людей.

Діагностика – психологічне обстеження вихованців, учнів, студентів, їхніх груп та колективів, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів, визначення причин, що ускладнюють їх розвиток та навчання.

Діагностика психологічна – встановлення психологічного діагнозу — описання стану об'єктів, якими у різних відносинах можуть виступати окрема особистість, група або організація.

Диференціація психіки – закономірність психічного розвитку, що полягає у послідовному ускладненні психіки шляхом накопичення новоутворень.

Етичний кодекс психолога – основний деонтологічний документ, який регламентує діяльність практичного психолога в закладах освіти (2; 166).

Експеримент психологічний – один з основних дослідницьких методів психології, специфіка якого полягає у спеціальному створенні умов, за яких виникають очікувані психічні процеси, акти поведінки дитини, у повторенні їх для перевірки істинності експериментальних висновків, у зміні цих умов з метою виявлення їх впливу на перебіг досліджуваних процесів.

Емоції – психічне відображення у формі безпосереднього пристрасного переживання життєвого сенсу явищ та ситуацій, зумовленого відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта.

Емпатія – один з механізмів взаєморозуміння, що полягає в емоційному відгукові на переживання іншої людини (співчуття, співпереживання).

Еталони-зразки етичні – емоційно-когнітивні узагальнення щодо способів поведінки; відображають певну сферу життя дитини та містять у собі суспільну оцінку і емоційне ставлення.

Ігрова психотерапія – вид психологічної допомоги, який найчастіше використовується для вирішення проблеми страхів, тривожності, агресивності, гіперактивності тощо.

Зміст гри – той момент дійсності й відносин між дорослими, що виділяється у відповідній сфері дійсності як найбільш значущий у розумінні дітей та відтворюється ними у грі.

Зона найближчого розвитку – одне з основних понять культурно-історичної концепції розвитку Л. С. Вигот-

ського, що охоплює ті способи діяльності, якими дитина не володіє самостійно, але може їх виконати при допомозі дорослого. Розвивальне навчання повинно орієнтуватися на зону найближчого розвитку.

Консиліум – форма спільної роботи працівників школи та представників інших освітніх служб (2; 45).

Конфлікт – зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок і поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії.

Корекція – здійснення психолого-медико-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та індивідуальному розвитку і поведінці, схильності до залежностей та правопорушень, подолання різних форм девіантної поведінки, формування соціально корисної життєвої перспективи.

Методи діагностичні (тести) – група методів психологічного дослідження, що використовуються для з'ясування того, наскільки психічні якості людини відповідають раніше виявленим нормам та стандартам.

Метод лонгіюдний – один з двох основних способів організації психологічного дослідження (другий спосіб – поперечних зрізів), поширений у дитячій психології, що передбачає дослідження динаміки певного психічного явища у одних і тих же конкретних людей або їх груп протягом тривалого часу (кількох років).

Метод порівняльний (вікових або поперечних зрізів) – один з двох основних способів організації психологічного дослідження, що передбачає одночасне вивчення певного психічного явища у різних вікових груп з метою виявлення його динаміки.

Методи інформаційні – група методів психологічного дослідження, в результаті яких отримують нові знання; основними з них виступають спостереження та експеримент.

Методи психології допоміжні – група методів психологічного дослідження (анкета, бесіда, інтерв'ю, самоспостереження), які самі по собі не відзначаються достатньою об'єктивністю та використовуються на доповнення до спостереження та експерименту.

Методи психологічного дослідження – певні шляхи збору наукових психологічних фактів, які відображають специфіку психічних фактів або явищ і слугують предметом теоретичного аналізу.

Мотиваційна готовність дитини до шкільного навчання – бажання вчитися, ставлення до школи і навчання як до серйозної діяльності.

Мотивація – система усіх видів спонукань особистості (потреби, мотиви, інтереси, цілі установки, ідеали), які регулюють поведінку і діяльність людини.

Онтогенез – розвиток живих істот у процесі їх індивідуального життя, що полягає у змінах, які носять закономірний, послідовний, прогресивний характер, як рух від нижчих до вищих рівнів життєдіяльності, її структурне та функціональне вдосконалення.

Опитувальник – методики, що розробляють питання, на які клієнтові слід відповісти, або ж твердження, з якими він повинен погодитися або не погодитися.

Практична психологія – специфічний вид професійної діяльності, основним змістом якої є розробка на основі наукової методології технологій, технік і методів психологічної практики, застосування психологічних механізмів впливу для корекції активності та розвитку людей у контексті їхніх життєвих обставин і життєвого шляху, котрі інтерпретуються як неповторні обставини та неповторна суб'єктність, індивідуальність.

Психологічна служба в системі освіти – це сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що складають

єдину систему, основу якої становлять фахівці у сфері практичної психології і соціальної педагогіки: практичні психологи, соціальні педагоги, методисти, директори (завідувачі) навчально-методичних кабінетів (центрів) психологічної служби.

Провідна діяльність – діяльність, в якій формуються основні особистісні новоутворення, відбувається перебудова психічних процесів і виникають нові види діяльності (О. М. Леонт'єв).

Провина (дитяча) – порушення дітьми встановлених у суспільстві правил (Г. О. Люблінська).

Процес психічний – система процесуальних ознак психічного явища з виділенням початку, проміжних стадій, та завершення.

Психіка – це властивість високоорганізованої матерії, що є особливою формою відображення суб'єктом об'єктивної реальності (О. М. Леонт'єв).

Прогностика – розробка та застосування моделей поведінки групи та особистості у різних умовах, проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку вихованців, учнів, студентів і складання на цій основі життєвих планів, визначення тенденцій розвитку груп та міжгрупових відносин.

Профілактика – своєчасне попередження відхилень у психофізичному розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям у навчально-виховному процесі.

Психологічний кабінет дошкільних, загальноосвітніх та інших закладів системи загальної середньої освіти – це спеціально обладнане приміщення для здійснення професійної діяльності практичного психолога (соціального педагога) (2; 171).

Психолого-педагогічна корекція – сукупність спеціальних психолого-педагогічних впливів на особистість за-

недбаної дитини з метою її адаптації в якості суб'єкта спілкування, діяльності та самосвідомості.

Проективні методи (лат. *projectio* – викидання вперед) – сукупність методик, спрямованих на дослідження особистості і утворених в рамках проективного діагностичного підходу. Проективний метод заснований на створенні особливих ситуацій, в яких існує безліч варіацій. У методиках цього типу застосовують стимули. Випробований самостійно розвиває їх і доповнює. Наприклад, йому може бути запропоновано завершити ті чи інші речення, доповнити малюнок.

Психологічний висновок – це коротка психологічна характеристика стану розвитку дитини на період обстеження на основі даних об'єктивного кваліфікованого психодіагностичного дослідження.

Реабілітація – надання психолого-педагогічної допомоги вихованцям, учням, студентам, які перебувають у кризовій ситуації (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо), з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності.

Соціально-педагогічна занедбаність – це стан особистості дитини, який проявляється в низькому рівні розвитку властивостей суб'єкта діяльності, спілкування, самосвідомості та концентровано виражається в порушеному «образі Я».

Соціально-психологічна адаптація – це пристосування до нових соціальних умов, звикання до нових соціальних ролей, засвоєння нових правил та норм поведінки.

Спілкування – складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, породжуваний потребами у спільній діяльності, який передбачає обмін інформацією, взаємодію, сприймання та розуміння між його учасниками.

Сюжет – складова структури сюжетно-рольової гри, що визначається тим колом явищ дійсності, які знаходять відображення у грі.

Тренінг – групова форма роботи з педагогами, учнями та батьками, метою якої є розвиток певних особистісних якостей.

Увага – спрямованість і зосередженість свідомості, що передбачають підвищення рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності індивіда.

Уміння – готовність людини успішно виконувати діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.

Урок психології – форми роботи практичного психолога, яка проходить у вигляді лекцій, психодіагностичного практикуму, експресивних методів творчого самовираження, соціально-психологічних тренінгів, дискусій, аналізу конкретних ситуацій, ігрового моделювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенера В. Є. Психологічна служба в закладах освіти. Практикум / навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Тернопіль: ВАТ «ТВПК 'Збруч'», 2008. 560 с.
2. Городнова Н.М. Положення про кабінет практичного психолога в закладах освіти. *Практична психологія і соціальна робота*. 2001. №1. С. 27.
3. Гречуха І.А. Особливості роботи над професійно-орієнтованим завданням з курсу «Основи психологічного тренінгу». *Професійно-орієнтовані завдання з психології*: навчальний посібник / за ред. О.Л. Музики. 2-ге вид., перероб. і доп. Житомир, 2010. С. 330-358.
4. Діагностичний інструментарій психолога / Упоряд. Т. Гончаренко. Київ: Шкільний світ, 2008. 128 с.
5. Довідник нормативно-правових документів психологічної служби та психолого-медико-педагогічних консультацій системи освіти України / упоряд.: Ю.А. Луценко, А.Г. Обухівська, І.В. Луценко, Н.В. Сосновенко. Київ: Укр. НМЦ практи. психології і соц. роботи, 2014. 475 с.
6. Етичний кодекс психолога. URL: <http://psyua.com.ua/page/zakon.php;www.psyjournals.org.ua> (дата звернення: 12.01.2023).
7. Корекційна робота психолога / Упоряд. О. Главник. Київ : Шкільний світ, 2002. 112 с.
8. Кузікова С. Основи психокорекції. Харків : Академія, 2021. 336 с.
9. Кузікова С.Б. Теорія і практика вікової психокорекції. Суми: Університетська книга, 2008. 384 с.
10. Літовченко Н. Ф. Основи психологічного консультування та психокорекції: метод рек. для семінар. занять з навч. курсу. Ніжин, 2006. 36 с.

11. Молодушкіна І.В. На допомогу практичному психологу ЗДО. Київ: Основа, 2020. 208 с.
12. Моргун В.Ф., Тітов І.Г. Основи психологічної діагностики. Київ: «Слово». 2009. 464с.
13. Мушкевич М.І., Чагарна С.Є. Основи психотерапії. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 288 с.
14. Новікова І.М. Діагностика психічного розвитку дітей перших трьох років життя. Київ : Марич, 2010. 64 с.
15. Організація психологічної служби в школі / уклад. Л.В. Турішева. Харків : «Основа», 2012. 111 с.
16. Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультавання: навч. посібн. / В.Г. Панок, Я.В. Чаплак, Я.Ф. Андреева; за заг. ред. В. Г. Панка, І.М. Зварича. Чернівці : «Рута», 2019. 383 с.
17. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу: навч. посіб. Київ : Сварог, 2019. 296 с.
18. Панок В.Г. Психологічна служба: навч.-метод. посібн. для студентів і викладачів. 2-е вид. Кам'янець-Подільський : «Рута», 2013. 328 с.
19. Практичний психолог у дошкільному закладі: методичні рекомендації / О.Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. Харків: ХОНМІБО, 2004. 96с.
20. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О.І. Білан, за заг. ред. О.В. Низьковської. Київ : «Слово», 2017. 256 с.
21. Психологічна служба: підручник / В.Г. Панок (наук. ред.), А.Г. Обухівська, В.Д. Острова та ін. Київ : Ніка-Центр, 2016. 362 с.
22. Робоча книга працівника психологічної служби : практи. посіб. / Нац. акад. пед. наук України, Укр. наук.-метод. центр практи. психології і соц. роботи, Громад. орг. «Всеукр. асоц. практикуючих психологів». Т.1 : Адаптація

дітей (учнів/студентів) до навчально-виховного процесу / Н. В. Сосновенко, А.І. Тінякова ; наук. ред. В. Г. Панок. Київ : Укр. НМЦ практи. психології і соц. роботи, 2014. 112 с.

23. Савчин М. В., Гавриш З. С. Вступ до спеціальності: психолог, практичний психолог: навч. посібн. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. 400 с.

24. Сироватко О. Документація практичного психолога. *Психолог*. Київ, 2002. №10. С. 3-6.

25. Токаренко Л. Психологічна служба в дитячому садку необхідна. *Дошкільне виховання*. Київ, 2000. №7. С. 7.

26. Цимбалюк І.М. Психологічне консультування та корекція. Навчальний посібник. Київ : ВД «Професіонал», 2005. 656 с.

27. Яценко Т.В. Особливості проведення психодіагностичного обстеження обдарованих дошкільників. *Актуальні проблеми психології: Психологія обдарованості: збірник наукових праць* / За. ред. С.Д. Максименка та Р.О. Семенової. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Т.6. Вип. 9. С. 540-546.

28. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Київ : «Слово», 2006. 382 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31 липня 2018 року за № 885/32337	ЗАТВЕРДЖЕНО Наказ Міністерства освіти і науки України <u>22 травня 2018 року № 509</u>
--	--

ПОЛОЖЕННЯ про психологічну службу у системі освіти України

І. Загальні положення

1. Це Положення визначає мету, структуру психологічної служби, організацію управління нею, основні завдання, принципи, функції, зміст та порядок діяльності працівників психологічної служби установ освіти, закладів дошкільної освіти, загальної середньої освіти, позашкільної освіти, спеціалізованої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти та вищої освіти, є правовою та організаційно-методичною основою її роботи.

2. У системі освіти діє психологічна служба, що забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти.

Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи.

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти

сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам. Соціально-педагогічний патронаж здійснюють соціальні педагоги.

3. Метою діяльності психологічної служби є сприяння створенню умов для соціального та інтелектуального розвитку здобувачів освіти, охорони психічного здоров'я, надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу відповідно до цілей та завдань системи освіти.

4. У своїй діяльності психологічна служба керується Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», іншими законами України, постановами Верховної Ради України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки України, а також цим Положенням.

5. Терміни, що використовуються у цьому Положенні, вживаються у значеннях, наведених у Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги» та інших актах законодавства України.

6. Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, соціальної політики, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також комунальними закладами соціального захисту дітей, підт-

римки сімей, дітей та молоді, фахівцями із соціальної роботи об'єднаних територіальних громад, громадськими організаціями.

II. Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби

1. Структура психологічної служби:

- Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»;

- Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи Національної академії педагогічних наук України;

- навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські;

- районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби, методисти психологічної служби районних (міських) методичних центрів/кабінетів/лабораторій, управлінь (відділів) освіти, об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ); підрозділи психологічної служби у закладах вищої, фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти; практичні психологи і соціальні педагоги психологічної служби закладів освіти.

2. До складу психологічної служби входять практичні психологи, соціальні педагоги закладів освіти міст, районів, ОТГ, керівники (директори), методисти навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, Київсько-го(ї) і Севастопольського(ї) міських, працівники психологічної служби департаментів, управлінь, відділів освіти.

3. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти»:

- організовує діяльність психологічної служби на всіх рівнях;
- бере участь у розробленні проектів нормативно-правових актів з питань діяльності психологічної служби;
- організовує заходи із підвищення професійного рівня працівників психологічної служби;
- здійснює організаційне забезпечення проведення фахових конкурсів;
- організовує діяльність науково-методичної комісії щодо експертиз освітніх програм, освітньої літератури відповідного напрямку роботи тощо;
- співпрацює з установами (закладами), громадськими організаціями з питань діяльності психологічної служби;
- проводить дослідження з проблем психологічної та суміжних наук;
- здійснює аналіз стану діяльності психологічної служби та прогнозування тенденцій її розвитку;
- забезпечує узагальнення, поширення та обмін науково-методичними здобутками шляхом публікації результатів досліджень, організації та проведення заходів.

4. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України:

- організовує прикладні наукові дослідження та інноваційні розробки у сфері соціальної педагогіки та прикладної психології;
- бере участь у науково-методичному забезпеченні психологічної служби у межах компетенції;
- розробляє науково-методичні вимоги до змісту діяльності працівників психологічної служби;
- бере участь у науково-дослідних, дослідно-

експериментальних роботах з питань практичної психології і соціальної роботи;

- залучається до проведення незалежної наукової експертизи;

- розробляє методики, техніки і технології роботи із здобувачами освіти, в тому числі з дітьми з особливими освітніми потребами.

5. Навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські створюються місцевими органами виконавчої влади, а також можуть створюватися як структурні підрозділи відповідних департаментів (управлінь) освіти і науки, закладів післядипломної педагогічної освіти або як окремі юридичні особи та підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

6. Штати і структуру навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських формують засновники відповідно до посад та напрямів роботи:

- керівник (директор), який організовує діяльність психологічних служб;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів дошкільної освіти;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти;

- практичні психологи та соціальні педагоги, які здійснюють супровід закладів освіти.

7. Навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласні, Київський(а) і Севастопольський(а) міські, районні (мі-

ські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії є основними організаційно-методичними ланками психологічної служби у системі освіти, які забезпечують діяльність психологічної служби, а саме:

- надають навчально-методичну, інформаційну, консультативну та експертну підтримку працівникам психологічної служби;
- здійснюють та організовують науково-дослідні, дослідно-експериментальні, практичні дослідження за пріоритетними напрямками діяльності психологічної служби;
- організовують діяльність методичних об'єднань практичних психологів і соціальних педагогів;
- впроваджують досягнення психологічної і соціально-педагогічної науки та кращого досвіду у практичну діяльність працівників психологічної служби;
- беруть участь в організації підвищення кваліфікації та розвитку професійної компетентності працівників психологічної служби; оцінюванні, прогнозуванні та формуванні освітньої політики.

8. Районні (міські) навчально-методичні центри/кабінети/лабораторії психологічної служби створюються місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, в тому числі ОТГ, можуть функціонувати як структурні підрозділи органів управління освітою або як юридичні особи та підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

9. Штати навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій відповідної території (міст, районів, ОТГ) формують засновники відповідно до посад та напрямів роботи:

- керівник (директор), який організовує діяльність психологічних служб;
- методисти, які беруть участь в організації діяльності

психологічних служб закладів дошкільної освіти;

- методисти, які беруть участь в організації діяльності психологічних служб закладів загальної середньої освіти, позашкільної освіти;

- практичні психологи та соціальні педагоги, які здійснюють супровід закладів освіти в місті, районі, ОТГ.

За неможливості створення районного(ї) (міського(ї)) навчально-методичного(ї) центру/кабінету/лабораторії психологічної служби системи освіти до штатного розпису районного(ї) (міського(ї)) методичного(ї) центру/кабінету/лабораторії вводиться посада методиста з психологічної служби.

10. Керівник (директор) обласного(ї)/районного(ї) (міського(ї)) центру/кабінету/лабораторії психологічної служби, методист з психологічної служби районного(ї) (міського(ї)) методичного(ї) центру/кабінету/лабораторії підпорядковуються засновнику з усіх питань діяльності.

Штатні працівники навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, районних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських підпорядковуються керівнику (директору).

11. Працівники психологічної служби закладів і установ освіти відповідної території підпорядковуються керівнику (директору) закладу освіти і установи з усіх питань діяльності.

12. Посади працівників психологічної служби вводяться до штатних розписів закладів освіти відповідно до нормативів чисельності працівників психологічної служби, затверджених у встановленому порядку, та в межах коштів, передбачених єдиним кошторисом витрат. Посади обіймають працівники з вищою освітою за відповідною спеціальністю.

13. Практичний психолог закладу та/або установи освіти здійснює:

- психологічне забезпечення освітнього процесу;
- психологічний супровід психічного, розумового, соціального і фізичного розвитку здобувачів освіти;
- психологічну діагностику та аналіз динаміки психічного, розумового і соціального розвитку здобувачів освіти;
- психологічний супровід адаптації до умов освітнього процесу;
- реалізацію розвивальних, профілактичних, просвітницьких, корекційних програм з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти;
- консультативну допомогу всім учасникам освітнього процесу з питань навчання, виховання здобувачів освіти, особистісного та професійного розвитку тощо;
- роботу з постраждалими від насильства дітьми тощо.

14. Практичний психолог закладу та/або установи освіти бере участь в:

- освітній діяльності, спрямованій на забезпечення всебічного розвитку здобувачів освіти як особистості та найвищої цінності суспільства, їх талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;
- роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консиліумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;
- розробці та впровадженні розвивальних, корекційних програм, посібників, методичних рекомендацій, планів освітньої діяльності з урахуванням індивідуальних, гендерних, вікових особливостей здобувачів освіти, а також для осіб, які перебувають на індивідуальній та інклюзивній формі навчання.

15. Практичний психолог закладу та/або установи освіти сприяє:

- формуванню у здобувачів освіти відповідальної та безпечної поведінки в ситуаціях ризику, навичок здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я, готовності до самореалізації;

- профільному та професійному самовизначенню здобувачів освіти, формуванню життєвої компетентності;

- формуванню соціально-комунікативної компетентності обдарованих дітей;

- попередженню та профілактиці професійного вигорання педагогічних працівників;

- формуванню психологічної готовності учасників освітнього процесу до взаємодії в інклюзивному середовищі з дитиною з особливими освітніми потребами;

- формуванню психологічної культури учасників освітнього процесу;

- попередженню будь-яких видів і форм насильства та конфліктів серед здобувачів освіти;

- формуванню небайдужого ставлення здобувачів освіти до постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного інформування педагогів про випадки домашнього насильства і конфліктів серед здобувачів освіти, що стали їм відомі.

16. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти здійснює:

- соціально-педагогічний супровід здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують піклування чи перебувають у складних життєвих обставинах;

- просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за

участю дітей, злочинності, алкоголізму, наркоманії тощо;

- вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій.

17. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти бере участь у:

- роботі педагогічної ради, психолого-педагогічних консиліумів, семінарів і засідань методичних об'єднань;

- плануванні і реалізації завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптації їх у новому колективі і соціальному середовищі;

- наданні допомоги дітям і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або потребують посиленої педагогічної уваги чи мають особливі освітні потреби, в тому числі постраждалим від насильства та військових конфліктів.

18. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти, сприяє:

- взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам (законним представникам);

- захисту прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо;

- формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я;

- попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобіганню та протидії домашньому насильству.

19. Атестація практичних психологів, соціальних пе-

дагогів, методистів, працівників, керівників (директорів) навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби у системі освіти здійснюється відповідно до чинного законодавства.

20. Психологічна служба закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти підпорядковується керівнику (директору) таких закладів.

Структура та штатний розпис психологічної служби закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти визначаються закладом освіти.

21. Психологічна служба закладів вищої освіти підпорядковується керівнику або одному із заступників таких закладів.

Структуру та штатний розпис психологічної служби закладу вищої освіти визначає заклад вищої освіти.

22. Наукове і методичне забезпечення навчально-методичних центрів/кабінетів/лабораторій психологічної служби Автономної Республіки Крим, обласних, Київського(ї) і Севастопольського(ї) міських здійснюється відповідно до частини першої статті 75 Закону України «Про освіту».

III. Основні завдання, принципи та функції психологічної служби

1. Завдання психологічної служби:

- збереження та зміцнення психічного та соціального здоров'я, сприяння особистісному, інтелектуальному, фізичному і соціальному розвитку здобувачів освіти шляхом доповнення сучасних методів навчання та виховання ефективними психолого-педагогічними технологіями;

- сприяння забезпеченню психологічної безпеки, надання психологічної і соціально-педагогічної допомоги всім учасникам освітнього процесу.

2. Принципами діяльності психологічної служби є:

- науковість, цілісність і наступність, професійна компетентність та відповідальність;
- індивідуальний підхід;
- доступність соціально-педагогічних та психологічних послуг (допомоги);
- міждисциплінарність, комплексність і системність у здійсненні професійної діяльності;
- добровільність;
- людиноцентризм та партнерство;
- конфіденційність;
- дотримання норм професійної етики.

3. Функції психологічної служби:

- діагностично-прогностична – психолого-педагогічне вивчення чинників становлення особистості, її індивідуального розвитку;
- організаційно-методична – визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу;
- корекційно-розвивальна – система впливів, спрямованих на подолання визначених проблем, труднощів, шкідливих звичок, негативних емоційних станів тощо у здобувачів освіти; здійснення психолого-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у психофізичному та інтелектуальному розвитку і поведінці, подолання різних форм девіантної поведінки; сприяння розвитку освітніх, інтелектуальних, загальних, спеціальних та соціальних здібностей, формування мотивації до освітньої діяльності у здобувачів освіти; надання психолого-педагогічної допомоги здобувачам освіти з метою адаптації до умов навчання і життєдіяльності;
- консультативна – допомога у вирішенні проблем щодо розвитку, виховання, навчання та формування психоло-

гічної і соціальної компетентності учасників освітнього процесу;

- просвітницько-профілактична – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, життя заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів;

- соціально-захисна – здійснення соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу, які опинилися у складних життєвих обставинах, перебувають у кризових ситуаціях (постраждали від соціальних, техногенних, природних катастроф, перенесли тяжкі хвороби, стреси, переселення, зазнали насильства тощо); захист конституційних прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти.

4. Напрями діяльності працівників психологічної служби:

- діагностика – виявлення причин труднощів у навчанні, інтелектуальному розвитку, соціально-психологічній адаптації; вивчення та визначення індивідуальних особливостей динаміки розвитку особистості, потенційних можливостей в освітньому процесі, професійному самовизначенні;

- профілактика – своєчасне попередження відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі;

- корекція – усунення виявлених труднощів соціально-психічного розвитку здобувачів освіти, зниження ризиків проблем адаптації до освітнього середовища, схильності до залежностей та правопорушень, різних форм девіантної поведінки;

- навчальна діяльність – форма активного співробітництва, направлена на удосконалення, розвиток, формування особистості;

- консультивання – багатofункціональний вид індивідуальної та групової роботи, спрямований на вирішення запитів, з якими звертаються учасники освітнього процесу;

- зв'язки з громадськістю – діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння, співпрацю між окремими особами, колективами, соціальними групами, організаціями, державними органами управління;

- просвіта – формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу.

5. Тривалість робочого тижня та графік роботи практичного психолога і соціального педагога закладу освіти визначаються чинним законодавством з урахуванням типу закладу освіти та змісту роботи працівника.

Практичний психолог та соціальний педагог здійснюють діяльність як у закладі освіти (психологічна просвіта, діагностична, консультативна, освітня діяльність, обробка результатів досліджень тощо), так і за його межами (підготовка до проведення заходів, оформлення робочої документації, планування, звітність, робота у навчально-методичних та наукових центрах, громадських організаціях тощо).

6. Практичному психологу та соціальному педагогу закладу та установи освіти надаються окремі робочі та навчальні приміщення (кабінети) для групової та індивідуальної роботи, що забезпечуються необхідними технічними засобами, канцелярським приладдям, навчально-методичними матеріалами тощо.

7. Працівник психологічної служби зобов'язаний:

- знати чинне законодавство щодо діяльності психологічної служби у системі освіти та інші нормативно-правові акти, пов'язані з його діяльністю;

- будувати свою діяльність на основі доброзичливості, довіри, у тісній співпраці з усіма учасниками освітнього

процесу;

- застосовувати у роботі психологічний і соціологічний інструментарій, рекомендований для використання;

- бути компетентним і постійно збагачувати знання у межах своєї компетенції;

- надавати психологічну допомогу за запитами учасників освітнього процесу;

- уникати будь-яких неофіційних взаємин з учасниками освітнього процесу;

- інформувати учасників освітнього процесу про результати проведених психологічних обстежень, їх значення і можливості подальшого використання (за винятком особистої інформації), про свою діяльність на основі об'єктивних і точних даних таким чином, щоб не зашкодити професії;

- здійснювати індивідуальну діагностику, корекцію за запитом учасників освітнього процесу, отримавши письмову згоду батьків (законних представників). Зазначена згода може бути відкликана у будь-який момент;

- виконувати функції та надавати оцінювальні судження щодо учасників освітнього процесу, зокрема щодо їх поведінки, особистих рис, відповідності соціальним нормам, з неупередженістю;

- використовувати науково обґрунтовані методи і технології професійної діяльності;

- поважати професійну компетентність своїх колег та представників суміжних професій;

- популяризувати соціально-психологічні знання;

- поважати гідність здобувачів освіти;

- виконувати свої посадові обов'язки в межах своїх повноважень;

- нести особисту відповідальність за результати і наслідки своєї професійної діяльності;

- пропагувати здоровий спосіб життя, підвищувати рівень психологічних знань педагогічних працівників і батьків (законних представників);

- постійно підвищувати свій професійний рівень;

- знати вимоги державних стандартів щодо забезпечення освітнього процесу, основні напрями і перспективи розвитку освіти, психолого-педагогічної науки.

8. Працівник психологічної служби має право:

- визначати різні види робіт з огляду на потреби закладу, установи;

- планувати діяльність відповідно до рекомендацій методичних установ психологічної служби;

- ознайомлюватися з документами, скаргами, що містять оцінювання його роботи, надавати щодо них роз'яснення;

- захищати професійну честь і гідність;

- здійснювати індивідуальну освітню (наукову, творчу, мистецьку тощо) діяльність за межами закладу освіти;

- отримувати методичну допомогу, в тому числі й супервізію та інтервізію, підвищувати кваліфікацію, здійснювати перепідготовку;

- вільно обирати освітні програми, форми навчання, заклади освіти, установи і організації, інших суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку працівників психологічної служби;

- відмовитись від виконання розпоряджень керівника (директора) в тих випадках, коли вони суперечать професійно-етичним принципам, та виконання діяльності, не передбаченої трудовим договором, посадовими обов'язками та планом роботи.

IV. Фінансування діяльності психологічної служби

1. Фінансування діяльності працівників психологічної служби здійснюється згідно із законодавством.

2. Фінансування діяльності працівників психологічної служби закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої, вищої освіти (у тому числі оплата праці) здійснюється за рахунок коштів засновника відповідно до законодавства.

РІЧНИЙ ПЛАН *
роботи практичного психолога

(прізвище, ім'я, по батькові)

(назва закладу освіти)
на 20____-20____ навчальний рік

Вступ

Відомості про склад психологічної служби закладу освіти, нормативні документи, на яких ґрунтується діяльність практичного психолога.

I. Аналітична частина

Короткий аналіз виконання плану роботи за минулий рік.

II. Цілепокладаюча частина

Мета, завдання, запит адміністрації закладу освіти, тема, над якою працює заклад освіти.

III. Змістова частина

№ з/п	Напрями діяльності з учасниками освітнього процесу закладу освіти. Види та форми роботи	Термін проведення	Цільова група/ аудиторія	Відмітка про виконання
1.	Діагностика			
1.1.				
2.	Профілактика			
2.1.				
3.	Корекція			
3.1.				

4.	Навчальна діяльність			
4.1.				
5.	Консультування			
5.1.				
6.	Просвіта			
6.1.				
7.	Інше (організаційно-методична функція, зв'язки з громадськістю)			
7.1.				

** Форма річного плану роботи практичного психолога може бути змінена, але напрями мають відповідати поданому зразку відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України (наказ Міністерства освіти і науки України від 22 травня 2018 року № 509, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 липня 2018 року за № 885/32337) та спиратися на циклограми, діагностичні мінімуми в діяльності працівників психологічної служби.*

Річний план роботи практичного психолога погоджується з директором/методистом центру /кабінету/ лабораторії психологічної служби з метою отримання навчально-методичної, інформаційної, консультативної та експертної підтримки.

**Журнал
практичного психолога**

(прізвище, ім'я, по батькові)

(назва закладу освіти)

Дата	Напрямок діяльності	К-сть годин	Цільова аудиторія	К-сть осіб	Форма/ зміст роботи	Примітка

ПРОТОКОЛ
індивідуальної психологічної діагностики

(ПІБ здобувача освіти)

Дата (термін) проведення: _____

Клас (група): _____

Вік: _____

Хто звернувся (ПІБ, статус):

Причина звернення (запиту):

Мета діагностики: _____

Зміст проведеної роботи (назви використаних методик, опис поведінки під час проведення дослідження, емоційні реакції, характер спілкування з дорослими тощо):

Висновки:

Рекомендації:

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

ПРОТОКОЛ *
індивідуальної психологічної консультації

_____)
(ПІБ учасника освітнього процесу)

Дата: _____

Короткий зміст звернення (запиту):

Причина звернення (запиту):

Зміст проведеної роботи:

Висновки:

Рекомендації:

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

** Протокол індивідуальної психологічної консультації ведеться у випадку подальшої індивідуальної роботи, у інших випадках – за потреби.*

ПРОТОКОЛ
групової психологічної діагностики

Дата (терміни) проведення: _____

Мета діагностики: _____

Проблема (зміст):

Діагностичний інструментарій:

Характеристика вибірки: (кількість, вік, гендерна характеристика тощо) _____

Результати діагностики:

Висновки:

Рекомендації:

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

Облік проведення корекційних занять

Тематика заняття (назва програми, цільова аудиторія):

Мета:

№ з/п	ПІБ учасника освітнього процесу	Форма роботи (індивідуальна /групова)	Дата проведення. Облік відвідування															
1																		
2																		
3																		
4																		
5																		
6																		
7																		

Практичний психолог

(прізвище, ініціали)

(підпис)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор _____
(заклад освіти)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ГРАФІК РОБОТИ
практичного психолога

(заклад освіти)

(прізвище, ім'я, по батькові)

Дні роботи	З якого часу	До якого часу

АНКЕТА

Прізвище та ім'я дитини _____

Вік _____

Підстава для виділення в групу ризику:

- труднощі поведінки _____

- труднощі навчання _____

1. Особливості емоційно-вольової сфери, уваги

Чи виявляє дитина:

1) нервозність, тривожність:

а) часто;

б) рідко;

в) дуже рідко.

2) рухове занепокоєння, непосидючість, імпульсивність:

а) часто;

б) рідко;

в) ніколи.

3) неуважність, відволікання, непосидючість:

а) часто;

б) рідко;

в) ніколи.

4) стомлюваність, виснаженість:

а) часто;

б) рідко;

в) ніколи.

5) дратівливість, агресивність:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

6) млявість, пасивність:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

7) скутість, боязкість, плаксивість:

- а) часто;
- б) рідко;
- в) ніколи.

2. Особливості пізнавальної діяльності

1) Пізнавальна активність:

- а) висока;
- б) середня;
- в) низька;
- г) відсутній.

2) Як розуміє пояснення:

- а) добре;
- б) посередньо ;
- в) погано.

3) Рівень мовного розвитку:

- а) високий;
- б) середній;
- в) низький.

4) Рівень розвитку пам'яті:

- а) високий;
- б) середній;
- в) низький.

5) Рівень оволодіння розумовими діями:

- а) високий;
- б) середній;
- в) низький.

3. Чи є порушення в руховій сфері:

- а) так;
- б) немає.

Навчальне видання

Бабчук Олена Григоріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувачка кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА В СИСТЕМІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

*Навчальний посібник
для здобувачів вищої освіти спеціальності:
012 Дошкільна освіта*

Авторська редакція
Виготовлено з готового оригінал-макету

Підписано до друку 29.05.2023 р. Папір офсетний. Формат 60×90/16.
Гарнітура «Times New Roman». Ум.-друк. арк. 7,3.
Тираж 300 прим. Зам. № 112.

Видавництво ТОВ «Лерадрук»
Свідоцтво ДК № 2645 від 11.10.2006 р.
м. Роздільна, вул. Європейська, 44.
E-mail: leradruk@gmail.com